

ΣΧΟΛΗ ΘΕΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ & ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ

**ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΞΕΙΔΙΚΕΥΣΗ ΚΑΘΗΓΗΤΩΝ
ΘΕΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΙΑ, ΠΡΟΣΦΑΤΕΣ ΔΙΑΜΑΧΕΣ

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, ΦΥΣΙΚΟΣ

A.M.: 142604

ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ:

ΙΩΑΝΝΑ ΚΑΤΣΙΑΜΠΟΥΡΑ

ΠΑΤΡΑ

2022

Περιεχόμενα

Περίληψη	7
Abstract	8
Εισαγωγή	9
Κεφάλαιο 1: Διαμάχες θρησκείας και επιστήμης	
1.1 Η Επιστήμη	10
1.2 Η Θρησκεία.....	12
1.3 Διαμάχες Επιστήμης και Θρησκείας.....	15
Κεφάλαιο 2: Άμβλωση	
2.1 Πρόσφατες διαμάχες σχετικά με τις αμβλώσεις	18
2.2 Αποσαφήνιση της έννοιας της Άμβλωσης	19
2.3 Οι απόψεις της επιστήμης για την έναρξη της ζωής	21
2.3.1 Μεταβολική θεωρία	21
2.3.2 Γενετική θεωρία - Γονιμοποίηση	22
2.3.3 Γαστριδίωση	24
2.3.4 Νευρολογική θεωρία	25
2.3.5 Θεωρία της βιωσιμότητας	25
2.4 Η θέση της Βιοηθικής για τις αμβλώσεις	26
2.5 Η προσέγγιση της θρησκείας για την άμβλωση	28
2.5.1 Ισλαμισμός	28
2.5.2 Ιουδαϊσμός	29
2.5.3 Ινδουισμός	29

2.5.4 Βουδισμός	30
2.5.5 Χριστιανισμός	30
2.6 Σύγχρονες θέσεις της Χριστιανικής θρησκείας για την άμβλωση	35

Κεφάλαιο 3: Κλωνοποίηση

3.1 Εισαγωγή	38
3.2 Κλωνοποίηση	40
3.2.1 Φυσικός τρόπος αναπαραγωγής	40
3.2.2 Η αναπαραγωγή με κλωνικό τρόπο	41
3.2.3 Εφαρμογές της κλωνοποίησης	43
3.2.4 Κλωνοποίηση ανθρώπων	45
3.3 Θεολογική προσέγγιση της κλωνοποίησης στις διάφορες θρησκείες	49
3.3.1 Εισαγωγή	49
3.3.2 Χριστιανισμός	49
3.3.2.1 Ορθόδοξη Εκκλησία	49
3.3.2.2 Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία	52
3.3.2.3 Προτεσταντισμός	52
3.3.4 Βουδισμός	53
3.3.5 Ινδουισμός	54
3.3.6 Ιουδαϊσμός	54
3.3.7 Ισλαμισμός	55

Κεφάλαιο 4: Πανδημία και τα εμβόλια της COVID-19

4.1 Εισαγωγή	56
--------------------	----

4.2	Ο ιός SARS-COV-2	57
4.2.1	Η κλινική εικόνα από την COVID-19	58
4.2.2	Η μετάδοση του ιού	59
4.3	Τα εμβόλια κατά του κορονοϊού	61
4.4	Η παρουσία της ορθόδοξης εκκλησίας στην Ελλάδα κατά την πανδημία	63
4.4.1	Το ζήτημα της μετάληψης	65
4.5	Θρησκευτικές πεποιθήσεις σχετικά με τους εμβολιασμούς	66
4.5.1	Γενικό πλαίσιο	66
4.5.2	Η στάση των ανθρώπων απέναντι στον εμβολιασμό της COVID-19: θρησκευτική επιρροή	70
4.5.3	Η Ελληνική Ορθόδοξη εκκλησία για το ζήτημα του εμβολιασμού της COVID-19	72
	Συμπεράσματα	75
	 Βιβλιογραφία	
	Ελληνική Βιβλιογραφία	80
	Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία	84
	Δικτυογραφία	90

Περίληψη

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να εξετάσει βιβλιογραφικά τη σχέση της Επιστήμης και της Θρησκείας και συγκεκριμένα τις συγκρούσεις ανάμεσά τους για τα σημαντικά ζητήματα που έχουν προκύψει κατά καιρούς από την εξέλιξη του επιστημονικού και τεχνολογικού τομέα. Συγκεκριμένα, γίνεται αναφορά στις κατά καιρούς συγκρούσεις ανάμεσα στην Επιστήμη και τη Θρησκεία για τα καίρια ζητήματα της άμβλωσης, της κλωνοποίησης και της πανδημίας και των εμβολίων της COVID-19. Η Επιστήμη έχει ασχοληθεί ενδελεχώς με τα ζητήματα αυτά και έχει τοποθετηθεί από τη δική της οπτική, η οποία τάσσεται αντίθετα στα «πιστεύω» των διάφορων θρησκειών. Η Θρησκεία από τη μεριά της προσπαθεί να προσεγγίσει τα θέματα αυτά από θεολογικής άποψης και να μεταδώσει τις πεποιθήσεις της στους πιστούς της. Ανάμεσά τους ακροβατεί το ζήτημα της ηθικής και συγκεκριμένα της Βιοηθικής. Στα τέσσερα ζητήματα που προαναφέρθηκαν και περιγράφονται ενδελεχώς παρακάτω, έχουν σημειωθεί πολλές συγκρουσιακές στάσεις και απόψεις, καθώς η Θρησκεία τις περισσότερες φορές εναντιώνεται απέναντι στην Επιστήμη, για τον τρόπο που χειρίζεται κρίσιμα ζητήματα. Αναδύονται ερωτήματα που σχετίζονται με το κατά πόσο η Επιστήμη σέβεται την ανθρώπινη ύπαρξη. Ωστόσο, πρέπει να μελετηθεί και ο βαθμός που η Θρησκεία σέβεται τα ανθρώπινα δικαιώματα. Οι διαφορές τους είναι τόσο βαθιές, που πολλές φορές οι μετριοπαθείς φωνές κρίνονται αναγκαίες.

Λέξεις-κλειδί: Επιστήμη, Θρησκεία, Έκτρωση, Κλωνοποίηση, COVID-19

Abstract

The purpose of this paper is to examine bibliographically the relationship between Science and Religion and specifically the conflicts between them for the important issues that have arisen from time to time from the evolution of the scientific and technological field. Specifically, reference is made to the occasional clashes between Science and Religion over the key issues of abortion, cloning and the COVID-19 pandemic and vaccines. Science has thoroughly dealt with these issues and has positioned itself from its own point of view, which is opposing the "beliefs" of various religions. Religion, for its part, tries to approach these issues from a theological point of view and to transmit its beliefs to its believers. Among them is the issue of ethics and specifically Bioethics. In the four issues mentioned above and thoroughly described below, there have been many conflicting attitudes and opinions, as Religion most often opposes Science, for the way it handles critical issues. Questions arise related to whether Science respects human existence. However, the degree to which Religion respects human rights must also be studied. Their differences are so deep, that many times moderate voices are deemed necessary.

Keywords: Science, Religion, Abortion, Cloning, COVID-19

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι η αναζήτηση των σχέσεων ανάμεσα στη θρησκεία και την επιστήμη, μέσα από κρίσιμα ζητήματα που έχουν απασχολήσει κατά καιρούς την ανθρωπότητα. Αυτή η αναζήτηση γίνεται μέσω της βιβλιογραφικής ανασκόπησης πρωτογενών και δευτερογενών πηγών.

Στο πρώτο κεφάλαιο αναλύεται η έννοια της Επιστήμης και της Θρησκείας και οι σημαντικές διαμάχες που έχουν προκύψει ανάμεσά τους στο μακρινό και πρόσφατο παρελθόν.

Στο δεύτερο κεφάλαιο, γίνεται λόγος για τη σύγχρονη διαμάχη ανάμεσα στην Επιστήμη και τη Θρησκεία, που αφορά την τεχνητή διακοπή κύησης. Η επιστήμη, ειδικά τα τελευταία χρόνια έχει αναπτυχθεί ιδιαίτερα στον τομέα αυτό και προσφέρει στις γυναίκες σύγχρονες μεθόδους για να προχωρήσουν στη συγκεκριμένη ιατρική επέμβαση. Ωστόσο, οι διάφορες θρησκείες πολλές φορές έχουν εκφράσει τις αντιρρήσεις τους, άλλες σε μεγάλο βαθμό και άλλες σε μικρότερο για τη συγκεκριμένη πρακτική. Ταυτόχρονα, τίθενται ζητήματα ηθικής και δεοντολογίας.

Το τρίτο κεφάλαιο πραγματεύεται το ζήτημα της κλωνοποίησης. Η επιστήμη έχει κάνει πολλές προσπάθειες μέχρι να καταφέρει να φτάσει στην κλωνοποίηση. Αυτό το εγχείρημα έχει απασχολήσει τις θρησκείες, οι οποίες καλούνται να αποφασίσουν εάν την αποδέχονται ή την απορρίπτουν. Σε κάθε περίπτωση τίθενται θέματα ηθικής. Εδώ θέτει θέμα και η βιοηθική.

Τέλος, στο τέταρτο κεφάλαιο εμπεριέχεται ένα σύγχρονο ζήτημα που απασχόλησε την Επιστήμη και πήρε θέση και η θρησκεία: αυτό της πανδημίας COVID-19 και του εμβολίου αντιμετώπισής της.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

ΔΙΑΜΑΧΕΣ ΘΡΗΣΚΕΙΑΣ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ

1.1. Η Επιστήμη

Μέχρι σήμερα έχουν διατυπωθεί πολλοί ορισμοί της επιστήμης, στους οποίους έχουν καταλήξει ιστορικοί και φιλόσοφοι των επιστημών.

Σύμφωνα με τον Lindberg (1997), σε μια πρώτη προσπάθειά του να προσεγγίσει την επιστήμη, αναφέρει ότι, αυτή αποτελεί τις συμπεριφορές και τις δράσεις με τις οποίες οι άνθρωποι επιδεικνύουν την επιβολή τους προς το περιβάλλον τους. Η επιστήμη σχετίζεται με τις τέχνες και την τεχνολογία, μιας και στην ανάπτυξή της συνέβαλαν οι εργασίες της κατεργασίας μετάλλων και της γεωργίας, με τις οποίες ασχολούνταν οι προϊστορικοί λαοί.

Επιπλέον, η επιστήμη έχει σημαντικές διαφορές από την έννοια της τεχνολογίας, μιας και η πρώτη είναι ένα σύνολο από θεωρητικές αρχές και μεθόδους, ενώ με τη δεύτερη εφαρμόζονται πρακτικά οι αρχές αυτές, με στόχο να επιλυθούν τα προβλήματα που συνοδεύουν την καθημερινότητα. Ο Lindberg (1997), ως παράδειγμα φέρνει την αεροδυναμική, η οποία αποτελεί επιστήμη, ενώ τεχνολογία είναι η κατασκευή αεροπλάνων.

Η επιστήμη μπορεί να θεωρηθεί ως ένα σύνολο από καθολικές προτάσεις της μορφής νόμων που έχουν γραφτεί στα μαθηματικά. Βέβαια, αυτός αποτελεί έναν ιδιαίτερα περιοριστικό ορισμό.

Κατά την προσπάθεια προσδιορισμού της επιστήμης με βάση τη μεθοδολογία της, μπορεί να θεωρηθεί ως ένα σύνολο από πειραματικές διαδικασίες, με στόχο να ανακαλυφθούν τα μυστικά της φύσης και να επιβεβαιωθούν ή να διαψευστούν οι αντίστοιχες θεωρίες (Lindberg, 1997).

Σύμφωνα με τον B. Russel και άλλους φιλοσόφους, θεωρείται ότι ο επιστήμονας έχει ως χαρακτηριστικό του, όχι τι πιστεύει, αλλά το πώς και γιατί το πιστεύει.

Συνεπώς, οι απόψεις του δεν διαμορφώνονται με βάση την αυθεντία, αλλά βασίζονται σε πειραματικά δεδομένα, ενώ δεν έχουν δογματικό χαρακτήρα.

Σε περίπτωση προσπάθειας απόδοσης ενός ορισμού για την επιστήμη, με βάση το περιεχόμενό της, θα μπορούσε να ειπωθεί ότι είναι ένα σύνολο από πεποιθήσεις σχετικών με τη φύση, όπως είναι η φυσική, η χημεία και οι συγγενικοί τους κλάδοι (Lindberg, 1997).

Με βάση άλλον ορισμό, μέσω της επιστήμης αναζητάται η αλήθεια, ενώ έχει προσεγγιστικό χαρακτήρα. Ο όρος «επιστημονικός», σχετίζεται με μια δράση ή θεωρία, που τη διέπουν τα χαρακτηριστικά της αυστηρά λογικής εσωτερικής συνέπειας και αντικειμενικότητας.

Κατά την προσπάθεια ορισμού της επιστήμης σε διαχρονικό επίπεδο και έχοντας την επίγνωση της παραμόρφωση που έχει υποστεί με το πέρασμα των αιώνων, πρέπει να προσεγγίζεται με ευρύτητα και περιεκτικότητα, όσον αφορά τη μορφή, τη μέθοδο και το περιεχόμενό της. Συνεπώς, είναι σημαντικό να αναλογιστεί κανείς και να σεβαστεί τον τρόπο των παλαιότερων γενιών να φτάσουν στην ανακάλυψη των μυστικών της φύσης. (Κατσιαμπούρα 2020).

Στα λατινικά η επιστήμη δηλωνόταν με τον όρο «scientia» και στα αρχαία ελληνικά ως «επιστήμη». Αυτοί οι όροι αφορούσαν όποιο σύστημα απόψεων που ήταν κυριαρχημένο από τα χαρακτηριστικά της αυστηρότητας και της βεβαιότητας. Ταυτόχρονα, κατά τον Μεσαίωνα, ως επιστήμη χαρακτηριζόταν η Θεολογία, η οποία για πολλούς ήταν η ανώτερη.

Σε περίπτωση όπου εμείνει κανείς στην προσπάθεια να διερευνήσει τη φύση με βάση τις αρχαίες και μεσαιωνικές αρχές, θα πρέπει να κάνει χρήση του όρου «φυσική φιλοσοφία» ως συνώνυμου με την επιστήμη. Αυτόν τον όρο χρησιμοποίησε και ο Νεύτωνας στα τέλη του 17^{ου} αιώνα στο έργο του με τίτλο «Οι Μαθηματικές αρχές της Φυσικής Φιλοσοφίας» (Lindberg, 1997).

1.2. Η Θρησκεία

Κάνοντας μια ανασκόπηση στην αρχαία ελληνική γλώσσα, συνειδητοποιεί ότι η λέξη «θρησκεία» δεν υπάρχει. Οι αρχαίοι Έλληνες, είχαν μια αντίληψη για το θείο, μιας και οι σχέσεις ανάμεσα στους θεούς και στους ανθρώπους, ήταν εντελώς διαφορετική με αυτό που εννοεί ο σημερινός όρος θρησκεία. Ακόμα, οι αρχαίοι Έλληνες δεν έχουν επίγνωση της έννοιας της κοσμικότητας και του θεικού περιβάλλοντος, το οποίο δεν έχει διαχωριστεί από τον κόσμο των ανθρώπων. Συνεπώς, δεν προκύπτει να έρθουν αντιμέτωπα το κοσμικό με το ιερό περιβάλλον.

Η σφαίρα των θεών έχει τόσο μεγάλη ανάμειξη και αλληλεπίδραση με την καθημερινή ζωή και την κοινωνία, που δεν απαιτείται η εισαγωγή του νεωτεριστικού όρου της «θρησκείας», ο οποίος στην ουσία συμβάλλει στην οριοθέτηση της εμπειρίας του θείου σε σύγκριση με τις εμπειρίες και της δραστηριότητες της καθημερινότητας. Οι αρχαίοι Έλληνες, χρησιμοποιούσαν τον όρο «πάτριοι νόμοι», για να ονοματίσουν τα έθιμα από τον κάθε τόπο, ο οποίος εκφράζει καλύτερο τον τρόπο όπου λατρεύονταν οι θεοί και την παράδοση. Κατά αυτόν τον τρόπο, όταν γίνεται λόγος για την «αρχαία ελληνική θρησκεία», δεν εννοούνται τα δόγματα με τη σημερινή έννοια, αλλά οι τελετουργικές υποχρεώσεις που καθορίζονται από την παράδοση, με σκοπό την εξασφάλιση της εύνοιας των θεών και κατά συνέπεια της μακροημέρευσης της κοινότητας (Pironti, 2018).

Η θρησκευτικότητα στην αρχαία Ελλάδα καθορίζεται στην ουσία από τις προσφερόμενες τιμές κάθε θεότητας και της ακολουθούμενης δράσης της. Όπως λέει ο Πλάτωνας, η «ευσέβεια» που συναντάται στη «φροντίδα» των Θεών, εμπεριέχει τον θαυμασμό, τον σεβασμό και τον φόβο, δεν είναι μια αφηρημένη αρετή, αλλά συμβάλλει στην έκφραση ενός απτού μέρος στη λατρεία των Θεών (Pironti, 2018).

Οι αρχαίοι θεωρούν ως «ιερόν» τον χώρο που έχει αφιερωθεί στη λατρεία των θεών και το «ιερείον» είναι ο τόπος όπου θυσιάζονται τα ζώα. Οι αρχαίοι θεοί έχουν τη δυνατότητα καθορισμού της μοίρας των ανθρώπων και της μοίρας της κοινότητας. Κάθε κοινότητα έχει διαφορετικούς θεούς, διαφορετικά έθιμα και παραδόσεις, κάτι που μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι ο όρος «αρχαία ελληνική θρησκεία» είναι πιο κοντά στη θρησκευτική κουλτούρα, πέρα σε πεποιθήσεις και πρακτικές κοινές της κάθε πόλης (Pironti, 2018).

Από το λατινικό “religio”, πηγάζει η ρίζα της αγγλικής λέξης που αφορά τη θρησκεία. Κατά τη ρωμαϊκή εποχή, η “religio” είχε διττή σημασία. Από τη μία πλευρά, θεωρείτο ότι υπάρχει μία εξωτερική δύναμη, στην οποία οι άνθρωποι ήταν υποχρεωμένοι. Από την άλλη πλευρά, ένιωθαν ευσέβεια απέναντι σε αυτή τη δύναμη. Συνεπώς, στη ρωμαϊκή εποχή, ο άνθρωπος βίωνε εσωτερικά τη θρησκεία και συμμετείχε στη λατρεία των θεών, όχι ως φαινόμενο αντικειμενικό ή κάποια οντότητα με θεωρητικό ενδιαφέρον (Tambiah, 2014).

Κατά τα πρωτοχριστιανικά χρόνια, η εκκλησία ήταν μια οργανωμένη κοινότητα, η οποία μαζί με την πίστη, ήταν βασικά σημεία της θρησκείας. Ιδιαίτερα η πίστη σχετιζόταν και καθόριζε την καθημερινή ζωή των χριστιανών. (Tambiah, 2014). Σύμφωνα με τον Marcel Mauss (όπ. αναφ. στο Tambiah, 2014), κατά τον 20^ο αιώνα, η θρησκεία ήταν ένα «ολικό φαινόμενο» που εμπεριείχε τα πιστεύω των πιστών, ενώ με βάση αυτή γινόταν ο καθορισμός της ιεραρχικής δομής της εκκλησίας. Άλλωστε, οι πρώτοι χριστιανοί, διαχώριζαν τη θρησκεία σε αληθινή και ψεύτικη και δεν ήταν καθόλου ανεκτικοί με άλλες πίστες.

Στον Μεσαίωνα, με τον όρο “religio” χαρακτηριζόταν ο μοναστικός βίος. Η ενίσχυση της αξίωσης του χριστιανισμού έγινε με τον Άγιο Αυγουστίνο, ο οποίος την ανήγαγε ως τη μοναδική αληθινή θρησκεία, επισημαίνοντας την προσωπική σχέση με τον έναν και αληθινό θεό (Tambiah, 2014).

Ο Καλβίνος και ο Σβίγγλιος κατά την Αναγέννηση, επεσήμαναν ότι η σημασία της “religio” σχετιζόταν με κάτι που βιώνεται εσωτερικά και υπερβατικά. Επίσης, πίστευαν ότι οι άνθρωποι δεν έπρεπε να βασίζονται στην πίστη τους σε εξωτερικούς θεσμούς, όπως αυτόν της εκκλησίας (Tambiah, 2014).

Από την εποχή του Διαφωτισμού και έπειτα, η θρησκεία σήμαινε ένα σύνολο από δόγματα συγκεκριμένης κοσμοθεωρίας. Όπως επεσήμανε ο Smith, οι φιλόσοφοι Διαφωτιστές «ονομάτισαν το σύστημα ως “θρησκεία”, κατ’ αρχάς σε γενικό επίπεδο και στη συνέχεια στο σύστημα ιδεών, όπου σύμφωνα με το οποίο οι άνθρωποι της πίστης βρίσκονται προσηλωμένοι ή με το οποίο έρχονται αντιμέτωποι άνθρωποι δυνητικά πιστοί». Οπότε στον Διαφωτισμό η σημασία του “religio” σχετιζόταν με τις πεποιθήσεις και τις πρακτικές που πίστευε ο Καλβίνος ότι είναι τα μέσα της δημιουργίας μιας προσωπικής σχέσης ανθρώπου και Θεού. Οι βικτωριανοί πατέρες της ανθρωπολογίας της θρησκείας, προχώρησαν στον καθορισμό της θέσης του Δια-

φωτισμού, σύμφωνα με την οποία η θρησκεία στην ουσία είναι ένα «δόγμα». Ένας από αυτούς τους πατέρες ήταν ο Sir Edward Tylor, που απέδιδε έναν μινιμαλιστικό ορισμό στη θρησκεία, αναφέροντάς την ως πίστη σε πνευματικές οντότητες (Tambiah, 2014).

Σύμφωνα με τον Tambiah (2014), οι Διαφωτιστές ήταν αυτοί που προχώρησαν στην επέκταση της έννοιας της θρησκείας, με σκοπό να συμπεριλάβει τις αντιλήψεις για το θείο, που ήταν κοινές σε όλο το ανθρώπινο είδος, αντιλήψεις των οποίων η προσέγγιση έγινε μέσα από τον ορθό λόγο και την αρετή. Ο νέος όρος πήρε την ονομασία «φυσική θρησκεία». Τον 17^ο και 18^ο αιώνα, εξαιτίας των θρησκευτικών πολέμων στην Ευρώπη, το θρησκευτικό ζήτημα μετατράπηκε σε υπόθεση με πολεμικούς χαρακτηρισμούς και έριδες (Tambiah, 2014).

Τον 19^ο αιώνα, έγινε μια προσπάθεια από τους Μεθοδιστές και τους Γερμανούς Ευσεβιστές για παρουσίαση μιας πιο προσωπικής και μοραλιστικής πλευράς της θρησκείας. Έτσι, η θρησκεία μελετήθηκε επιστημονικά και απέκτησε υπόσταση. Οι ερευνητές άρχισαν να αντιμετωπίζουν τις θρησκείες ως ιστορικά φαινόμενα και να προβαίνουν στην ανάλυσή τους, ενώ τις χαρακτήρισαν ως ανώτερες ή κατώτερες.

Κατά τον Tambiah (2014), οι θρησκείες ως χαρακτηριστικό τους γνώρισμα δεν είχαν τα δόγματα και την προσπάθεια για ορθολογική περιγραφή του κόσμου, αλλά μια ειδική επίγνωση για το υπερβατικό και τον τρόπο ζωής που προκύπτει από αυτή.

Σήμερα η θρησκεία αφορά μια κοινότητα πιστών που μοιράζονται κοινές πεποιθήσεις και πρακτικές. Αυτή παρέχει μια ουσιαστική μέθοδο πνευματικής εμπειρίας για ορισμένα άτομα. Γίνεται αντιληπτή ως ένα θεσμικό και πολιτισμικό όργανο, το οποίο συμβάλει στην οργάνωση συλλογικών κινήματων που αναφέρονται σε ένα σύστημα από άτομα με κοινές αντιλήψεις και πρακτικές (Mueller, Plevak & Rummans, 2001).

1.3. Διαμάχες Επιστήμης και Θρησκείας

Όπως επισημαίνουν οι Draper & White (όπ. αναφ. στο Katsiampoura, 2010), η επιστήμη και η θρησκεία θα έχουν πάντα συγκρουσιακές σχέσεις. Τα συγκεκριμένα συστήματα προσεγγίζουν τη γνώση με εντελώς διαφορετικό τρόπο. Η θρησκεία έχει τις βάσεις της στην πίστη, ενώ η επιστήμη στο πείραμα και τη λογική. Η σχέση επιστήμης – θρησκείας, λοιπόν, ακολουθούν το πιο γνωστό και εύκολα ανιχνεύσιμο μοτίβο, που δεν είναι άλλο από αυτό της αντιπαράθεσης, ή διαμάχης ή σύγκρουσης (Brooke, 2014). Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η διαμάχη ανάμεσα στον Γαλιλαίο με την Ιερά Εξέταση. Στην αντίπερα όχθη, θεωρείται ότι η θρησκεία και η επιστήμη έχουν συμπληρωματικό ρόλο η μία προς την άλλη και άρα αλληλοεπιδρούν. Ο Brooke (2014) κάνει λόγο για αυτό το μοτίβο, αποκαλώντας το ως απομόνωση, μιας και από αυτό το μοντέλο προκύπτει ότι αυτοί που εκπροσωπούν τα δύο συστήματα, εμμένουν στη διατήρηση ξεχωριστών πεδίων έρευνας και εργασίας. Μέσω της αρμονικής αυτής συνύπαρξης γίνεται και η σποραδική διακοπή τους, όπου σε μικρό χρονικό διάστημα έχουμε την εμφάνιση κάποιου πεδίου αλληλεπίδρασης.

Σε μερικές περιπτώσεις, κάποιες περίοδοι η αλληλεπίδραση της θρησκείας και της επιστήμης φαίνεται ότι ωφελεί και τις δύο. Η καταγραφή του είδους αυτής της σχέσης έχει γίνει με τον όρο «ενσωμάτωση». Σε αυτό το μοτίβο εμπίπτουν οι διακηρύξεις του Παστέρ περί αβιογένεσης και ύπαρξης του Θεού (Tampakis, 2013).

Βέβαια, δεν προβλέπονται στεγανά για αυτά τα τρία είδη αλληλεπίδρασης. Κατά τη μελέτη της ιστορίας προκύπτει μεγάλη πολυπλοκότητα στον τρόπο όπου αλληλοεπιδρούν οι κοινωνικοί παράγοντες, που λειτουργούν ως διαμεσολαβητές της συγκεκριμένης αλληλεπίδρασης. Επειδή υπάρχει αυτή η πολυπλοκότητα, μπορεί να γίνει μόνο η αδρή σκιαγράφηση της επιστήμης και της θρησκείας, μέσω αυτών των μοτίβων, η μελέτη της οποίας μπορεί να γίνει μέσα σε πλαίσιο ιστορικό και κοινωνικό, στο οποίο αναπτύχθηκε (Katsiampoura, 2010).

Αυτοί των οποίων η ενασχόληση είναι συστηματικά γύρω από την επιστήμη και τη θρησκεία, συναντούν συνήθως μια τυπολογία από τρεις κατηγορίες, δηλαδή αυτές της συγκρουσιακής, της αρμονικής και της ασυμπτωματικής τυπολογίας. Συγκεκριμένα, η συγκρουσιακή κατηγορία, αφορά την επιστημονική έρευνα, η οποία

από τη φύση της έχει αντιθετική στάση απέναντι στη θρησκεία και η σύγκρουση μαζί της είναι αναπόφευκτη. Κατά την αρμονική κατηγορία, η θρησκεία και η επιστήμη βρίσκονται σε συμφωνία μεταξύ τους, συμπληρώνουν και ενισχύουν η μία την άλλη. Αναφορικά με την ασυμπτωματική, σχετίζεται με δύο ασύμβατους χώρους μεταξύ τους, που προβαίνουν στην εξέταση εντελώς διαφορετικών και μη τεμνόμενων πεδίων (Παναγιωτόπουλος, 2015).

Στις παραδοσιακές κοινωνίες δεν υπήρχε συστηματική αντιπαράθεση. Η επιστήμη, όπως την εννοούμε σήμερα, δεν συγκροτούνταν με αυτόν τον τρόπο. Οι θεωρίες για τη φύση δεν ήταν κοινές με τις αντιλήψεις για το θείο και όλες οι αντίθετες απόψεις με τις αρχές της επικρατούσας σε κάθε κοινωνία θρησκείας, αντιμετώπιζονταν ή από τα συγγράμματα των φιλοσόφων ή των θεολόγων, ή από τις πολιτικές αρχές. Η εποχή που πλέον ονομάζεται «Επιστημονική Επανάσταση» δημιούργησε νέα τροπή στα πράγματα (Πέτρου, 2004).

Στον θρησκευτικό χώρο, μπορεί κανείς να συναντήσει ένα έντονο αίσθημα νοσταλγίας, για το παραδοσιακό στοιχείο. Οι κρυφές και βαθιές επιθυμίες του ατόμου για να επιβάλει εξωτερικά τους θρησκευτικούς κανόνες, σπάνια δεν εκδηλώνονται. Η έκφραση αυτής της συνθήκης, γίνεται μέσω της αγανάκτησης για το κοινωνικό σύνολο, που προβαίνει στην εγκατάλειψη των πατροπαράδοτων συνηθειών του και των νορμών, που σε διαφορετικές εποχές μεριμνούσαν για την εξασφάλιση της ευταξίας και της αρμονικής συμβίωσης (Παναγιωτόπουλος, 2015).

Εντός του κάδρου της λογικής αυτής εισέρχεται η λειτουργία της επιστήμης, η οποία μέσα από τις κοσμοθεωρήσεις της, αλλά και μέσα από τα τεχνολογικά επιτεύγματά της, έγινε ένας καίριος παράγοντας με βάση τον οποίο θα ανατραπεί το παραδοσιακό κοινωνικό μοντέλο. Τα παλαιότερα χρόνια, αναπτύχθηκε εντός των θρησκευτικών κύκλων, η «απολογητική» στάση, μέσω της οποίας γινόταν προσπάθεια συστηματικής αντιμετώπισης των αθεϊστικών επιχειρημάτων που την προέλευσή τους αποτελούσε και η επιστημονική σκέψη. Αν και αυτή η μέθοδος δεν εξέλειπε, πλέον οι διαφενόμενες απειλές για τα θρησκευτικά ιδεώδη, αντιμετώπιζονταν με πιο εκλεπτυσμένους και εκσυγχρονισμένους τρόπους (Παναγιωτόπουλος, 2015).

Πολλές φορές, οι απαντήσεις της θρησκευτικής απολογητικής προστρέχουν σε συγκρουσιακές οδούς, θέτοντας την επιστήμη σε ένα πιο ευρύ σχέδιο, που έχει

στόχο να υπονομεύσει τη συγκεκριμένη θρησκεία. Δεν είναι απίθανο να προτιμηθεί η αδιαφορία και να προβληθεί η διάθεση για υποτίμηση. Έτσι, διαμορφώνεται η άποψη ότι: «οι επιστημονικές γνώσεις μπορούν να καταλήγουν σε όποια πορίσματα επιθυμούν, μιας και δεν έχουν να προσφέρουν κάτι ιδιαίτερο στην πορεία της θρησκευτικής ολοκλήρωσης του ανθρώπου (Παναγιωτόπουλος, 2015).

Βέβαια, άλλοι προβάλλουν ότι δεν είναι δυνατό η επιστήμη να συγκρουστεί με τις θρησκευτικές αντιλήψεις. Αυτό ίσως προκύπτει από την απλή διαπίστωση ότι η αλήθεια είναι μοναδική και άρα η προσέγγισή της μπορεί να γίνει με κάθε γόνιμο τρόπο στην ανθρώπινη σκέψη. Οπότε και επιτυγχάνεται η αναγκαστική συμφωνία μεταξύ θρησκείας και επιστήμης (Παναγιωτόπουλος, 2015).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

ΤΕΧΝΗΤΗ ΔΙΑΚΟΠΗ ΚΥΗΣΗΣ

2.1 Πρόσφατες διαμάχες σχετικά με την τεχνητή διακοπή κύησης

Σύμφωνα με την απόφαση του Ανώτατου Δικαστηρίου των ΗΠΑ απαγορεύτηκαν οι αμβλώσεις σε τουλάχιστον 12 πολιτείες (Alabama, Arkansas, Idaho, Kentucky, Louisiana, Mississippi, Missouri, Oklahoma, South Dakota, Tennessee, Texas και Wisconsin), καταλύοντας έτσι το δικαίωμα των γυναικών στην επιλογή της εγκυμοσύνης. Η απόφαση αυτή ανέτρεψε την απόφαση-ορόσημο με την οποία νομιμοποιήθηκαν οι αμβλώσεις σε όλες τις Πολιτείες το 1973. Ως αποτέλεσμα δημιουργήθηκαν εντάσεις και μια σωρεία διαδηλώσεων στις ΗΠΑ και σε άλλες χώρες στον κόσμο, κάνοντας λόγο για σκοταδισμό. Δημιουργήθηκε, λοιπόν, μια γενικευμένη τάση αμφισβήτησης της δημοκρατίας (Κυριακόπουλος, 2022).

Ο Ντόναλντ Τραμπ, πρώην πρόεδρος των ΗΠΑ, επικαλέστηκε τη θρησκεία, επισημαίνοντας ότι η απόφαση του Ανώτατου Δικαστηρίου ήταν «θέλημα Θεού». Έτσι, με έξι έναντι τριών ψήφων, αναιρέθηκε ένα από τα βασικά δικαιώματα των γυναικών, δηλαδή της επιλογής της εγκυμοσύνης, μια πολιτική στάση που υιοθετήθηκε από τους βαθιά συντηρητικούς και εκπροσώπους της θρησκόληπτης εκδοχής των ΗΠΑ (Κυριακόπουλος, 2022).

Ωστόσο, ο Πρόεδρος που διαδέχτηκε τον Τραμπ, Τζον Μπάιντεν, αν και πιστός καθολικός, είναι θερμός υποστηρικτής του δικαιώματος της άμβλωσης. Ανέφερε ότι η απόφαση του Ανώτατου Δικαστηρίου που ακυρώνει το δικαίωμα στην άμβλωση είναι ένα «τραγικό λάθος» και έκανε λόγο για «θλιβερή ημέρα» για τις ΗΠΑ. Ο πρόεδρος Μπάιντεν έκανε έκκληση συνέχισης του ειρηνικού αγώνα για την προάσπιση του δικαιώματος στην άμβλωση και για όλες τις «προσωπικές ελευθερίες» (naftemporiki.gr).

Κι ενώ στις Πολιτείες του Μιζούρι και της Οκλαχόμα έχουν επιβληθεί σχεδόν ολοκληρωτικές απαγορεύσεις για την άμβλωση και το Μισούρι δεν επιτρέπει εξαιρέ-

σεις ούτε για βιασμό ή αιμομιξία, στο Κάνσας στις 2 Αυγούστου 2022 διενεργήθηκαν εκλογές για να αποφασίσουν οι κάτοικοι εάν το Σύνταγμα της συντηρητικής αυτής πολιτείας πρέπει να τροποποιηθεί για να καταργηθεί το δικαίωμα στη άμβλωση. Ωστόσο, οι ψηφοφόροι του Κάνσας απέρριψαν με ποσοστό 60% αυτή την προσπάθεια του νομοθετικού σώματος της πολιτείας να προβεί στην τροποποίηση του συντάγματος της πολιτείας που θα άνοιγε τον δρόμο στην απαγόρευση ή τον περιορισμό των αμβλώσεων (naftemporiki.gr).

Στα Ευρωπαϊκά δεδομένα, η Μάλτα είναι η μόνη χώρα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η οποία απαγορεύει τις αμβλώσεις. Ταυτόχρονα στην Πολωνία το 2020 το Συνταγματικό Δικαστήριο αναίρεσε το δικαίωμα των γυναικών να προβαίνουν σε διακοπή της κύησης και αποφάσισαν ότι οι γυναίκες μπορούν να κάνουν άμβλωση μόνο σε περίπτωση βιασμού, αιμομιξίας ή αν υπάρχει κίνδυνος για τη ζωή τους (in.gr).

2.2. Αποσαφήνιση της έννοιας της τεχνητής διακοπής της κύησης

Στην ελληνική γλώσσα παρατηρείται ετυμολογική διάκριση για τη διακοπή της κύησης του αγέννητου τέκνου σε εκούσια ή ακούσια διακοπή. Η ακούσια απώλεια του εμβρύου ονομάζεται αποβολή, σε αντίθεση με την εκούσια απώλεια στην οποία αποδίδονται οι όροι «άμβλωση», «έκτρωση» και τεχνητή «διακοπή εγκυμοσύνης». Η ετυμολογική προέλευση της «έκτρωσης» είναι από το ρήμα εκτιτρώσκω της αρχαίας Ελληνικής που σημαίνει τραυματίζω και πλήττω. Η «άμβλωση» προέρχεται από το ρήμα της αρχαίας Ελληνικής αμβλόω-ω που σημαίνει αφαιρώ τη ζωή του εμβρύου (Μπαμπινιώτης, 1998).

Η «τεχνητή διακοπή της εγκυμοσύνης» ως όρος αντικατέστησε τον όρο «άμβλωση», ο οποίος πρώτα είχε αντικαταστήσει τον όρο «έκτρωση» (Ψαρούλης & Βούλτσος (2010). Σημειολογικές προεκτάσεις συνοδεύουν την αλλαγή του όρου, καθώς υπονοείται μια προσπάθεια να ουδετεροποιηθεί η κοινωνική απαξία, με την οποία ήταν επιφορτισμένες οι λέξεις της άμβλωσης και της έκτρωσης. Ο όρος της «τεχνητής διακοπής της εγκυμοσύνης» άλλαξε στην ουσία τις αξιολογήσεις για αυτή

την άδικη συμπεριφορά, υποστηρίζοντας το δικαίωμα της μητρότητας ή όχι ως υπέρτατο αγαθό έναντι της ζωής του εμβρύου (Μπέκας, 2002).

Επιπροσθέτως, η άμβλωση επιλέγεται να γίνεται κατά το πρώτο τρίμηνο της κύησης, με σκοπό την αποφυγή σωματικών, συναισθηματικών ή άλλων επιπτώσεων για τη γυναίκα που κυοφορεί (Breck, 2000).

Ακολούθως, η διακοπή κύησης διαχωρίζεται σε αυτογενή και επιδεδιωγμένη. Η αυτογενής διακοπή κύησης είναι αποτέλεσμα της αντίδρασης, ανεπάρκειας ή δυσλειτουργίας του οργανισμού της εγκύου, γνωστής ως αποβολή. Η συγκεκριμένη κατηγορία διακοπή κύησης δεν μπορεί να συσχετιστεί με κάποιο ζήτημα ηθικής, αφού εμφανίζεται ανεξαρτήτως της επιθυμίας της γυναίκας και δεν είναι αποτέλεσμα δικής της επιλογής ή πράξης. Η επιδεδιωγμένη διακοπή κύησης χωρίζεται στις κατηγορίες της θεραπευτικής και της κατ' επιλογήν. Η θεραπευτική διακοπή κύησης, η οποία στην ουσία προκύπτει για λόγους υγείας, γίνεται με μόνο σκοπό τη διάσωση της ζωής της εγκύου και τη διαφύλαξη της ψυχοσωματικής της υγείας. Εφαρμόζεται με σκοπό να μην γεννηθεί ένα θνησιγενές νεογνό ή μωρό, γεγονός που θα επιφέρει πιο πολλές ανωμαλίες, αλλά και για τη μείωση του αριθμού των εμβρύων σε κύηση πολυδίδυμη, κάτι που θα συμβάλλει στην αύξηση των πιθανοτήτων να επιβιώσουν τα εναπομείναντα έμβρυα. Ακόμα, ούτε η θεραπευτική τεχνητή διακοπή κύησης μπορεί να κριθεί ως αντικείμενο να διερευνηθεί ηθικά, μιας και σε πρώτη μοίρα είναι να διατηρηθεί η ζωή και να διαφυλαχθεί η υγεία της γυναίκας. (Μπράχου, 2014).

Η κατ' επιλογήν τεχνητή διακοπή κύησης είναι αυτή που δεν σχετίζεται με κάποιου είδους σωματικής δυσλειτουργίας και δεν έχει επιβληθεί από τους γιατρούς. Οι γυναίκες την επιλέγουν για κοινωνικές και προσωπικές αιτίες, όπως είναι η εγκυμοσύνη προερχόμενη από βιασμό ή η εγκυμοσύνη εκτός γάμου ή όταν θεωρούν ότι η εγκυμοσύνη μπορεί να πλήξει την επαγγελματική τους πορεία, ή σε περίπτωση όπου θεωρούν τους εαυτούς τους μη ικανούς στην ανάληψη των υποχρεώσεων της μητρότητας ή σε περίπτωση όπου ο πατέρας δεν δέχεται να αναγνωρίσει το παιδί κλπ. Για τον οποιοδήποτε λόγο από τους παραπάνω η γυναίκα επιθυμεί να προχωρήσει σε τεχνητή διακοπή κύησης, υπάρχει η πιθανότητα να κριθεί από ηθικής πλευράς, μιας και έχει την επιλογή να μη διακόψει την κύηση (Μπράχου, 2014).

Αναπτύσσεται, λοιπόν, ένας προβληματισμός σχετικός με τα δικαιώματα του εμβρύου και με την αποδοχή ή όχι της τεχνητής διακοπής κύησης. Σύμφωνα με τους

Mappes & Degrazia (2006), το έμβρυο δεν είναι απλώς μια μάζα κυττάρων, αλλά είναι μέρος της ζωής και εφόσον είναι υπαρκτό ον έχει και δικαιώματα. Άλλες απόψεις επισημαίνουν ότι το έμβρυο δεν μπορεί να αποτελέσει πρόσωπο κατά τη διάρκεια της κύησης αλλά αφού γεννηθεί. Οι προβληματισμοί προς ανάπτυξη σχετίζονται με τις αρχές που διέπουν την αρχή και το τέλος της ζωής. Έτσι προκύπτουν προβληματισμοί σχετικά με τα θέματα της παραβίασης της ζωής του ανθρώπου, του σεβασμού στην ανθρώπινη αξία και της ηθικής ή ανήθικης πράξης της λήψης αποφάσεων από έναν άνθρωπο με την αφαίρεση της ζωής του. Ταυτόχρονα εμπλέκεται στο ζήτημα και η βιοηθική και η θρησκεία. Σε κάθε περίπτωση, τίθενται ερωτήματα για το έμβρυο, αλλά και για ολόκληρη την ανθρώπινη ζωή, η οποία λειτουργεί ως ένα και μοναδικό πολύτιμο αγαθό (Shannon, 1997).

2.3 Οι απόψεις της επιστήμης για την έναρξη της ζωής

Αμφιλεγόμενες διαστάσεις έχει το ζήτημα για την έναρξη της ανθρώπινης ζωής. Ιδιαίτερος προβληματισμός δημιουργείται από τον τρόπο ορισμού από τον άνθρωπο των εννοιών της ανθρωπότητας, της ζωής και της ανθρώπινης ζωής.

Διαχρονική υπόσταση έχει το ερώτημα «Πότε ξεκινά η ανθρώπινη ζωή;». Η απάντηση είναι ρευστή και αλλάζει συνέχεια, καθώς η απάντηση έχει άμεση σχέση με το σύνολο των αντιλήψεων και των δομών που αναπτύσσονται σε μία κοινωνία, κάθε εποχή. Έχει δοθεί πληθώρα απαντήσεων σχετικά με το ερώτημα αυτό. Ωστόσο το μοναδικό σταθερό τους στοιχείο είναι η διαρκής μεταβολή, ομοίως με τις μεταβολές των κοινωνικών πλαισίων και της θρησκευτικής ηθικής και του τρόπου επίτευξης της νέας γνώσης που σχετίζεται με τη διαδικασία με την οποία αναπτύσσεται το έμβρυο (Μητσοπούλου, 2013).

2.3.1. Μεταβολική θεωρία

Σύμφωνα με τη Μεταβολική θεωρία υποστηρίζεται ότι δεν υπάρχει μία και μοναδική στιγμή, η οποία σηματοδοτεί την αρχή της ζωής του ανθρώπου. Μονάδες ζωής αποτελούν τα σπερματικά κύτταρα αλλά και τα κύτταρα του ωαρίου, σαν έναν

οποιοδήποτε μονοκύτταρο ή πολυκύτταρο οργανισμό. Οπότε ούτε όταν ενώνονται δύο γαμέτες ούτε κάποιο άλλο σημάδι ανάπτυξης, είναι σημάδι ότι ξεκινάει μια νέα ζωή. Επιπροσθέτως, σύμφωνα με αρκετούς μελετητές δεν υπάρχει λόγος εντοπισμού μιας μοναδικής στιγμής όπου αρχίζει η ζωή του ανθρώπου, αφού το να αναπτύσσεται ένας οργανισμός αποτελεί μια συνεχή διαδικασία. Το να διατυπώνονται αυστηρά χρονοδιαγράμματα, όπως το γεγονός της μετατροπής του ζυγωτή σε έμβρυο τη δέκατη τέταρτη μέρα, είναι τελείως τεχνητό και είναι μια δημιουργία των γιατρών και των βιολόγων. Με αυτόν τον τρόπο, αυτοί καταφέρνουν καλύτερα την κατηγοριοποίηση της ανάπτυξης των οργανισμών, ενώ κάνουν χρήση των συμπερασμάτων τους για ακαδημαϊκούς σκοπούς. Σύμφωνα με έρευνα, η γονιμοποίηση από μόνης της δεν αποτελεί στιγμιαίο περιστατικό. Αντιθέτως, είναι μια διαδικασία 20-22 ωρών, από τη στιγμή που το σπέρμα διαπερνά τα εξωτερικά στρώματα του ωαρίου μέχρι να σχηματίσει ένα διπλοειδές κύτταρο (Barresi & Gilbert, 2019).

2.3.2. Γενετική θεωρία – Γονιμοποίηση

Για την Βιολογία η ζωή ορίζεται σε κυτταρικό επίπεδο. Το κύτταρο αποτελεί την μικρότερη μονάδα ζωής. Οι υποστηρικτές της θεωρίας επισημαίνουν ότι η ανθρώπινη ζωή ξεκινά από τη διαδικασία ένωσης του σπερματοζωαρίου με το ωάριο όπου αναμειγνύονται τα χρωμοσώματα και επιτυγχάνεται ο σχηματισμός μόνο τις κυττάρου, δηλαδή του ζυγωτή. Αυτό το εξειδικευμένο κύτταρο σημαίνει ότι ο καθένας από εμάς ξεκινάει να υφίσταται ως ένα μοναδικό άτομο. Επιτυγχάνεται η ανάπτυξη και η διαίρεση σε δύο θυγατρικά κύτταρα και η διαδικασία αυτή της κυτταρικής ανάπτυξης/διαίρεσης συνεχίζεται επανειλημμένα. Ο ζυγωτής είναι η αρχή του «νέου ανθρώπινου όντος», δηλαδή του εμβρύου (Moore, Persaud & Torchia, 2016).

Η Γενετική θεωρία υποστηρίζει ότι η ζωή ξεκινά από τη στιγμή όπου δημιουργείται ένα ξεχωριστό γενετικά άτομο. Η ύπαρξη αυτού του φαινομένου συντελείται κατά τη σύλληψη. Κατά συνέπεια η γονιμοποίηση είναι η αρχή της ζωής. Με βάση τους επιστήμονες, κατά τη διάρκεια της γονιμοποίησης, πραγματοποιείται η ένωση των γονιδίων προερχόμενων από τα δύο φύλα και ο συνδυασμός τους για τον σχηματισμό του ξεχωριστού ατόμου με διαφορετικά και μοναδικά γονίδια. Κατά τη διαδικασία της γονιμοποίησης συντελείται για πρώτη φορά ο συνδυασμός ενός νέου

γενετικού υλικού. Οπότε ο ζυγωτής είναι ένα ξεχωριστό άτομο σε σύγκριση με όλα τα άλλα (Μητσοπούλου, 2013).

Στο βιβλίο «The Basics of Biology», αναφέρονται τα πέντε χαρακτηριστικά στοιχεία του έμβιου όντος. Έτσι λοιπόν, όλα τα έμβια όντα είναι οργανωμένα, έχουν την ικανότητα απόκτησης ενέργειας και ύλης, ανταπόκρισης στο περιβάλλον τους, αναπαραγωγής και προσαρμογής (Stone, 2004). Όπως προκύπτει από αυτόν τον ορισμό για τη ζωή, αυτή ξεκινάει ήδη από τις στιγμές της γονιμοποίησης και συγκεκριμένα κατά την ένωση του σπέρματος με το ωάριο.

Από τη στιγμή αυτή, παρατηρείται η οργάνωση του όντος, καθώς έχει την ικανότητα απόκτησης ύλης και ενέργειας, ανταπόκρισης με το περιβάλλον του, προσαρμοστικότητας και αναπαραγωγής. Αυτά δεν αποτελούν χαρακτηριστικά και ικανότητες των άβιων όντων. Προτού μάθει η μητέρα για την εγκυμοσύνη της, έχει ξεκινήσει να υπάρχει μέσα στο σώμα της μια ξεχωριστή και μοναδική ζωή. Αυτή αποτελεί μια ανθρώπινη ζωή. Το ανθρώπινο ον ονομάζεται *homo sapiens* και είναι προϊόν της σύλληψης. Γενετικά το νέο ανθρώπινο ον έρχεται στη ζωή από την πρώτη στιγμή της σύλληψης. Ωστόσο βιολογικά υπάρχει από τη στιγμή της σύλληψης και δεν είναι μέρος του σώματος της μητέρας του. Το γεγονός της υποστήριξής του από τη μητέρα στην τροφή, δεν σημαίνει ότι δεν είναι άνθρωπος (Μητσοπούλου, 2013).

Ωστόσο, πολλοί ερευνητές έχουν αντίθετη άποψη, καθώς θεωρούν ότι δεν υπάρχει καμία «μοναδική στιγμή σύλληψης». Οι νέες μελέτες υποστηρίζουν ότι η γονιμοποίηση είναι μια διαδικασία διάρκειας 12-24 ωρών, κάτι που προκύπτει από το γεγονός ότι τα σπερματοζωάρια παραμένουν εντός του γυναικείου αναπαραγωγικού συστήματος για τουλάχιστον 7 ώρες μέχρι την γονιμοποίηση του ωαρίου. Υπολογίζεται ότι χρειάζονται περίπου 10 ώρες μέχρι τα σπερματοζωάρια να διασχίσουν τις σάλπιγγες και να συναντήσουν εν τέλει το ωάριο. Η διαδικασία γονιμοποίησης του ωαρίου δεν γίνεται μέσα σε μια στιγμή, καθώς είναι μια σύνθετη χημική διαδικασία όπου το σπερματοζωάριο εισέρχεται τις εσωτερικές στοιβάδες του ωαρίου. Κατά τη γονιμοποίηση τα χρωμοσώματα του σπερματοζωαρίου και του ωαρίου ενώνονται μέσα σε 24 ώρες, για τον σχηματισμό του διπλοειδούς οργανισμού, που ονομάζεται ζυγωτής. Οπότε η γονιμοποίηση δεν είναι μόνο μια στιγμή, αλλά αποτελεί μια συνεχή διαδικασία διάρκειας 12-24 ωρες. 24 ώρες χρειάζονται για την ολοκλήρωση του σχηματισμού του διπλοειδούς οργανισμού (Μητσοπούλου, 2013).

Το επικρατέστερο επιχείρημα εναντίον της άποψης ότι η ζωή ξεκινά από τη στιγμή της γονιμοποίησης ονομάζεται «παράδειγμα διδύμων». Σύμφωνα με αυτό, αν και ο ζυγωτής είναι γενετικά μοναδικός από τη στιγμή του σχηματισμού του διπλοειδούς οργανισμού, υπάρχει περίπτωση ο ζυγωτής να διαχωριστεί σε δύο ή παραπάνω ζυγωτές έως 14-15 μέρες έπειτα από την γονιμοποίηση. Αν και η πιθανότητα δημιουργίας διδύμων δεν είναι μεγάλη, υπάρχει το ενδεχόμενο να συμβεί, μιας και δεν έχει συμβεί η ολοκλήρωση τις διαδικασίας εξατομίκευσης του ζυγωτή. Οπότε προκύπτει ότι εφόσον ο ζυγωτής των διδύμων χωρίζεται, μπορεί να γίνει πιστευτό ότι χωρίζεται και η «ψυχή» ή η ίδια η «προσωπικότητα;». Οπότε σύμφωνα με αυτή τη θέση ο σχηματισμός τις μοναδικού ατόμου δεν είναι η στιγμή καθορισμού του γενετικού του κώδικα, αλλά η στιγμή που ο ζυγωτής δεν έχει τη δυνατότητα διαχωρισμού του σε περισσότερα άτομα (Μητσοπούλου, 2013).

Πέρα από το επιχείρημα των διδύμων υπάρχουν και άλλα στοιχεία που συμβάλλουν στην αποδυνάμωση τις γενετικής θεωρίας. Συγκεκριμένα, ο ζυγωτής έχει τη δυνατότητα σχηματισμού δύο ή περισσότερων ατόμων πριν την εμφύτευσή του στη μήτρα. Ωστόσο, είναι πιθανό ο ζυγωτής να μην συνεχίσει την ανάπτυξή του αλλά να γίνει μέρος του πλακούντα. Περίπου το 50% των γονιμοποιημένων ωαρίων αποβάλλονται αυτόματα και δεν γίνονται παιδιά. Ακόμα περίπου το 60-80% από τα γονιμοποιημένα ωάρια δεν εμφυτεύονται στη μήτρα και αποβάλλονται μέσω τις εμμήνου ρύσης. Έτσι, αποδεικνύεται ότι δεν είναι πλήρης η εξατομίκευση του ζυγωτή, μέχρι τις να εμφυτευτεί στη μήτρα (Baressi&Gilbert, 2019).

2.3.3. Γαστριδίωση

Σύμφωνα με τον βιολόγο ανάπτυξης Lewis Wolpert, η γαστριδίωση αποτελεί την πιο σημαντική στιγμή τις ζωής του ανθρώπου. Κατά την εμβρυογένεση η γαστριδίωση, η οποία συμβαίνει πριν την οργανογένεση, είναι ίσως η πιο σημαντική διαδικασία. Πραγματοποιείται την Τρίτη εβδομάδα της κύησης, όπου σταματά ο διαχωρισμός και πλέον το έμβρυο έχει αποκτήσει οντότητα και δεν μπορούν να σχηματιστούν πιο πολλά ανθρώπινα όντα. Μέσω ποικίλων μορφογενετικών κινήσεων γίνεται ο σχηματισμός τις τρισδιάστατης αρχιτεκτονικής του εμβρύου. Ουσιαστικά με αυτή τη διαδικασία παράγονται οι τρεις βλαστικές στιβάδες, δηλαδή το εξώδερμα, το μεσόδερμα και το ενδόδερμα. Κάθε στιβάδα είναι υπεύθυνη για τη δημιουργία

συγκεκριμένων οργάνων του σώματος. Την 14^η μέρα εμφανίζεται η νευρική αύλακα, η οποία θεωρείται ως η πρώτη ένδειξη για τη δημιουργία του μελλοντικού κεντρικού νευρικού συστήματος. Κάποιοι επιστήμονες υποστηρίζουν ότι η 14^η μέρα πληροί τις κατάλληλες συνθήκες για την έναρξη της ζωής. Την 7^η μέρα, ενώ έχει προηγηθεί η εμφύτευση, ξεκινά το αδιαίρετο του εμβρύου και εμφανίζεται το νευρικό του σύστημα (Wolpert, 2008).

2.3.4. Νευρολογική θεωρία

Σύμφωνα με τον Scott F. Gilbert, περίπου την 24^η-27^η βδομάδα καταγράφεται εγκεφαλική δραστηριότητα ως ηλεκτροεγκεφαλογράφημα ή (EEG), έπειτα από τη σύλληψη του εμβρύου, γεγονός που αποτελεί το βασικό επιχείρημα τις εμβρυολογικής θεωρίας σχετικής με την έναρξη της ζωής. Σε περίπτωση απώλειας της δραστηριότητας της, χάνεται και η ζωή. Η ζωή του ανθρώπου ξεκινάει με την ανάπτυξη του εγκεφάλου του εμβρύου σε τέτοιο βαθμό ώστε να δημιουργηθεί ένας αναγνωρίσιμος τύπος ηλεκτροεγκεφαλογραφήματος (Gilbert, 2008).

2.3.5. Θεωρία τις Βιωσιμότητας

Η βιωσιμότητα αποτελεί ίσως την πιο δημοφιλή διάκριση. Το έμβρυο έχει ανάγκη από τα θρεπτικά συστατικά που παρέχονται από τη μητέρα του από τον πλακούντα, με σκοπό την εξέλιξή του. Σύμφωνα με τη θεωρία της Βιωσιμότητας η ζωή ξεκινά από τη στιγμή που το άτομο μπορεί να υπάρξει ξεχωριστά από το περιβάλλον από το οποίο είναι εξαρτώμενη η ανάπτυξή του, δηλαδή από τη μήτρα της μητέρας του. Το έμβρυο δεν είναι βιώσιμο, αφού η ζωή του βρίσκεται σε απόλυτη εξάρτηση από τη ζωή της μητέρας του. Συγκεκριμένα, το έμβρυο είναι άνθρωπος μόνο από τη στιγμή που μπορεί να ζήσει ξεχωριστά από τη μητέρα του.

Βέβαια, υπάρχει περιορισμός για τη βιωσιμότητα του ανθρώπου που στηρίζεται στην ανάπτυξη και στην ωρίμανση των πνευμόνων. Η ανάπτυξη της ιατρικής και της τεχνολογίας τα τελευταία χρόνια, προσέφεραν τη δυνατότητα επιβίωσης για τα πρόωρα προτού διαμορφωθεί πλήρως η λειτουργία των πνευμόνων τους. Ένα πρόωρο έμβρυο όταν βρίσκεται κοντά σε ιατρικό κέντρο στην ουσία είναι βιώσιμος

άνθρωπος. Αν αυτό βρίσκεται σε περιοχή που απουσιάζει η πλήρης ιατρικής κάλυψη, δεν είναι δυνατή η επιβίωσή του έξω από τη μήτρα, άρα δεν είναι άνθρωπος. Άρα η ιατρική επιστήμη και οι ιατρικές παροχές θα κρίνουν εάν το έμβρυο είναι βιώσιμο ή όχι; Προφανές είναι ότι απόλυτη είναι η εξάρτηση του εμβρύου από τη φροντίδα κάποιου για να εξακολουθήσει να υφίσταται ακόμα και όταν γίνει βρέφος ή παιδί. Άρα προκύπτει το ερώτημα αν η βιωσιμότητα του εμβρύου ή του βρέφους ή του παιδιού αποτελούν το μέτρο έναρξης της ζωής (Gilbert, 2002).

2.4. Η θέση της Βιοηθικής για την τεχνητή διακοπή κύησης

Η Βιοηθική είναι ο κλάδος της επιστήμης που ασχολείται με τα ηθικά προβλήματα που δημιουργήθηκαν εξαιτίας των νέων ανακαλύψεων της Βιολογίας και των εφαρμογών της Γενετικής Μηχανικής. Η Βιοηθική επιχειρεί την αποφυγή των μη αναστρέψιμων καταστάσεων που έχουν σχέση με τον τρόπο χειρισμού του γενετικού υλικού και με τα επιτεύγματα της Βιοϊατρικής. Αποτελεί κλάδο της Ηθικής. Η Επιστήμη της Ηθικής χωρίζεται στη Συστηματική, τη Μεταηθική και την Εφαρμοσμένη Ηθική. Η Εφαρμοσμένη Ηθική εμπεριέχει την Βιοηθική, την Ιατρική Ηθική, την Περιβαλλοντολογική Ηθική κλπ. Η Βιοηθική αντιπροσωπεύει διαφορετικά επιστημονικά πεδία, όπως αυτά της Γενετικής, της Βιοτεχνολογίας, της Βιοϊατρικής, ενώ συντελείται και η εμπλοκή επιπρόσθετων τομέων, όπως της Νομικής, της Θεολογίας και της Βιολογίας. Βασικές αρχές της Βιοηθικής είναι ο σεβασμός της αυτονομίας, η απουσία βλάβης, η ωφέλεια και η δικαιοσύνη (Μητσοπούλου, 2013).

Ο καθηγητής Απόστολος Νικολαΐδης, επεσήμανε ότι η Βιοηθική είναι μια από τις πολυάριθμες ηθικές θεωρίες, όπως της Ιατρικής Ηθικής, της Ηθικής του περιβάλλοντος και της Κοινωνικής Ηθικής, που έχει στενή σύνδεση με το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης. Αυτό απορρέει από το γεγονός ότι με βάση την Βιοηθική προσδιορίζονται γενικές αρχές για τη ζωή και τη συμπεριφορά των ανθρώπων, χωρίς να δίνεται βαρύτητα στο σύνολο των θρησκευτικών και ηθικών αντιλήψεων ως επικαιρών και παραχωρημένων, οι οποίες δεν μπορούν να σταθούν ικανές στην επίλυση των σύγχρονων προβλημάτων που προκύπτουν λόγω της ραγδαίας εξέλιξης της επιστήμης και της τεχνολογίας (Νικολαΐδης, 2006: 17-18). Βασικό αντικείμενο της Βιοηθικής είναι η ανάδυση των ηθικών προβλημάτων από την πρακτική εφαρμογή της βιοϊατρικής γνώσης, η οποία διαρκώς εξελίσσεται (Νικολαΐδης, 2006:18).

Οι απαρχές της σύγχρονης Βιοηθικής επιστήμης βρίσκονται στο βιβλίο των T. Beauchamp και J. Childress με τίτλο «Αρχές της Βιοϊατρικής Ηθικής» (1970). Εκεί επιχειρήθηκε η διατύπωση τεσσάρων κλασικών ηθικών αρχών, οι οποίες άσκησαν επιρροή στη συμπεριφορά και στη στάση του ιατρικού κόσμου της Αμερικής, δηλαδή της αυτονομίας, της αγαθοεργίας, της ευεργεσίας, της μη πρόκλησης πόνου και βλάβης και της δικαιοσύνης (Αθανασοπούλου-Κυπρίου, Γιαγκατζόγλου & Μαράς, 2006: 161). Ο όρος Βιοηθική εισήχθη το 1971 από τον R. Potter, με σκοπό τη γεφύρωση των ταχύτατα εξελισσόμενων βιοϊατρικών επιστημών με τον χώρο των ανθρωπιστικών επιστημών (Νικολαΐδης, 2006:21).

Η γέννηση της Βιοηθικής έγινε από την ανάγκη του ανθρώπου να τιθασεύσει την ανεξέλεγκτη δραστηριότητα της ιατρικής επιστήμης, έχοντας πάντα ως επίκεντρο το καλό του ανθρώπου και όχι την παρεμπόδιση ή ακόμα και την ακύρωση των επίπονων προσπαθειών της ιατρικής επιστήμης για να αντιμετωπίσει τις ασθένειες και τη φθορά. Η Βιοηθική λειτουργεί, λοιπόν, ως αρωγός της Ιατρικής με σκοπό να βελτιωθούν οι συνθήκες ζωής του ανθρώπου (Νικολαΐδης, 2006:25-26).

Στα κίνητρα επικεντρώνεται η Βιοηθική όταν πραγματεύεται το ζήτημα της τεχνητής διακοπής κύησης. Θέτει το ερώτημα εάν αυτή είναι ατομικό δικαίωμα. Προσφέρει την προτεραιότητα στα δικαιώματα και όχι στις υποχρεώσεις, κάτι το οποίο δεν είναι αποδεκτό από την Χριστιανική Ηθική. Το σώμα είναι στην δικαιοδοσία της γυναίκας, έχει υποχρέωση να το προστατεύει, ειδικά όταν αποτελεί το στήριγμα μιας άλλης ζωής. Ακόμα, τίθεται το ερώτημα από την Βιοηθική, εάν κάποιος άλλος έχει το δικαίωμα να παίρνει αποφάσεις για την τύχη του εμβρύου. Αυτή στηρίζεται στην αδυναμία των εμβρύων να είναι σύμφωνα με όσα πρόκειται να γίνουν και αναμένει την κρίση των γονιών, μιας και τα έμβρυα δεν είναι αυτόνομα, λογικά και αυτοσυνείδητα. Ένα τρίτο ερώτημα που τίθεται, είναι εάν είναι επιτρεπτό η ζωή του εμβρύου να λειτουργεί ως εμπόδιο στην ευτυχία των γονιών του. Αυτοί που τάσσονται υπέρ της τεχνητής διακοπής κύησης υποστηρίζουν ότι οι γονείς έχουν δικαίωμα στην ευτυχία. Σε αυτό το σημείο συντελείται η εφαρμογή της Ηθικής του ωφελιμισμού και του ευδαιμονισμού. Δεν είναι δυνατόν να προηγείται η ζωή ενός ανώμαλου γενετικά παιδιού από την ευτυχία των άλλων. Σύμφωνα με το τέταρτο ερώτημα της Βιοηθικής, διερευνάται εάν θα μπορούσε από ηθικής άποψης να αιτιολογηθεί η άμβλωση προερχόμενη από τον βιασμό. Εάν υποθέσουμε ότι η αξία της ζωής είναι πιο υψηλή από τις υπόλοιπες, τότε πρέπει να δοθεί αρνητική

απάντηση. Τέλος, η τεχνητή διακοπή κύησης μπορεί να οδηγήσει στον κοινωνικό ρατσισμό, γεγονός που συμβάλλει στην απόκλιση ανθρώπων που προγεννητικά διαπιστώθηκε ότι πάσχουν από μεσογειακή αναιμία. Η αντίθετη πλευρά έφτασε να αποκαλεί ακόμα και ανήθικη τη μητέρα που δεν διακόπτει τεχνητά την κύηση, σε περίπτωση προβληματικού εμβρύου (Νικολαΐδης, 2006).

Όσον αφορά το θέμα πότε το έμβρυο γίνεται άνθρωπος, η επιστήμη δυσκολεύεται να δώσει ξεκάθαρες απαντήσεις. Για την διερεύνηση αυτού έχουν συσταθεί διεθνείς βιοϊατρικές επιτροπές, με υψηλό κύρος, οι οποίες δεν βασίζονται μόνο σε αυστηρώς επιστημονικά δεδομένα για την αρχή της ζωής. Σύμφωνα με τη European Commission: «Οι νομοθεσίες των χωρών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης διαφέρουν σημαντικά όσον αφορά στο πότε αρχίζει η ζωή και τον ορισμό της προσωπικότητας. Γι' αυτό δεν υπάρχει συναινετικός ορισμός είτε επιστημονικός είτε νομικός για το πότε αρχίζει η ζωή».

Πληθώρα βιοηθικών επιτροπών, που έχουν διενεργήσει έρευνες σε έμβρυα, θέτουν τις 14 μέρες από τη στιγμή της σύλληψης ως χρονικό περιορισμό. Αυτές οι επιτροπές επιτρέπουν την τεχνητή διακοπή κύησης έως τον τρίτο μήνα της. Βέβαια σε αυτές παίρνονται κατά διαστήματα διαφορετικές αποφάσεις, καθώς η μία αναιρεί την άλλη ως προς την ουσία τους. Κάποιες έρευνες απαγορεύουν την θανάτωση των εμβρύων για ερευνητικούς σκοπούς μετά το πέρας της δεύτερης εβδομάδας, ενώ άλλες τις επιτρέπουν και μάλιστα ανεξαρτήτως λόγου, έως τον τρίτο μήνα. Οπότε είναι εμφανές ότι οι αποφάσεις των επιτροπών δεν λαμβάνονται με γνώμονα ποιο είναι το έμβρυο, αλλά με βάση τις ανάγκες που καλούνται να ικανοποιήσουν για την απόφασή τους αυτή. Άρα θέτουν ελαστικά και προσαρμόσιμα χρονικά όρια ανάλογα με τις συνθήκες. (Μητσοπούλου, 2013).

2.5 Θρησκευτικές προσεγγίσεις

2.5.1. Ισλαμισμός

Το Κοράνι δεν διατυπώνει ξεκάθαρα κάποια θέση για την τεχνητή διακοπή κύησης, ούτε για το εάν αυτή απαγορεύεται ή όχι. Σύμφωνα με τον Muhammadal-

Bukhari, το έμβρυο προβαίνει στην απόκτηση της ψυχής μετά τους τέσσερις μήνες. Αυτή είναι και η επικρατούσα θέση στον ισλαμισμό (Παυλίδου, 2018).

Επίσης, στο Κοράνι απαγορεύεται να αφαιρεθεί κάθε ιερή ζωή, ενώ η θέση αυτή υιοθετείται από τις ισλαμικές σχολές για τον διαχωρισμό της θέσης τους. Στις πιο πολλές Μουσουλμανικές χώρες όπως η Ινδονησία, η Αίγυπτος και το Ιράκ, η τεχνητή διακοπή κύησης επιτρέπεται μόνο σε περίπτωση κινδύνου της ζωής της γυναίκας (Παυλίδου, 2018).

2.5.2. Ιουδαϊσμός

Στον Ιουδαϊσμό είναι επιτρεπτή η τεχνητή διακοπή κύησης, μόνο σε περίπτωση σοβαρού λόγου, τον οποίο θα εξετάσει ο ραβίνος και αυτός θα πάρει την απόφαση. Σε γενικές γραμμές ο εβραϊκός νόμος χαρακτηρίζεται από επιείκεια σχετικά με την τεχνητή διακοπή μέσα στις πρώτες 40 ημέρες της κύησης. Σε κάθε περίπτωση την ζωή διέπει μια ιερότητα. Εάν προχωρήσει η εγκυμοσύνη, τότε το έμβρυο έχει ζωή και δεν έχει κανένας το δικαίωμα αφαίρεσής της, εκτός και αν η ίδια η ύπαρξη της ζωής κάνει τη γυναίκα να υποφέρει ή να κινδυνεύει.

Αλλωστε, μέσω της τεχνητής διακοπής της κύησης δεν επιτυγχάνεται η εκπλήρωση της εντολής του Θεού για να γίνει ο άνθρωπος όσος και η θαλάσσια άμμος, ενώ εξαιτίας της συμβαίνει η καταστροφή μέρους της δημιουργίας του Θεού. Στην ουσία με την άμβλωση είναι σαν να τραυματίζουμε τον εαυτό μας (Παυλίδου, 2018).

2.5.3. Ινδουισμός

Στη θρησκεία του Ινδουισμού έχει απαγορευτεί η άμβλωση. Ο Μ. Γκάντι είναι ο πιο γνωστός ινδουιστής, σύμφωνα με τον οποίο οι αμβλώσεις είναι έγκλημα (Ganhdi, 1980).

Για τον Ινδουισμό η τεχνητή διακοπή της κύησης επιτρέπεται μόνο σε περίπτωση όπου υπάρχει κίνδυνος για τη ζωή της γυναίκας. Το έμβρυο αποτελεί μετεμψυχωμένη ψυχή που υφίσταται από τη στιγμή της σύλληψης. Στον 9^ο μήνα

ξεκινά να θυμάται τις προηγούμενες του ζωές και να τις αναπολεί. Όμως η στιγμή της γέννησης, αποτελεί τραυματική εμπειρία για αυτό και εξαιτίας της καταστρέφονται αυτές οι μνήμες. Η άμβλωση είναι μια καρμική παύση που σταματά τον συνεχόμενο κύκλο της γέννησης, του θανάτου και της αναγέννησης (Παυλίδου, 2018).

2.5.4. Βουδισμός

Ο Βουδισμός αντιτίθεται στην αφαίρεση της ανθρώπινης ζωής. Θεωρείται ότι το έμβρυο φέρει μέσα του ζωή από τη στιγμή της σύλληψής του. Βέβαια, ο Βουδισμός πιστεύει ότι την ίδια στιγμή είναι προσωπική υπόθεση του κάθε ζευγαριού και ότι είναι αναγκαία η ανεύρεση της ισορροπίας μέσα του και η εξέταση αν θα πρέπει να προβεί σε αυτή την πράξη. Σύμφωνα με τον Δαλάι Λάμα η άμβλωση είναι πράξη φόνου, αλλά εξαρτάται από την εκάστοτε περίπτωση (Παυλίδου, 2018).

2.5.5. Χριστιανισμός

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έδειξε η θρησκεία για το ζήτημα της τεχνητής διακοπής της εγκυμοσύνης. Εδώ και πολλούς αιώνες η εκκλησία είναι αντίθετη σε αυτήν.

Η Ορθόδοξη Εκκλησία επισημαίνει ότι τη ζωή έχει δημιουργήσει ο Θεός, ο οποίος προσφέρει τη ζωή στην πλάση, δηλαδή στον άνθρωπο και σε όλα τα έμβια όντα. Ο Θεός έπλασε τον άνθρωπο κατ' εικόνα και κατ' ομοίωσιν του, ενώ του έδωσε το δικαίωμα στη ζωή, κάτι που δεν μπορεί να του αφαιρεθεί από κανέναν (Κουρλιάφτου, 2011).

Βέβαια, δεν υπάρχουν σημεία στην Αγία Γραφή τα οποία να αναφέρονται ξεκάθαρα στην άμβλωση. Μόνο κάποιες αναφορές γίνονται για το έμβρυο. Σύμφωνα με τον Άγιο Ιωάννη Δαμασκηνό «Άμα δε το σώμα και η ψυχή πέπλασται, ου μεν πρότερον, το δε ύστερον». Με βάση αυτά τα λόγια επισημαίνεται ότι το σώμα δημιουργείται την ίδια στιγμή με την ψυχή και δεν δημιουργούνται ξεχωριστά. Για την Ορθοδοξία η διαδικασία της σύλληψης γίνεται ανάμεσα σε έναν άνδρα και μια γυναίκα. Αυτή η πράξη γίνεται εφόσον το επιθυμούν και οι δύο πλευρές. Το ζευγάρι επιλέγει ελεύθερα και σε περίπτωση όπου δεν συνοδεύεται από κάποια βίαιη πράξη, έχει τις ανάλογες συνέπειες για αυτό (Αντωνίου, 2017).

Ωστόσο, στην Παλαιά Διαθήκη συναντάμε μια διάταξη, σύμφωνα με την οποία η θανάτωση του εμβρύου αποτελεί ανθρωποκτονία από τη στιγμή που αυτό έχει λάβει ανθρώπινη μορφή. Εκείνη την εποχή δεν αποδέχονταν την τεχνητή διακοπή της κύησης και τη θανάτωση του εμβρύου, ως αναγκαίο μέτρο διάσωσης της ζωής της μητέρας, σύμφωνα δηλαδή με όσα προστάζει η ιατρική. Το θέμα αυτό αναφέρεται στον κανόνα 91 της Πανθέκτης ως: «Τάς τά ἀμβρωθρίδια διδούσας φάρμακα, καί τάς δεχομένας τά ἐμβρυοκτόνα δηλητήρια, τῷ τοῦ φονέως ἐπιτιμίῳ καθυποβάλλομεν» (Τρωιάνος, 1984).

Τον 7^ο αιώνα συντάχθηκε ο Νομοκανόνας σε 14 τίτλους, όπου ήταν συγκεντρωμένοι όλοι οι κανόνες για την τεχνητή διακοπή της κύησης. Αυτοί ήταν οι κανόνες 21 της Αγκύρας, 2 και 8 του Μ. Βασιλείου και 91 της Πενθέκτης. Ο τίτλος των πρώτων κειμένων του Χριστιανισμού για το θέμα αυτό ήταν «Περὶ τῶν πορνουουσῶν, καὶ ἀναιρουσῶν τὰ τικτόμενα, ἢ ποιουσῶν φθόρια». Ο κανόνας 21 της Συνόδου της Άγκυρας το 314 μ.Χ., δίνοντας προσοχή στις πόρνες αναφέρει ότι «Περὶ τῶν γυναικῶν τῶν ἐκπορνουουσῶν τὰ γεννώμενα καὶ σπουδαζουσῶν φθόρια ποιεῖν, ὁ μὲν πρότερος ὄρος μέχρις ἐξόδου ἐκώλυσε, φιλανθρωπότερον δέ τι εὐρόντες ὠρίσαμεν δεκαετῆ χρόνον πληρῶσαι κατὰ τοὺς βαθμοὺς τοὺς ὠρισμένους». Όπως, λοιπόν, απορρέει από τον κανόνα της Άγκυρας, το ενδιαφέρον στρέφεται αποκλειστικά στις γυναίκες που εκπορνεύονται, οι οποίες είτε θανατώνουν το μωρό που απέκτησαν από την εξώγαμη σχέση τους μετά τη γέννησή του, είτε διακόπτουν την κύηση πριν γεννήσουν. Δεν προβλέπεται κάποιου είδους ποινή για τις γυναίκες που προσπαθούν να απαλλαγούν από μια εξώγαμη σχέση. Οι γυναίκες που εκπορνεύονται συστηματικά διέκοπταν την κύηση για να αποφευχθεί η μείωση της φρεσκάδας τους κατά τη διάρκειά της, αλλά και για να μην χάσουν τη φρεσκάδα τους και την πελατεία τους εξαιτίας της (Τρωιάνος, 1987: 21-26).

Η Ορθόδοξη Εκκλησία με τον 21^ο κανόνα της Άγκυρας καταδίκασε την απόπειρα τεχνητής διακοπής της κύησης. Η ποινή της Συνόδου είναι δέκα έτη ακοινωνησίας. Ο Μ. Βασίλειος όρισε μια παρόμοια ποινή, κατά την οποία η πράξη δεν συνδέεται με την πορνεία, αλλά με την επιβουλή της ίδιας της ζωής της γυναίκας που κυοφορεί (Τρωιάνος, 1987: 28). Ο Μ. Βασίλειος καταδικάζε τις τεχνητές διακοπές των κυήσεων και μάλιστα τις απαγόρευσε, καταδικάζοντάς τες με κάθε τρόπο. Το 680 μ.Χ. η Στ' Οικουμενική Σύνοδος του Τρούλου στην Κωνσταντινούπολη, υιοθέτησε τις αυστηρές πεποιθήσεις του Μ. Βασιλείου, εξομοιώνοντας την

έκτρωση με τον φόνο και καθορίζοντας οριστικά τη στάση της Ορθόδοξης Εκκλησίας για το εν λόγω θέμα. Δεν υπάρχει διαφοροποίηση της άμβλωσης από την ανθρωποκτονία σε όποιο στάδιο της εγκυμοσύνης κι αν βρίσκεται η μητέρα (Συμεωνίδη-Καστανίδη, 1984: 53-55).

Όπως προβλέπει ο κανόνας της Πενθέκτης, το να χορηγηθεί και να ληφθεί ουσία που προκαλεί διακοπή στην κύηση είναι αδίκημα. Μόνο η σωτηρία της εγκύου μπορεί να ληφθεί ως δικαιολογία στον χώρο του αδίκου από το Εκκλησιαστικό Ποινικό Δίκαιο (Πούλης, 2008: 128-130). Ηθικά σφάλματα αποτελούν το σύνολο των πράξεων που καταστρέφουν την αγέννητη ζωή ή τη χρησιμοποιούν για να ωφεληθούν άλλοι, όπως είναι οι έρευνες σε έμβρυα. Ο Μ. Βασίλειος, κάνοντας μια διάκριση μεταξύ εμβρύων και προ-εμβρύων αναφέρει: «Είναι φονιάς όποιος καταστρέφει ένα αδιαμόρφωτο και ατελές έμβρυο, διότι παρ' όλο που αυτό δεν είναι ακόμη τέλειο πλάσμα, είναι εντούτοις προορισμένο να τελειοποιηθεί στο μέλλον, σύμφωνα με την απαραβίαστη ακολουθία των νόμων της φύσης» (Τσαλίκη-Κιόσογλου, 2007: 357).

Σύμφωνα με την χριστιανική ηθική, άμεση είναι η εξάρτηση του εμβρύου από τη μητέρα. Από τη στιγμή που η μητέρα πάρει την απόφαση της διακοπής της εγκυμοσύνης της, τότε το έμβρυο είναι ανυπεράσπιστο. Μιας και το έμβρυο βρίσκεται σε πιο ασθενή θέση, συντελείται η καταπάτηση του δικαιώματός του για ζωή. Αυτό επισημαίνεται από την Ορθόδοξη Εκκλησία, καθώς υποστηρίζει ότι το έμβρυο από τη στιγμή της σύλληψής του αποτελεί ένα δημιουργήμα. Η τεχνητή διακοπή της κύησης είναι μια καταστροφική πράξη για αυτό. Η Ορθοδοξία επισημαίνει ότι με την άμβλωση διακόπτεται βίαια η ζωή, δηλαδή είναι ένας εν ψυχρώ φόνος (Αντωνίου, 2017).

Από ηθικής άποψης δεν καταδικάζεται η τεχνητή διακοπή της κύησης, ούτε την τιμωρούν οι νόμοι της πολιτείας. Για την Ορθοδοξία όμως αυτή είναι μια αμαρτωλή πράξη, μέσω της οποίας «ο άνθρωπος οδηγείται στη ματαίωση της πορείας του για το δρόμο προς τη θέωση». Η πράξη αυτή οδηγεί τον άνθρωπο στην άρνηση του έργου του Θεού, άρα για τον Χριστιανισμό είναι μια εγωιστική πράξη (Αντωνίου, 2017).

Η Ορθόδοξη και Καθολική Εκκλησία αντιτίθενται στη Γενετική θεωρία. Η Εκκλησία θεωρεί ότι τη στιγμή που γονιμοποιείται ένα ωάριο αρχίζει η ζωή του εμβρύου, ενώ υποστηρίζει ότι «από τη στιγμή της σύλληψης υπάρχει ανθρώπινη ζωή, άξια προστασίας και τιμής». Το 1974 στο Βατικανό πραγματοποιήθηκε η

«Διακήρυξη επί των προκλητικών εκτρώσεων». Σύμφωνα με αυτή από τη στιγμή που γονιμοποιείται το ωάριο αρχίζει μια νέα ζωή που δεν είναι της μητέρας ή του πατέρα.

Οι Ρωμαιοκαθολικοί απορρίπτουν την τεχνητή διακοπή κύησης, καθώς θεωρούν ότι προσβάλλει την ιερότητα της ζωής, την αξιοπρέπεια του ατόμου και τα δικαιώματά του. Είναι μια πράξη που περιφρονεί την εξουσία του Θεού και παραβιάζει την εντολή της αγάπης και την απαγόρευση του φόνου. Σε καμία περίπτωση δεν αντιμετωπίζεται επιεικώς, ούτε καν στην περίπτωση του βιασμού (Μαράς, 2006).

Οι Προτεστάντες Χριστιανοί την απορρίπτουν, αλλά αποδέχονται το «δικαίωμα στην άμβλωση υπό προϋποθέσεις (Μαράς, 2006). Μαζί με τους Ευαγγελιστές, λοιπόν, είναι ενάντια στην τεχνητή διακοπή κύησης και ακολουθούν πιστά τον λόγο του Ευαγγελίου.

Η Αγγλικανική εκκλησία είναι πιο διαλλακτική, αλλά σταθερά εναντίον. Το 1983 πραγματοποιήθηκε Ιερά Σύνοδος της Αγγλικανικής Εκκλησίας, σύμφωνα με την οποία είναι επιλογή της γυναίκας πότε θα τερματίσει την εγκυμοσύνη της, κάτι που πρέπει να της εξασφαλίζει η ίδια η κοινωνία. Βέβαια, η εκκλησία τάσσεται κατά της τεχνητή διακοπή κύησης, ενώ χαρακτηριστικό στοιχείο είναι ότι στο πρωτότυπο κείμενο της Συνόδου οι γυναίκες αναφέρονται ως μητέρες που διακόπτουν την εγκυμοσύνη τους (bbc.co.uk).

Η Καθολική Εκκλησία, εκπροσωπεί το ρεύμα των συντηρητικών σχετικά με το ζήτημα. Οι συντηρητικοί υποστηρίζουν ότι το έμβρυο αποτελεί ένα ανθρώπινο ον, διαθέτει ίσα δικαιώματα με οποιοδήποτε άλλο ον που έχει γεννηθεί, από τη στιγμή της εμφύτευσης, δηλαδή από την έναρξη της εγκυμοσύνης με την εισαγωγή του γονιμοποιημένου ωαρίου στο ενδομήτριο. Η Καθολική Εκκλησία θεωρεί το έμβρυο ως ανθρώπινο ον, το οποίο διαθέτει δικαιώματα πολύ πιο πριν, δηλαδή πριν τη σύλληψή του και συγκεκριμένα τη στιγμή της γονιμοποίησης του ωαρίου από το σπερματοζωάριο (Μητσοπούλου, 2013).

Η σύλληψη είναι ένα πολύ σημαντικό σημείο, καθώς πραγματοποιείται η ανάπτυξη από το έμβρυο ενός δικού του γενετικού κώδικα, που διαφέρει από αυτόν των γονιών του. Έτσι, η Καθολική Εκκλησία εναντιώνεται σε διάφορες μορφές αντισύλληψης, καθώς υποστηρίζει ότι θανατώνουν το έμβρυο, καθώς παρεμποδίζουν την εμφύτευσή του, προτού συμβεί η εγκυμοσύνη κλινικά.

Παρόλο που για τους συντηρητικούς η τεχνητή διακοπή κύησης είναι αποδεκτή πριν από το στάδιο της κινητικότητας, οι ακραίοι συντηρητικοί επισημαίνουν ότι από τη στιγμή της σύλληψης του εμβρύου δεν μπορεί να συμβεί η καταστροφή του για κανέναν λόγο. Μόνη εξαίρεση αποτελεί η σωτηρία της ζωής της μητέρας. Η Καθολική Εκκλησία εκφράζει ακραία συντηρητική άποψη. Υφίστανται μερικές παραλλαγές της θέσης αυτής από άλλες θρησκείες, φυλές και πολιτισμούς του κόσμου. Βασική της θέση είναι ότι το ανθρώπινο έμβρυο αποτελεί ένα ανθρώπινο ον, ούτε μερικό ούτε πιθανό, το οποίο διαθέτει πλήρη δικαιώματα. Βάση της είναι αυτά που διδάσκουν οι Γραφές, οι οποίες προτρέπουν την αγάπη στον πλησίον μας και τη μη προξένησή του κανενός κακού. Για την Καθολική Εκκλησία το έμβρυο θεωρείται ως πλησίον, του οποίου η ζωή είναι ισότιμη με αυτή όλων των ανθρώπων. Για αυτό τον λόγο μπορεί να δεχτεί μόνο την περίπτωση κινδύνου της μητέρας. Πιστεύει, λοιπόν, ότι το έμβρυο είναι ένα ζωντανό ον και πρόσωπο από τη στιγμή που διαθέτει την ψυχή εντός του. Ζωντανός οργανισμός σημαίνει και μια ψυχή με ζωή.

Όσον αφορά τον όρο «τεχνητή διακοπή εγκυμοσύνης» από θεολογικής απόψεως, αυτή θεωρείται ως μια αόριστη και ουδέτερη ακουστικά φράση, που σκοπό έχει την κάλυψη της σκληρής πραγματικότητας ότι η έκτρωση αποβλέπει τον θάνατο ενός ανθρώπινου πλάσματος. Στη συνείδηση κάποιου είναι πιο αποδεκτός ο όρος «τερματισμός της εγκυμοσύνης», σε σχέση με τον διαμελισμό ή τη δηλητηρίαση του εμβρύου που πραγματοποιούν τη διέγερση των αισθήσεων και των συναισθημάτων του. Ουσιαστικά το ίδιο πράγμα αποτελεί ο ευφημισμός, με τη μόνη διαφορά ότι δεν φέρνει στην φαντασία την πραγματικότητα που έχει ο τρόπος και τα αποτελέσματα της έκτρωσης. Για την ακρίβεια η έκτρωση πρέπει να χαρακτηρίζεται ως ανθρωποκτονία, μιας και σκοτώνεται ένα πλάσμα του ανθρώπινου γένους, ανεξαρτήτως του γεγονότος ότι δεν βρίσκεται σε εξελικτικό ή ώριμο στάδιο. Τα συμβατικά στάδια για την ανάπτυξη του ανθρώπου (θύματος) αποδίδονται με τους ορισμούς της εμβρυοκτονίας, της βρεφοκτονίας και της παιδοκτονίας (Engelhardt, 2007).

2.6 Σύγχρονες θέσεις της Χριστιανικής θρησκείας για την άμβλωση

Οι σύγχρονοι θεολόγοι επιχειρούν την αναγνώριση και την συνεξέταση της όλης προβληματικής που σχετίζεται με την τεχνητή διακοπή κύησης με την συνύπαρξη κάποιας συνθήκης σχετικής με την ηθική, την ιστορία και την ευγονική. Πολλοί Ρωμαιοκαθολικοί θεολόγοι δεν απορρίπτουν την τεχνητή διακοπή κύησης για «θεραπευτικούς λόγους», δηλαδή όταν η ζωή του παιδιού και της μητέρας απειλείται και με αυτή θα σωθεί η ζωή της μητέρας (Μαράς, όπ. αναφ. στο Αθανασοπούλου-Κυπρίου, Γιαγκάτζογλου & Μαράς, 2006).

Σύμφωνα με τον καθηγητή Κωνσταντίνο Αγόρα, η άμβλωση αποτελεί ένα σύνθετο ζήτημα, από οποιαδήποτε οπτική γωνία θέασης. Ωστόσο, το πρόβλημα επιστρέφει σε έννοιες που εν τέλει αποδεχόμαστε, χωρίς να είναι δυνατή η τοποθέτησή τους σε συγκεκριμένα και γνωστά πλαίσια. Μια αρχική είναι η έννοια της ζωής και μάλιστα σε σχέση με τον άνθρωπο. Οι απόψεις σχετικά με το δικαίωμα του ανθρώπου στη ζωή, έχουν ως βάση τους την ουσιοκρατική, προσωποκεντρική και ευχαριστιακή θεώρηση (Γιαγκάτζογλου, 2002).

Σύμφωνα με την ουσιοκρατική θεώρηση, η ζωή λογίζεται ως μια αυθύπαρκτη και αυτοαναφερόμενη κατάσταση που προηγείται από τις ανθρώπινες υποστάσεις. Η ζωή είναι μια «ουσία», που ή προσδιορίζεται αντικειμενικά και περιβάλλεται από μια «φυσική ιερότητα», αποτελώντας ένα «υπερ-φυσικό δώρο» το οποίο συμβάλλει στην καταπίεση και τον περιορισμό της ελευθερίας του ανθρώπου, ή προσδιορίζεται ως ένα «υπαρκτικό γεγονός» «αντικειμενικά απροδιόριστο». Ωστόσο, δεν αποτελεί ένα δώρο προσωπικής ελευθερίας, αλλά καταναγκασμό και εγκλωβισμό στην λογική της κατοχής του «είναι». Έτσι, η ζωή δεν μπορεί να αποτελέσει ένα υπέρτατο κριτήριο για την ορθόδοξη βιοηθική.

Στην προσωποκεντρική θεώρηση της ζωής, η ζωή δεν έχει προτεραιότητα ως απόκτημα, αλλά αντιθέτως λειτουργεί ως «δώρο ελευθερίας προσωπικά ενυπόστατο», «οντολογικά υφιστάμενο ... στον κάθε άνθρωπο-πρόσωπο», ως περιεχόμενο μοναδικό της προσωπικής υπόστασης του ανθρώπου. Όσον αφορά την άμβλωση, επίκεντρο του ηθικού προβληματισμού είναι η ταυτότητα και τα δικαιώματα του εμβρύου, αλλά

και η ταυτότητα και τα δικαιώματα της μητέρας, χωρίς να λαμβάνεται υπόψη η μεταξύ τους κοινωνική σχέση. Κατά αυτόν τον τρόπο, το έμβρυο και η μητέρα λειτουργούν ως δίπολο αντιπαράθεσης που οφείλεται στα ατομικά τους δικαιώματα, ενώ δεν αποτελεί πλαίσιο μέσα στο οποίο εναρμονίζονται οι προσωπικές τους σχέσεις. Συνεπώς, γίνεται φανερό ότι η μητέρα είτε θα έχει κάθε δικαίωμα ή κανένα δικαίωμα πάνω στο έμβρυο (Σεργουινιώτη, 2018).

Η «σχολαίου» τύπου θεολογική προσέγγιση του θέματος, στην Ορθόδοξη, στην Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία και στις Προτεσταντικές ομολογίες, έχει ως απόλυτη προτεραιότητά της το δικαίωμα του εμβρύου στη ζωή, πάνω από οποιοδήποτε δικαίωμα και αξίωση της γυναίκας. Εξαιτίας του ότι το έμβρυο πέρα από το γενετικό υλικό, δεν χαίρει των ποιοτήτων της ηθικής συνείδησης, της έκφρασης συναισθημάτων, της δυνατότητας επικοινωνίας, της κοινωνικής αυτοσυνειδησίας και της κοινωνικής αναγνώρισής του ως πρόσωπο, τα δικαιώματα που του αναγνωρίζονται είναι όσα παραχωρούνται από τους γονείς του. Οπότε το έμβρυο «ανήκει» στους γονείς του και αυτοί έχουν το δικαίωμα στην καταστροφή τους (Σεργουινιώτη, 2018).

Όσοι υποστηρίζουν την ουσιοκρατική θεώρηση θεωρούν ότι η σεξουαλική πράξη είναι ένας μηχανισμός αποκλειστικά για την εξυπηρέτηση της διαίωνισης του ανθρώπινου είδους. Η γυναίκα αντιμετωπίζεται ως νομοτελειακά ταγμένη στη μητρότητα. Οι υποστηρικτές της προσωποκεντρικής θεώρησης υποστηρίζουν ότι, αφού το υπάρχον σύστημα ηθικής αποδέχεται το γεγονός της φυσικής απώλειας ενός σημαντικού αριθμού εμβρύων, δεν θα ήταν λογική η εναντίωσή τους στην εκούσια καταστροφή μερικών από αυτά, μιας και με την αξιολόγηση της συγκεκριμένης καταστροφής δεν μπορεί να θεωρηθεί ως η πιο επιβλαβής συγκριτικά με αυτήν της υποβοηθούμενης αναπαραγωγής ή της αναστολής απώλειας εμβρύων (Σεργουινιώτη, 2018).

Συνεπώς, με βάση τα παραπάνω, η τεχνητή διακοπή κύησης αντιμετωπίζεται με ρεαλιστικό και ειλικρινή τρόπο και δεν εντάσσεται σε ακραίες απόψεις. Ωστόσο, σε περίπτωση όπου η ζωή θεωρηθεί ως γεγονός και όχι ως ουσία και γίνει αποδεκτή η έννοια της συνέχειας της ζωής και η δυναμική της προσωποποίησης του υποκειμένου, τότε δεν χρειάζεται η τοποθέτηση ενός χρονικού σημείου κατά την ανάπτυξη του εμβρύου, όπου αποκτά την «προσωπότητα» που δεν κατείχε προηγουμένως. Σε κάθε περίπτωση απαιτείται μια συνεχής πορεία εξέλιξης και κάθε επόμενο στάδιο βασίζε-

ται στα προηγούμενα. Άλλωστε, δεν μπορεί να επιτευχθεί ο ορισμός και ο προσδιορισμός της «προσωπότητας» χρησιμοποιώντας τεκμήρια, όπως αυτά των εφαρμοσμένων επιστημών, αλλά αφορούν μόνο το θεωρητικό ή το πνευματικό επίπεδο (Σεργουινιώτη, 2018).

Για το κυοφορούμενο έμβρυο γίνεται η χρήση του όρου «πρόσωπο εν δυνάμει» για συμβιβαστικούς λόγους. Με τη συγκεκριμένη ερμηνεία συμπεραίνεται ότι το έμβρυο δεν αποτελεί μια ακόμα ανθρώπινη μορφή ζωής, καθώς δεν είναι απόλυτη ούτε πλήρως αναγνωρισμένη η αξία του, αλλά έχει σχέση με τον βαθμό που αναπτύσσεται το έμβρυο. Οπότε δεν είναι αποδεκτή η ηθική της καταστροφής των εμβρύων και γίνεται αποδεκτή μόνο σε περίπτωση όπου πιο σημαντικές αξίες κινδυνεύουν. Κυρίως νομική και όχι οντολογική είναι η αξία του όρου «πρόσωπο εν δυνάμει, καθώς μέσω αυτού γίνεται η περιγραφή της ιστορικότητας, της εξελικτικής πορείας του εμβρύου, ενώ η «προσωπότητά» του λειτουργεί όχι ως χαρακτηριστικό ύπαρξης αλλά ως διάσταση (Σεργουινιώτη, 2018).

Βέβαια για την Ορθοδοξία, η «προσωπότητα» δεν λειτουργεί ως «ποιότητα ουσίας», ούτε σαν «υπαρκτική διάσταση», αλλά εντάσσεται στην ευχαριστιακή ανθρώπινη υπόσταση. Οπότε το έμβρυο δεν θεωρείται ως «πρόσωπο φύσει - πρωτολογικά» λόγω της ψυχής τους, αλλά «χάριτι - εσχατολογικά εν Χριστώ». Έτσι, παρουσιάζεται μια εντελώς διαφορετική προοπτική στον τρόπο όπου εξετάζεται το ζήτημα της άμβλωσης, όπου θεωρείται μια από κοινού αποτυχημένη αγάπη, αποτυχημένη σχέση αυτή ανάμεσα στη μητέρα και το παιδί, ανάμεσα στον κόσμο και τους γονείς, μεταξύ της ανθρωπότητας και του Θεού (Σεργουινιώτη, 2018).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

ΚΛΩΝΟΠΟΙΗΣΗ

3.1 Εισαγωγή

Η βιοτεχνολογία και η γενετική έχουν κάνει μεγάλη πρόοδο σε τέτοιο βαθμό όπου κατέστη δυνατή η κλωνοποίηση, η οποία άνοιξε τον δρόμο της γενετικής πρακτικής, μιας και αυτή ακόμα βρίσκεται σε πρωταρχικό στάδιο. Ωστόσο, τα πρώτα βήματα της κλωνοποίησης ήταν αρκετά για τη διατύπωση πληθώρας ερωτημάτων σχετικών με την επίδραση της κλωνοποίησης στην εξέλιξη των κοινωνιών, την πολιτική και τη διαβίωση του ανθρώπου (Βλαχόπουλος, 2020: 18).

Βέβαια, επιστημονικά επιτεύγματα σαν αυτό δεν είναι σίγουρο ότι θα χρησιμοποιηθούν προς όφελος της κοινωνίας ή θα δημιουργήσουν δραματικές επιπτώσεις στις ζωές των ανθρώπων, γεγονός που προκαλεί το αίσθημα του φόβου.

Οι ερευνητές, πριν από μερικά χρόνια, αφού εστίασαν στα γονίδια, κατάφεραν να αποκωδικοποιήσουν το ανθρώπινο γονιδίωμα και αντιλήφθηκαν πόσο σπουδαίο είναι. Έτσι στράφηκε το ενδιαφέρον τους προς την κλωνοποίηση.

Η κλωνοποίηση αποτελεί μια διαδικασία όπου δημιουργείται αντίγραφο με το ίδιο γενετικό υλικό. Συγκεκριμένα οι βιολόγοι προχωρούν στη δημιουργία κλώνων από δεσοξυριβονουκλεϊκό οξύ, το οποίο αποτελεί τη μοριακή βάση των γονιδίων. Η επίτευξη της κλωνοποίησης γίνεται μέσω είτε ενός μορίου είτε ενός γονιδίου, ενός κυττάρου ή πολυκύτταρου οργανισμού. Ακόμα, έχει γίνει ο προσδιορισμός της και από τη μη σεξουαλική μονογονική διαδικασία όπου παράγονται πανομοιότυποι οργανισμοί.

Η πιο σημαντική στιγμή για την ιστορία της κλωνοποίησης είναι η κλωνοποίηση που έγινε στο πρόβατο που ονομάστηκε Dolly, το 1996. Ο Άγγλος βιολόγος Ian Wilmut και οι συνεργάτες του, δημιούργησαν το θηλυκό πρόβατο στη Σκωτία. Η κλωνοποίηση της Dolly έγινε από ένα κύτταρο μαστικού αδένου που συλλέχθηκε από μια ενήλικη προβατίνα (Judith L. Fridovich – Keil, 2020).

Ωστόσο η κλωνοποίηση ξεκίνησε αρκετά χρόνια πιο πριν, το 1938 από τον Hans Spemann, ο οποίος πρότεινε ένα φανταστικό πείραμα. Έτσι σκέφτηκε να προβεί στην αντικατάσταση του πυρήνα ενός κυττάρου αυγού με τον πυρήνα ενός άλλου κυττάρου και στην ανάπτυξη ενός εμβρύου από ένα τέτοιο αυγό. Οι Robert Briggs και Thomas King το 1952, έκαναν μια προσπάθεια χωρίς επιτυχία, όπου κλωνοποίησαν έναν βάτραχο. Ο Gurdon το 1970 κλωνοποίησε έναν βάτραχο, ο οποίος αναπτύχθηκε μέχρι το στάδιο του γυρίνου (www.kopernik.org.pl).

Στις μέρες μας, οι μοριακοί βιολόγοι και οι γενετιστές διαθέτουν τη δυνατότητα κλωνοποίησης τμήματος DNA, κυτταρικών σειρών και ολόκληρων οργανισμών (Πρωτοπαπαδάκης, 2013).

Υπάρχουν πολλές και διαφορετικές απόψεις για το εάν η κλωνοποίηση έχει οφέλη για τον άνθρωπο. Αυτοί που υποστηρίζουν την κλωνοποίηση θεωρούν ότι η έρευνα στον τομέα της γενετικής, έχει πιθανότητες στο μέλλον να συμβάλει στην αντιμετώπιση κληρονομικών ασθενειών και άλλων σοβαρών παθήσεων. Ωστόσο, την κλωνοποίηση συνοδεύει η διασφάλιση της καλύτερης ποιότητας ζωής και της επιμήκυνσης του προσδόκιμου ζωής. Ταυτόχρονα ένα σημαντικό πλεονέκτημα της κλωνοποίησης είναι ότι έχει την ικανότητα διόρθωσης μιας γενετικής βλάβης, που έχει προκληθεί από γονίδιο που έχει μεταλλαχθεί σε έναν οργανισμό. Συνεπώς, με τη διαδικασία εισαγωγής ενός φυσιολογικού γονιδίου στα κύτταρα που προκαλούν βλάβη, είναι δυνατή η αντιμετώπιση του προβλήματος της γενετικής ανωμαλίας.

Επιπροσθέτως, η κλωνοποίηση έχει ως πλεονέκτημά της το γεγονός ότι μπορεί να δημιουργηθούν πιο ανθεκτικά γεωργικά προϊόντα, ικανά να προφυλάξουν τα ζώα από αρρώστιες. Ως αποτέλεσμα αυτά θα έχουν μεγαλύτερη απόδοση γάλακτος και έτσι θα ήταν δυνατή η αντιμετώπιση της έλλειψης σίτισης σε πολλές αναπτυσσόμενες χώρες στον πλανήτη. Επίσης, μπορεί να διαφυλάξει σπάνια ζώα που βρίσκονται σε κίνδυνο για εξαφάνιση, αλλά και να παραγάγουν φάρμακα ωφέλιμα για τον άνθρωπο.

Αντιθέτως, αυτοί που δεν υποστηρίζουν την κλωνοποίησης κάνουν λόγο για ηθικά ζητήματα σχετικά με την παρέμβαση της ίδιας της ανθρώπινης φύσης. Πολλές ήταν οι αντιδράσεις έπειτα από την ανακοίνωση του ενδεχόμενου της δημιουργίας ανθρώπινου κλώνου μόνο για να αντληθούν τα όργανά του. Η συγκεκριμένη κλωνοποίηση θα απευθυνόταν μόνο στους εύπορους ανθρώπους, μιας και η δημιουργία

κλώνου θα ήταν μια αρκετά κοστοβόρα διαδικασία. Άμεση είναι η σύνδεση των ηθικών προβλημάτων που δημιουργούνται από τη γονιδιακή θεραπεία με τον σεβασμό στο ανθρώπινο ον και από την πιθανότητα ύπαρξης κινδύνου επιπλοκών. Συνεπώς, η γονιδιακή θεραπεία είναι σημαντικό να σχετίζεται μόνο με ασθένειες που δεν υπάρχει διαφορετική θεραπεία.

3.2 Κλωνοποίηση

Μέσω της κλωνοποίησης δημιουργούνται βιολογικά άτομα γενετικά πανομοιότυπα μεταξύ τους ή με κάποιο τρίτο ζωντανό ή νεκρό άτομο. Τη γενετική ταύτιση προκαλεί είτε ο διχασμός ενός απλού εμβρύου, όπως φυσιολογικά γίνεται με τα δίδυμα, είτε μέσω της μεταφοράς γενετικού υλικού από ένα κύτταρο τους σώματος ενός οργανισμού σε ένα μη γονιμοποιημένο ωάριο, το οποίο όμως έχει υποστεί αφαίρεση του πυρήνα του, δηλαδή του γενετικού του περιεχομένου (Χατζηνικολάου, 2002).

Από ετυμολογικής άποψης η λέξη «κλώνος», συνεπώς και η λέξη «κλωνοποίηση», προέρχονται από την αρχαία ελληνική λέξη «κλων», δηλαδή κλωνάρι ή κλαδί. Οι αρχαίοι Έλληνες γνώριζαν ότι εάν φυτευτεί ένα κλαδί από ένα δέντρο, μπορούσε να δημιουργηθεί ένας νέος οργανισμός, όμοιος με το αρχικό δέντρο. Ουσιαστικά, η αναπαραγωγή των ειδών των φυρών καθημερινά, γίνεται με την κλωνοποίηση είτε με φυσικό τρόπο είτε με ανθρώπινη παρέμβαση (Seidel, χ.χ.).

3.2.1. Φυσικός τρόπος αναπαραγωγής

Πριν γίνει η ανάλυση της διαδικασίας της κλωνοποίησης, είναι αναγκαίο να παρουσιαστεί ο φυσικός τρόπος αναπαραγωγής. Όλα τα σπονδυλωτά είδη, λοιπόν, αναπαράγονται, αφού δύο γενετικά κύτταρα ενωθούν, το σπερματοζωάριο από το αρσενικό και το ωάριο από το θηλυκό. Η ονομασία των γενετικών αυτών κυττάρων είναι οι γαμέτες και η δημιουργία τους γίνεται με τα αναπαραγωγικά όργανα που ενυπάρχουν στα δύο φύλα για τον συγκεκριμένο σκοπό. Με τη γονιμοποίηση ενώνεται το σπερματοζωάριο με το ωάριο. Η γονιμοποίηση στους ζωικούς οργανισμούς γίνεται ή εσωτερικά ή εξωτερικά. Τα ψάρια κυρίως κάνουν εξωτερική γονιμοποίηση και

γίνεται μέσω της απελευθέρωσης των σπερματοζωαρίων και των ωαρίων στο περιβάλλον. Αντιθέτως, η διαδικασία αυτή συμβαίνει εσωτερικά στην εσωτερική γονιμοποίηση. Και οι δύο τύποι γονιμοποίησης αποτελούν τον αμφιγονικό ή φυλετικό τρόπο αναπαραγωγής (Γρινεζάκης, 2005).

Ωστόσο, ο πλανήτης μας διαθέτει οργανισμούς που αναπαράγονται μονογονικά. Η μονογονική ή κλωνική ή μη φυλετική αναπαραγωγή γίνεται με φυσικό τρόπο, μέσω της αντιγραφής κάποιου οργανισμού, ο οποίος χωρίζεται στη μέση. Έτσι, δημιουργείται ένας δεύτερος οργανισμός. Αυτός ο τρόπος αναπαραγωγής συμβαίνει πολύ συχνά από τα φυσικά όντα, στην ουσία είναι μια μορφή κλωνοποίησης. Τέλος, οι οργανισμοί που πραγματοποιούν αμφιγονική αναπαραγωγή, άρχισαν στην πρώιμη μορφή τους να αναπτύσσονται με μονογονία (Γρινεζάκης, 2005).

3.2.2. Η αναπαραγωγή με κλωνικό τρόπο

Κατά την αναπαραγωγή, υπάρχουν οργανισμοί που κλωνοποιούν με ενεργητικό τρόπο τους εαυτούς τους, οπότε και η διαδικασία της κλωνοποίησης είναι ο μοναδικός τρόπος αναπαραγωγής τους. Σε περίπτωση όπου το ερέθισμα της μη φυλετικής αναπαραγωγής γίνει εξωτερικά, εάν δηλαδή παρέμβει κάποιος επιστήμονας, τότε επιτυγχάνεται η τεχνητή κλωνοποίηση του οργανισμού. Οπότε μπορεί να γίνει με φυσικό τρόπο η κλωνοποίηση, άρα έχουμε ενεργητική κλωνοποίηση, ή με τεχνητό τρόπο, άρα προκύπτει η παθητική κλωνοποίηση.

Ορισμένες ομάδες από οργανισμούς, κλωνοποιούνται με φυσικό τρόπο, όπως οι ομάδες των βακτηρίων, των αμοιβάδων, των μυκήτων, κάποιων φυτών, των εντόμων ακόμα και η ομάδα των ψαριών και των ερπετών (Θωμόπουλος, 1995). Μάλιστα το γεγονός της δημιουργίας μονοζυγωτικών διδύμων, γίνεται χάρις στην κλωνοποίηση. Βέβαια, οι πολυκύτταροι οργανισμοί, όπως είναι και ο άνθρωπος, δεν προβαίνουν σε εκ φύσεως μονοκλωνική αναπαραγωγή, αλλά υπάρχει πιθανότητα κατά τη διαδικασία της βιολογικής τους ανάπτυξης να γίνει η ενεργοποίηση κάποιας μορφής κλωνοποίησης, όπως τον τρόπο όπου γεννιούνται τα δίδυμα.

Άλλη μορφή φυσικής κλωνοποίησης έχουμε όταν το ωάριο ξεκινά να αναπτύσσεται για έναν νέο οργανισμό, χωρίς να γονιμοποιηθεί, δηλαδή ενεργοποιείται το ωάριο χωρίς σπερματοζωάριο. Η διαδικασία αυτή ονομάζεται παρθενογένεση

(Wilmut, Cambell & Tudge, 1999). Οι πικραλίδες και άλλα συγγενικά φυτά αναπαράγονται με παρθενογένεση. Τα είδη των μελισσών, των σφηκών και των μυρμηγκιών, αναπαράγονται και με τους δύο τρόπους. Στα σπονδυλωτά η παρθενογένεση γίνεται σπάνια, αλλά συναντάται σε μερικά ψάρια (Wilmut, Cambell & Tudge, 1999).

Όπως προαναφέρθηκε, τα δίδυμα αναπαράγονται με φυσικό τρόπο. Ωστόσο η διαδικασία αναπαραγωγής τους μπορεί να γίνει και με τεχνητό τρόπο από τα δίδυμα, μέσω της δημιουργίας πανομοιότυπων κλώνων, που περιλαμβάνουν γενετικό υλικό και από την μητέρα και από τον πατέρα. Ωστόσο, η κλωνοποίηση δε μένει μόνο στο να δημιουργηθούν δίδυμα ή τετράδυμα έμβρυα, αλλά επιχειρεί να μεταφέρει τον πυρήνα από ένα εμβρυικό ή ενήλικο κύτταρο στο κυτταρόπλασμα ενός ωοκυττάρου, το οποίο έχει υποστεί αφαίρεση του γενετικού υλικού. Επιτυγχάνεται στην ουσία η αφαίρεση του πυρήνα του ωαρίου και η εμφύτευση του πυρήνα ενός σωματικού κυττάρου του δότη. Έτσι, το ωάριο χωρίς πυρήνα, αποκτά έναν πυρήνα με τον απαραίτητο αριθμό χρωμοσωμάτων και γίνεται η προσομοίωση της σύζευξης του ωαρίου και του σπερματοζωαρίου. Εν συνεχεία, γίνεται η εφαρμογή χημικών ή ηλεκτρικών ερεθισμάτων και μερικές φορές το νέο αυτό ωάριο ξεκινά τη διαίρεσή του σαν να πρόκειται για ένα ωάριο που έχει γονιμοποιηθεί φυσιολογικά. Σε περίπτωση όπου συνεχιστούν οι διαδοχικές διαιρέσεις και η ανάπτυξη του εμβρύου φτάσει στο στάδιο να προηγείται από την εμφύτευση, μεταφέρεται στη μήτρα ένα θηλυκό και εάν εξακολουθήσει το έμβρυο να αναπτύσσεται, υπάρχει περίπτωση γέννησης ενός νέου οργανισμού-κλώνου (Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής, 2003).

Η γνωστή προβατίνα Dolly δημιουργήθηκε με τη διαδικασία της πυρηνικής μεταφοράς. Στην αρχή συλλέχθηκαν κύτταρα από τον μαστό της προβατίνας ποικιλίας Finn Dorset και καλλιεργήθηκαν με χαμηλή συγκέντρωση από θρεπτικά συστατικά. Αυτό οδήγησε στο να παύσουν να διαιρούνται τα κύτταρα, τα οποία επανήλθαν στη φάση GO. Ακολούθως, έγινε η χρήση μιας άλλης προβατίνας από την ποικιλία Scottish Blackface. Από αυτή πάρθηκε ένα μη γονιμοποιημένο ωάριο, το οποίο αποπυρηνοποιήθηκε, δηλαδή του αφαιρέθηκε το γενετικό υλικό. Το κύτταρο της πρώτης προβατίνας που είχε «υποσιτιστεί», τοποθετήθηκε δίπλα στο αποπυρηνοποιημένο ωάριο της άλλης. Με την ηλεκτρική εκκένωση αυτά συντήχθηκαν και με μία ακόμα ηλεκτρική εκκένωση, άρχισε η κυτταρική τους διαίρεση. Το νέο έμβρυο τοποθετήθηκε στη μήτρα μιας άλλης προβατίνας για να αναπτυχθεί και αφού κυοφορήθηκε από

αυτή, γεννήθηκε η Dolly, μια προβατίνα της Finn Dorset ποικιλίας (Madeleine, 1997).

Αν και με μια πρώτη ματιά, το συγκεκριμένο εγχείρημα φαίνεται ως απλό, στην ουσία η υλοποίησή του ήταν ιδιαίτερα δύσκολη, μιας και τα κύτταρα λίγες μέρες έπειτα από τη γονιμοποίηση «κλειδώνονται», δηλαδή «ξέρουν» να προχωρούν στη δημιουργία μόνο ενός είδους κυττάρων, όπως των ηπατικών, καρδιακών, μυϊκών κυττάρων (Γαλίτης, 1997). Συνεπώς, το συγκεκριμένο εγχείρημα είναι σπουδαίο, λόγω του ότι οι ερευνητές «ξεκλείδωσαν» το διαφοροποιημένο ενήλικο κύτταρο με τέτοιο τρόπο, για να σταθεί ικανό το γενετικό υλικό να εκφραστεί ξανά γενετικά εντός του κατάλληλου περιβάλλοντος, δηλαδή του ωοκύτταρου. Οπότε, θεωρείται ένα επίτευγμα αξιοθαύμαστο, αν κανείς σκεφτεί ότι η Dolly δημιουργήθηκε στις 5 Ιουλίου 1996, έπειτα από 277 προσπάθειες από τους Ian Wilmut, Keith Campbell και μια ομάδα επιστημόνων στο Roslin Institute στο Πανεπιστήμιο του Εδιμβούργου στο Εδιμβούργο (Γρινεζάκης, 2005).

3.2.3. Εφαρμογές της Κλωνοποίησης

Σύμφωνα με τους Γαλετάκη, Γιαννουλάκη, (2004), σήμερα οι μοριακοί βιολόγοι και οι γενετιστές, έχουν τη δυνατότητα κλωνοποίησης τμημάτων DNA, κυτταρικών σειρών και ολόκληρων οργανισμών. Στην κλωνοποίηση τμημάτων DNA, γίνεται η αντιγραφή και η εισαγωγή αυτού εντός ενός κυττάρου-ξενιστή, δηλαδή σε ένα βακτήριο. Τα βακτήρια δεν έχουν έναν οργανωμένο πυρήνα, μιας και αποτελούν προκαρυωτικούς οργανισμούς. Συνεπώς, ο πολλαπλασιασμός τους γίνεται πάρα πολύ γρήγορα με διχοτόμηση και έτσι διαμορφώνονται δύο πανομοιότυποι οργανισμοί. Στο αρχικό βακτήριο που έχει δεχτεί το τμήμα DNA, εφόσον αυτό επεξεργαστεί από τους επιστήμονες, είναι πολύ γρήγορα ικανό να παρέχει εκατοντάδες ταυτόσημα τμήματα DNA, τα οποία θα είναι χρήσιμα για τη διερεύνηση τις πειραματικές τους δυνατότητες. Μέσω αυτής της τεχνικής, τα πειράματα των επιστημόνων έχουν επιφέρει σημαντικά αποτελέσματα για την κοινωνία. Παραδείγματος χάρη, η χρήση της ινσουλίνης γίνεται για να αντιμετωπιστεί ο διαβήτης, κάτι που οφείλεται στην παραγωγή του ανασυνδυασμού DNA σε σειρές βακτηρίων. Ακόμα, η αναιμία αντιμετωπίζεται μέσω μιας τεχνικής όμοιας με της μοριακής κλωνοποίησης, ενώ διαφοροποιείται εξαιτίας της χορήγησης ανασυνδυασμένης ερυθροποιητίνης.

Επιπροσθέτως, η κλωνοποίηση των κυττάρων αποτελεί μια άλλη εφαρμογή της κλωνοποίησης, η χρήση της οποίας γίνεται για πειράματα, αλλά και για θεραπευτικούς λόγους. Σε αυτό το είδος κλωνοποίησης, οι επιστήμονες συγκεντρώνουν σωματικά κύτταρα ενός οργανισμού και τα επεξεργάζονται στα εργαστήρια για να αναπαραχθούν πανομοιότυπες κυτταρικές σειρές με αυτές που έχει ο δότης. Σκοπός είναι να δέχονται οι κλώνοι έλεγχο σε νέα φάρμακα όχι ο δότης.

Στόχος της κλωνοποίησης των θηλαστικών είναι να δημιουργηθούν πανομοιότυπα άτομα από ένα είδος. Αυτό γίνεται μέσω μιας τεχνικής όπου διαχωρίζονται τα βλαστομερίδια ή μέσω μιας άλλης, όπου γίνεται η εξόρυξη του πυρήνα ενός κυττάρου και αυτό επανεισαγάγεται σε ένα άλλο κύτταρο, η αφαίρεση του οποίου έχει γίνει από τον αρχικό πυρήνα.

Μεγάλες δυνατότητες ενέχει η γενετική μηχανική για τη βελτίωση του παγκόσμιου επιπέδου των προμηθειών σε τροφή, καθώς τροποποιεί τις καλλιέργειες για να βελτιώσει την παραγωγή. Στην πιο συνήθη μέθοδο, εισάγονται νέα γονίδια σε ένα φυτό και χρησιμοποιείται ένα μολυσματικό βακτήριο, το οποίο έχει μετατραπεί σε ακίνδυνο. Αντί την πρόκληση μολυσματικής ασθένειας, το βακτήριο προχωρά στη «μόλυνση» των καλλιεργειών, αφού τους μεταδίδει τα καινούρια χρήσιμα γονίδια.

Τα φυτά της πατάτας, της ντομάτας, του καλαμποκιού, του σιταριού, της σόγιας, αλλά και της φράουλας είναι κλωνοποιημένα, καθώς στη μοριακή δομή των φυτών τοποθετούνται γονίδια και βακτηρίδια. Έτσι, σημειώθηκε επανάσταση από τη γενετική μηχανική στη γεωργία.

Άλλη χρήση της κλωνοποίησης είναι ο εφοδιασμός σε τρόφιμα μέσω κλώνων με τα επιθυμητά γονότυπα.

Παράλληλα, για την επίτευξη της κλωνοποίησης στα ζώα, επιχειρείται για να εξασφαλιστεί γενετικό υλικό από τα ζώα, με επιθυμητά γενετικά χαρακτηριστικά και να χρησιμοποιηθούν αναπαραγωγικά προγράμματα, με σκοπό να παραχθούν ζώα υψηλής γενετικής αξίας. Έτσι, λοιπόν, η επιλογή των ζώων για κλωνοποίηση θα γίνεται με βάση τα χαρακτηριστικά τους, όπως είναι αυτά της αντοχής στις ασθένειες, της μεγαλύτερης παραγωγής γάλακτος, της καλύτερης ποιότητας κρέατος κλπ. Βέβαια, ήδη στις περιπτώσεις όπου αυτή η μέθοδος έχει εφαρμοστεί, χρησιμοποιείται για τη διάσωση των υπό εξαφάνιση ζώων.

Ένα παράδειγμα διάθεσης κλωνοποιημένου κρέατος στην αγορά είναι αυτών των ΗΠΑ, με σκοπό τον εφοδιασμό των τροφίμων. Από το 2008 η αρμόδια FDA (Υπηρεσία Τροφίμων και Φαρμάκων), επεσήμανε ότι το γάλα προερχόμενο από βοοειδή, χοίρους και αίγες, αλλά και από απογόνους τους που έχουν κλωνοποιηθεί, μπορούν να καταναλωθούν με ασφάλεια και δεν ενέχουν περιβαλλοντικούς ή άλλους κινδύνους. Έτσι, η πώληση και η κατανάλωση αυτών των προϊόντων στις ΗΠΑ είναι νόμιμη. Άλλο ένα παράδειγμα είναι αυτό της Ελβετίας, όπου καταναλώνονται τρόφιμα προερχόμενα από κλώνους. Βέβαια, η Δανία έχει απαγορεύσει να χρησιμοποιούνται κλωνοποιημένα ζώα, αλλά για εμπορικούς λόγους. Η Βραζιλία έχει προσφέρει κλώνους στην Κίνα, μιας και αναφέρει ότι η κλωνοποίηση γίνεται μόνο για χάριν της έρευνας, ενώ εξετάζεται εάν στο μέλλον θα καταγράφονται οι κλώνοι σε ειδική βάση δεδομένων. Ακόμα, στην Αργεντινή η κλωνοποίηση γίνεται για εμπορικούς σκοπούς, χωρίς να υπάρχει μητρώο κλωνοποιημένων ζώων (Γαλετάκη, Γιαννουλάκη, 2004).

3.2.4. Κλωνοποίηση ανθρώπων

Αρχικά, η κλωνοποίηση στον άνθρωπο επιτυγχάνεται με τη θεραπευτική κλωνοποίηση, με σκοπό να παραγάγει ιστούς και όργανα, για να γίνει η χρήση τους ως μοσχεύματα. Σε παγκόσμιο επίπεδο, πολλοί άνθρωποι υποφέρουν από σοβαρές ασθένειες, όπως αυτή του διαβήτη, των καρδιοπαθειών, της κίρρωσης ύπατος. Την ίδια στιγμή, λόγω ατυχημάτων, έχουν προκληθεί σημαντικές φθορές στους ιστούς και τα όργανα, όπως είναι τα εγκαύματα. Μέσω της ουσιαστικής, όμως, συμβολής των μεταμοσχεύσεων, αρκετές από τις ασθένειες μπορούν πλέον να θεραπευτούν. Για παράδειγμα, οι αιματολογικές νόσοι, όπως αυτές της λευχαιμίας οι δρεπανοκυτταρικές αναιμίες, οι ηπατικές επιπλοκές, οι αναπνευστικές ασθένειες, όπως η ασθένεια της κυστικής ίνωσης και του εμφυσήματος, αλλά και οι εγκεφαλικές ανωμαλίες, όπως είναι το Parkinson, μπορούν να αντιμετωπιστούν με επιτυχία με τη βοήθεια της μεταμόσχευσης (Murray, 1992).

Για τον Seidel, βασική προϋπόθεση επίτευξης της μεταμόσχευσης είναι η ιστοσυμβατότητα. Όταν ανακαλύφθηκε το σύστημα των ομάδων αίματος, έγινε ο επακριβής προσδιορισμός των συνθηκών της απαραίτητης συμβατότητας και έτσι άρχισαν να γίνονται μεταμοσχεύσεις και εμφυτεύσεις μοσχευμάτων των οργάνων και

των ιστών. Σε περίπτωση ύπαρξης ιστοσυμβατότητας, το μόσχευμα γίνεται αποδεκτό από τον λήπτη. Διαφορετικά, το αμυντικό σύστημα προβαίνει στην αναγνώριση του μοσχεύματος ως ξένου σώματος και το απορρίπτει. Συνεπώς, οι περιπτώσεις της επιμήκυνσης της ζωής και της βελτίωσης της ποιότητας διαβίωσης ενός ασθενή που έχει κάνει μεταμόσχευση, απαιτούν να βρεθεί λύση σε δύο μεγάλα προβλήματα. Το ένα πρόβλημα έχει να κάνει με την εξαιρετικά μικρή διαθεσιμότητα σε ιστούς και όργανα για μεταμόσχευση και το άλλο με το γεγονός της έλλειψης ιστοσυμβατότητας, όπου η αντιμετώπιση της οποίας γίνεται μέσω ανοσοκατασταλτικής αγωγής. Βέβαια από την τελευταία, υπάρχουν μεγάλες πιθανότητες να εμφανιστεί καρκίνος.

Αυτοί που τάσσονται υπέρ της κλωνοποίησης, θεωρούν ότι η συγκεκριμένη τεχνική μπορεί να επιλύσει τα δύο παραπάνω προβλήματα και να προσφέρει μεγάλο όφελος στην ανθρωπότητα. Πιο συγκεκριμένα, οι πιο πιθανές εφαρμογές της κλωνοποίησης στις μεταμοσχεύσεις χωρίζονται στις εξής κατηγορίες:

- στη δημιουργία πανομοιότυπων οργανισμών, από όπου θα γίνεται η λήψη των οργάνων,
- στη δημιουργία εμβρύων, από όπου θα γίνεται η λήψη εμβρυικών βλαστικών κυττάρων για να χρησιμοποιούνται ως πρώτη ύλη κατά τη διαδικασία τεχνικής δημιουργίας οργάνων, και
- στην τροποποίηση των ενηλίκων κυττάρων σε βλαστικά κύτταρα και στην περεταίρω τροποποίησή τους για να γίνεται χρήση τους ως πρώτη ύλη, με σκοπό να δημιουργηθούν τεχνητά όργανα και ιστοί (Γρινιεζάκης, 2005: 85).

Από τις συγκεκριμένες εφαρμογές μερικές είναι πολύ μακριά από το να υλοποιηθούν, ενώ είναι αναγκαίο άλλες να τελειοποιηθούν. Επίσης, υπάρχουν και άλλες εφαρμογές της κλωνοποίησης, που εγκυμονούν κινδύνους για τη δομή της κοινωνίας.

Συγκεκριμένα, η πρώτη κατηγορία έχει ως σκοπό να δημιουργηθούν πανομοιότυποι και έπειτα ιστοσυμβατοί οργανισμοί, η χρήση των οποίων θα γίνεται ως πηγών οργάνου ή οργάνων του πάσχοντα. Από το νέο πρόσωπο θα πληρούνται όλες οι προϋποθέσεις, για να μην απορριφθεί το όργανο. Βέβαια, αν χρειαστεί η χορήγηση ενός ζωτικού οργάνου, όπως της καρδιάς ή του συκωτιού, τότε είναι ανάγκη να παύσει η ζωή του λήπτη για να διασφαλιστεί η επιβίωσή του (Γρινιεζάκης, 2005: 85).

Αδιαμφισβήτητα, μια τέτοια πρακτική αποτελεί απεχθή πράξη και συμβάλει στην πρόκληση θύελλας αντιδράσεων και βροχή από φιλοσοφικά, κοινωνικά και επιστημονικά ερωτήματα και προβλήματα. Το ερώτημα που παραμένει είναι, εάν είναι δυνατόν, αλλά και επιτρεπτό από ηθικής πλευράς, δηλαδή εάν και σε ποιο βαθμό επιτρέπεται να εφαρμοστεί η συγκεκριμένη διαδικασία (Savulescu, 1999).

Η χρήση της κλωνοποίησης με σκοπό τη δημιουργία νέων προσώπων-κλώνων, των οποίων η χρήση θα γίνεται ως δεξαμενών οργάνων, από τεχνικής πλευράς είναι ιδιαίτερα απόμακρη, ενώ προβληματίζει έντονα για πολλά ζητήματα που επίκεντρο έχουν τα χαρακτηριστικά της μοναδικότητας, της αυτονομίας και της αξιοπρέπειας του ανθρώπου.

Μια άλλη κατηγορία της θεραπευτικής κλωνοποίησης, είναι αυτή που σκοπό έχει την αναγέννηση ή και τη δημιουργία *in vitro* οργάνων και ιστών, με σκοπό να ξεπεραστεί το εμπόδιο της αντιγονικής ασυμβατότητας και της επικείμενης απόρριψης του μοσχεύματος. Για να επιτευχθεί αυτός ο στόχος, στις μέρες μας γίνονται μερικά πειράματα αξιοποίησης της πρώτης ύλης των εμβρυικών βλαστικών κυττάρων.

Με σκοπό να δημιουργηθούν *in vitro* όργανα ή ιστοί, αφαιρούνται εμβρυικά βλαστοκύτταρα και εμφυτεύονται μαζί με τα κατάλληλα θρεπτικά συστατικά σε ένα τεχνητό μόσχευμα. Αυτό θα είναι χρήσιμο ως σκελετός. Κατά τη διάρκεια διαίρεσης των κυττάρων, θα γίνεται η παραγωγή της αυξητικής πρωτεΐνης από τα κλωνοποιημένα γονίδια. Η συγκεκριμένη διαδικασία θα συμβαίνει για μέρες, βδομάδες ή μήνες, έως ότου το μόσχευμα καταφέρει την απόκτηση των επιθυμητών διαστάσεων και έπειτα τη μεταμόσχευση στην πάσχουσα περιοχή, όπου θα αντικατασταθεί το πάσχον όργανο (Μητροπ. Νικόλαος, 2005). Για να αναγεννηθούν όργανα ή ιστοί, γίνεται η διαφοροποίηση της παραπάνω διαδικασίας στο στάδιο εμφύτευσης, καθώς επιτυγχάνεται η πραγματοποίηση της τελευταίας απευθείας στο αντίστοιχο κατεστραμμένο όργανο του ασθενή. Με αυτόν τον τρόπο ο ασθενής θεραπεύεται.

Η μελέτη των εμβρυικών κυττάρων, πέρα από ελπίδες γέννησε και πληθώρα προβλημάτων με ηθικό περιεχόμενο, τα οποία αφορούν τη θέση που κατέχει το έμβρυο στην ανθρώπινη κοινωνία. Πολλοί θεωρούν ότι είναι απαράδεκτο να χρησιμοποιούνται ανθρώπινα έμβρυα για να ληφθούν βλαστοκύτταρα, παρόλο που βρίσκονται σε πρώιμο στάδιο. Έχει προκύψει το ερώτημα, εάν είναι ηθικό να εκμεταλλεύε-

ται η επιστήμη τα ανθρώπινα έμβρυα για ερευνητικούς σκοπούς και έχει προκύψει βιοηθικό ενδιαφέρον.

Ωστόσο, καλύτερης αποδοχής από ηθικής σκοπιάς, είναι η προσπάθεια των επιστημόνων να επιχειρήσουν την απομόνωση ενός μικρού τμήματος ιστού από τον ασθενή και η καλλιέργειά τους ως τμήματος ή ακόμα ως πλήρους οργάνου, που θα είναι δυνατό να εμφυτευτεί στον ασθενή, χωρίς να απορρίπτεται (Μητροπ. Νικόλαος, 2005).

Αναφορικά με την αναπαραγωγική κλωνοποίηση, αυτή είναι μια μέθοδος που υπόσχεται πληθώρα και εντυπωσιακών αποτελεσμάτων, μιας και θα μπορούσε να παρέχει θεαματική βοήθεια στη διαδικασία ανακάλυψης των μυστικών της ζωής του ανθρώπου, να λειτουργήσει ως θεραπεία απέναντι στην ανδρική στειρότητα ακόμα και να ενισχύσει ζευγάρια με υψηλό κίνδυνο να μεταδώσουν κληρονομικές ασθένειες κατά την τεκνοποίηση (Harris, 1997: 357).

Όλα αυτά καλείται να εκπληρώσει η αναπαραγωγική κλωνοποίηση. Συγκεκριμένα αυτή η τεχνική χρησιμοποιείται για τη δημιουργία απογόνων. Μια συνήθης πρακτική είναι η εξωσωματική γονιμοποίηση. Αυτή ήδη έχει βοηθήσει χιλιάδες ανθρώπους στην τεκνοποίηση και στην υλοποίηση ενός ονείρου ζωής.

Η εφαρμογή της αναπαραγωγικής γονιμοποίησης έχει προκαλέσει διαφωνίες ανάμεσα σε όσους υποστηρίζουν ένθερμα την κλωνοποίηση και θεωρούν ότι είναι ένα σημαντικό επίτευγμα της επιστήμης που θα ωφελήσει την ανθρωπότητα και σε όσους τρομοκρατούνται και μόνο στην ιδέα ότι μπορεί να παραχθούν αυτοματοποιημένα πανομοιότυποι άνθρωποι.

3.3. Θεολογική Προσέγγιση της Κλωνοποίησης στις διάφορες Θρησκείες

3.3.1. Εισαγωγή

Οι απόψεις της θρησκείας για την κλωνοποίηση, πρέπει να ληφθούν σοβαρά υπόψιν, μιας και αυτή επηρεάζει πέρα από τη συμπεριφορά του ατόμου και ολόκληρη την κοινωνία.

Όσοι ερευνητές δεν εντάσσουν στις μελέτες τους τις απόψεις της θρησκείας, συμβάλλουν στη δημιουργία ενός χάσματος ανάμεσα στις δογματικές διδασκαλίες της κάθε θρησκείας και των σύγχρονων βιοηθικών διλημάτων. Αυτό επιβεβαιώνεται από το ότι, τα ιερά κείμενα από τους προηγούμενους αιώνες παρέχουν την εντύπωση ότι δεν είναι ικανά να προσφέρουν λύσεις και επιχειρήματα στις σύγχρονες προκλήσεις λόγω της ραγδαίας εξέλιξης της τεχνολογίας. Βέβαια, δεν θα μπορούσε να αμφισβητηθεί το ότι οι θρησκείες ασκούν επιρροή με διάφορους τρόπους τις κοινωνικές αντιλήψεις των λαών και πόσο μάλλον στον βαθμό που θα μπορούσαν να γίνουν εκπρόσωποι μιας πνευματικής προοπτικής, που θα τους βοηθούσε να ανοίξουν νέους ορίζοντες ενάντια στην τεχνοκρατική εποχή που ζούμε.

Συνεπώς, είναι πολύ σημαντικό να γίνει η εξέταση των απόψεων μερικών θρησκειών, που έχουν αναφερθεί στην θεραπευτική και την αναπαραγωγική κλωνοποίηση.

3.3.2. Χριστιανισμός

3.3.2.1. Ορθόδοξη Εκκλησία

Η Ορθοδοξία εδώ και πολλά χρόνια, ενθαρρύνει και στηρίζει την ιατρική επιστήμη, ειδικά όταν σκοπός της τελευταίας είναι να εξαλείψει τον πόνο και να αποκαταστήσει την υγεία. Η ιατρική θεωρείται ως «δώρο», το οποίο έχει παρασχεθεί από τον Θεό και πρέπει ο άνθρωπος να το χρησιμοποιεί με βάση τη βούλησή Του και όχι

λόγω των ανθρώπινων επιθυμιών και επιδιώξεών του (Demopoulos, 2000). Ο περιορισμός αυτός, εμπεριέχει και το θέμα της κλωνοποίησης και της θεραπευτικής και της αναπαραγωγικής. Για την κατανόηση της στάσης της Ορθόδοξης Εκκλησίας προς το ζήτημα της κλωνοποίησης, πρέπει να σταθούμε στη διδασκαλία του Χριστιανισμού υπό το θέλημα του Θεού και να επικεντρωθούμε στα «πιστεύω», που σχετίζονται με τη δημιουργία και τον σκοπό του ανθρώπου, αλλά και με τις αντιλήψεις που σχετίζονται με την εμβρυική εμφύχωση.

Σε πρώτο επίπεδο, θα επιχειρηθεί η παρουσίαση της άποψης της Ορθόδοξης Εκκλησίας για τη θεραπευτική κλωνοποίηση, η οποία όπως προαναφέρθηκε χρησιμοποιεί τα έμβρυα για ερευνητικούς σκοπούς. Πρέπει, λοιπόν, να γίνει η αξιολόγηση από ηθικής πλευράς υπό τη βλέψη της Ορθοδοξίας. Όπως απορρέει από τον Χριστιανισμό, ο άνθρωπος είναι ένα κράμα αθάνατης ψυχής και φθαρτού σώματος, ενώ έχει ως σκοπό του να συμμετάσχει στην αιώνια βασιλεία του Θεού και στη θέωση. Για την Ορθοδοξία, το πιο σημαντικό γεγονός αποτελεί η βιολογική αρχή του ανθρώπου, μιας και μαζί με τον χρόνο παρέχεται η αιωνιότητα στον άνθρωπο, σε αντίθεση με τον θάνατο που τον απαλλάσσει από τη χρονικότητα (Χατζηνικολάου, 2002: 261).

Η βιολογική αρχή του ανθρώπου οριοθετείται χρονικά με βάση τη γονιμοποίηση, δηλαδή τη στιγμή όπου το ωάριο συνδέεται με το σπερματοζώαριο. Στα πλαίσια της γονιμοποίησης όμως, δεν τοποθετείται μόνο η βιολογική αρχή του ανθρώπου που έχει αρχή και τέλος, αλλά και η ψυχική του, που ναι μεν διαθέτει αρχή, αλλά όχι τέλος (Γρινιεζάκης, 2005: 96).

Κατά συνέπεια, η Εκκλησία θεωρεί ότι το έμβρυο είναι μια ανθρώπινη οντότητα που διαθέτει ψυχή και ζωή «εξ άκρας συλλήψεως», ενώ προβαίνει στην απόρριψη οποιασδήποτε αντίληψης που σχετίζεται με την προϋπάρχουσα ψυχή ή με την επόικησή της εντός του σώματος (Γρινιεζάκης, 2005: 102). Ακόμα, η Ορθοδοξία υποστηρίζει ότι η πλάση του Αδάμ, δεν έχει σχέση με τα έμβρυα, μιας και η συνουσιακή σύλληψη και η εμβρυική κατάσταση που οδηγούν στη γέννηση του ανθρώπου, είναι μια μεταπτωτική οδός (Χατζηνικολάου, 2002: 168).

Με δεδομένο ότι η Ορθόδοξη Εκκλησία προβαίνει στην αναγνώριση της γενετικής μοναδικότητας, της κυτταρικής διαφοροποίησης και της ανθρώπινης υπόστασης του εμβρύου από την πρώτη στιγμή που συλλαμβάνεται από τη μητέρα του, κατανοείται το γεγονός της ομόφωνης απόρριψης οποιασδήποτε μορφής έρευνας σε

ανθρώπινα έμβρυα (Pelsler, 2007). Μάλιστα, οι Ορθόδοξοι δεν διαφοροποιούν την θεραπευτική από την αναπαραγωγική κλωνοποίηση, επειδή θεωρούν ότι υφίσταται μόνο η αναπαραγωγική, η οποία ασχολείται με τις διαδικασίες της δημιουργίας και της επεξεργασίας ενός εμβρύου, το οποίο από την αρχή της ύπαρξής του είναι ανθρώπινο (The Holy Synod of Bishops, 2002). Είναι ξεκάθαρο ότι η Εκκλησία καταδικάζει την πειραματική χρήση των εμβρύων των ανθρώπων, ακόμα κι αν η διαδικασία αυτή εξυπηρετεί καλούς σκοπούς και διαμορφώνεται από αγαθά κίνητρα.

Μερικές θρησκευτικές παραδόσεις αντιμετωπίζουν την κλωνοποίηση ως εναλλακτικό τρόπο αναπαραγωγής και λαμβάνοντας ως δεδομένο ότι η τεκνογονία είναι ένας από τους μεγαλύτερους σκοπούς του ανθρώπου, θεωρούν ηθικά αποδεκτή τη συγκεκριμένη μέθοδο. Ωστόσο, πρέπει να μελετηθεί αν αυτή είναι μια άποψη που συμμερίζεται η Ορθόδοξη Εκκλησία. Για την Ορθοδοξία ο γάμος είναι μια ξεχωριστή κλήση προς τον άνθρωπο να φτάσει στην αγιότητα και τη θέωση. Κύριος σκοπός είναι να πραγματοποιηθεί η κοινωνία και να ολοκληρωθεί ο άνθρωπος. Η δημιουργία τέκνων, δεν είναι ο μοναδικός σκοπός του γάμου, όπως συμβαίνει με άλλες θρησκείες, όπως ο Ιουδαισμός. Η στειρότητα δεν είναι μια τιμωρία από τον Θεό, αλλά αποτελεί μια δοκιμασία για τη σωτηρία της ψυχής. Ο γάμος, λοιπόν, δεν έχει νόημα μόνο αν δημιουργηθούν απόγονοι, αλλά το μυστήριο αντιπροσωπεύει την ένωση ανάμεσα σε δύο ερωτευμένα πρόσωπα (Κελεσόπουλος, 2003). Συνεπώς, η Ορθοδοξία δεν επικροτεί την κλωνοποίηση ως αναπαραγωγική διαδικασία, η οποία προσφέρει λύση στο πρόβλημα της στειρότητας, μιας και το πρόβλημα αυτό είναι κοινωνικό και όχι εκκλησιαστικό.

Επιπρόσθετα, μέσω της αναπαραγωγικής κλωνοποίησης, στερείται το μέρος της γενετικής κληρονομιάς του ενός από τους δύο γονείς. Οι Πατέρες της Εκκλησίας, θεωρούν εξαιρετικά σημαντική τη συμβολή και των δύο συζύγων κατά τη διαδικασία της τεκνοποιίας (Engelhardt, 2000: 260). Εάν διαταραχτούν οι οικογενειακοί θεσμοί και οι σχέσεις γονιών-παιδιών, δημιουργείται σημαντικό πρόβλημα, καθώς από την Ορθόδοξη παράδοση υπογραμμίζεται η αναγκαιότητα να υπάρχει μια διαφυλετική κοινωνία.

3.3.2.2. Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία

Η Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία αντιτίθεται ομόφωνα απέναντι στην κλωνοποίηση. Οι αρχές της διδασκαλίας της μάς κάνουν να συμπεράνουμε ότι, το να χρησιμοποιούνται τεχνικές κλωνοποίησης για να ωφεληθεί ο άνθρωπος, είναι εντελώς αντίθετο με τον σεβασμό απέναντι στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια (Χατζηνικολάου, 2002: 123). Η παραπάνω άποψη επιβεβαιώνεται με την εγκύκλιο του 1987 «Donum vitae», όπου γίνεται η εξέταση της κλωνοποίησης σε σχέση με τις αναπαραγωγικές παρεμβάσεις, πράγμα κατηγορηματικά καταδικαστέο. Η συγκεκριμένη εγκύκλιος, εμπεριέχει τη διδασκαλία του Ρωμαιοκαθολικισμού σε σχέση με βιοηθικά ζητήματα, δεδομένο ότι ανακλά τόσο την πίστη της κοινότητας των πιστών, όσο και τις πιο βασικές αξίες του ανθρωπισμού, κοινές για το σύνολο της ανθρωπότητας (Encyclopedia of Bioethics, 464).

Όπως είναι φανερό, από την Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία δεν εγκρίνεται ούτε η θεραπευτική ούτε η αναπαραγωγική κλωνοποίηση από ηθικής πλευράς. Η θεραπευτική κλωνοποίηση, απορρίπτεται λόγω της καταστροφής ανθρώπινων εμβρύων και έτσι δεν προσφέρεται ο σεβασμός που απαιτείται απέναντι στην ανθρώπινη ζωή. Η αναπαραγωγική κλωνοποίηση, κατακρίνεται μιας και αποτελεί απειλή του θεσμού της οικογένειας και δεν παρέχει μακροπρόθεσμη εύνοια στην κοινωνία. Την ίδια στιγμή υπάρχει ο κίνδυνος να μειωθεί η ανθρώπινη ποικιλία, αλλά και η μοναδικότητα των προσώπων (McCormick, 1993: 1148-1149). Οι ενδιαρμοί από ηθικής άποψης, οδηγούν την Ρωμαιοκαθολική εκκλησία στο να υποστηρίζει την ιδέα της απαγόρευσης σε παγκόσμιο επίπεδο κάθε μορφής ανθρώπινης κλωνοποίησης.

3.3.2.3. Προτεσταντισμός

Οι θέσεις για την κλωνοποίηση στον Προτεσταντισμό, βασίζονται σε δύο αντίθετες απόψεις. Η πρώτη άποψη πηγάζει από τη Συντηρητική Ευαγγελική Εκκλησία και δεν αποδέχεται από ηθικής πλευράς την θεραπευτική και την αναπαραγωγική κλωνοποίηση. Η άλλη άποψη βασίζεται στις άλλες ομολογίες του Προτεσταντισμού και φτάνει να αποδέχεται και τα δύο είδη κλωνοποίησης. Με δεδομένο ότι οι οπαδοί από τις δύο βασικές ομολογίες του Προτεσταντισμού είναι πιο πολλοί σε σχέση με τους Συντηρητικούς Ευαγγελικούς, όπως προκύπτει από τη βιβλιογραφία ο Προτε-

σταντισμός είναι μέρος των θρησκευτικών παραδόσεων που τάσσονται υπέρ της ανθρώπινης κλωνοποίησης, χωρίς ηθικές αναστολές. Βέβαια, είναι άξιο αναφοράς ότι, οι μόνοι ενδοιασμοί αφορούν τον τρόπο με τον οποίο χρησιμοποιείται η κλωνοποίηση για ευγονικούς σκοπούς, δηλαδή όταν παρέχεται η δυνατότητα επιλογής των γενετικών χαρακτηριστικών (Cole-Turner, 1992: 161-173).

3.4. Βουδισμός

Όπως επισημαίνουν οι Lauritzen & Stewart, στον Βουδισμό κυριαρχούν τα συστατικά στοιχεία της προσωπικής κρίσης και του κινήτρου, με τον τρόπο που αυτά έχουν διαμορφωθεί από τα βουδιστικά κείμενα και τις απόψεις που έχουν εκφράσει οι μελετητές τους. Στις περιπτώσεις εξέτασης σύγχρονων θεμάτων, όπως τα διλήμματα βιοηθικής, δεν μπορεί να γίνει λόγος για βουδιστική άποψη, μιας αυτά τα ζητήματα δεν έχουν απασχολήσει τη διδασκαλία του Βουδισμού. Οπότε, για τη διερεύνηση της επίκαιρης πρόκλησης της κλωνοποίησης από τον Βουδισμό, πρέπει να βασιστούμε στις αξίες που προκύπτουν από τα κείμενα της συγκεκριμένης θρησκευτικής παράδοσης.

Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, για να επιτευχθεί η διαδικασία της θεραπευτικής κλωνοποίησης, είναι αναγκαίο να χρησιμοποιηθούν βλαστοκύτταρα από έμβρυα. Για τον Βουδισμό, η περίπτωση αναπόφευκτης καταστροφής των εμβρύων του ανθρώπου, είναι ηθικά κολάσιμη. Εάν δημιουργηθεί βλάβη στη ζωή κάποιου εμβρύου, αυτό δεν είναι συμβατό με την αποστροφή των βουδιστών στη βία. Η αναγνώριση της βίας γίνεται μέσω της μορφής της βλάβης στον ίδιο σου τον εαυτό και της βλάβης σε κάποιον άλλον. Η βλάβη υπάρχει πιθανότητα να σχετίζεται με τις εκφάνσεις της σωματικής ακεραιότητας, αλλά και της αξιοπρέπειας του ανθρώπου. Με δεδομένο ότι από τη στιγμή της σύλληψής τους το έμβρυο είναι έμψυχο ον, το να χρησιμοποιούνται βλαστοκύτταρα είναι μια μορφή βίας και αποτελεί βλάβη προς άλλο άνθρωπο (Somparn Prompta, 2005).

Επίσης, στον Βουδισμό, σημαντική είναι η πρόθεση της πράξης για να της αποδοθεί ένας ηθικός χαρακτηρισμός. Σκοπός της θεραπευτικής κλωνοποίησης είναι η θεραπεία από σοβαρές ασθένειες. Οι Βουδιστές αντιμετωπίζουν την κλωνοποίηση

ως «θυσία» των εμβρύων και μια μη επιτρεπτή πράξη. Άλλωστε, ο οποιοσδήποτε ανθρώπινος κλώνος δημιουργηθεί για θυσία, με σκοπό την θεραπεία ενός άλλου ανθρώπου, αποτελεί βέβαιο ότι δεν θα έχει δώσει τη συγκατάθεσή του για να γίνει δότης (Schlieter, 2006: 179-202). Οπότε, οι περισσότεροι Βουδιστές δεν εγκρίνουν τη θεραπευτική κλωνοποίηση.

Αντιθέτως, οι Βουδιστές αποβλέπουν με μια πιο θετική ματιά την αναπαραγωγική κλωνοποίηση, λόγω του γεγονότος ότι δημιουργείται ανθρώπινη ζωή. Επίσης, θεωρείται ότι η αναπαραγωγική κλωνοποίηση μπορεί να λύσει το πρόβλημα των ζευγαριών που δεν μπορούν να τεκνοποιήσουν. Από τη στιγμή που υπάρχει κίνητρο για να δημιουργηθεί ένα νέο έμψυχο ον, πολλοί Βουδιστές αποδέχονται αυτή τη διαδικασία (Prompta Somparn, 2001).

3.5. Ινδουισμός

Οι μελετητές του Ινδουισμού και οι πιστοί είναι επιφυλακτικοί για το ζήτημα της κλωνοποίησης. Προβαίνουν στην απόρριψη της θεραπευτικής και αποδέχονται τη αναπαραγωγική, αλλά υπό όρους. Άλλωστε, οι Ινδουιστές, όπως και οι Βουδιστές, δίνουν μεγάλη αξία στη σημασία των κινήτρων. Σε περίπτωση όπου μια πράξη πραγματοποιείται μέσω ευσυνειδησίας και αγαθής πρόθεσης, τότε μπορεί να είναι ωφέλιμη. Εάν όμως μέσω αυτής προβάλλεται ο εγωισμός, η απληστία και η δύναμη, τότε θα δημιουργηθούν πολύ σοβαρές συνέπειες. Συνεπώς, για τον Ινδουισμό ισχύει η φράση: «μη βλάπτεις τους συνανθρώπους σου και επέτρεψε στο ντάρμα να καθοδηγήσει κάθε επιστημονική αναζήτηση» (Cambell, 1997).

3.6. Ιουδαϊσμός

Επιρροή στις απόψεις του Ιουδαϊσμού για την κλωνοποίηση έχει ασκήσει η μοναδική τους ιστορία ως θύματα βιολογικών και ευγονικών πειραμάτων της Ναζιστικής Γερμανίας (Wolpe, 1997). Το μέγεθος των νεκρών της περιόδου εκείνης, τους έχει οδηγήσει στο να είναι πιο ανοιχτοί σε συμβιβασμούς αναφορικά με τους τρόπους αναπαραγωγής, με σκοπό την παρεμπόδιση της εξαφάνισης της φυλής τους. Η κλωνοποίηση είναι μιας τέτοια μέθοδος αναπαραγωγής παρά τις αμφιβολίες. Αυτοί που

μελετούν τη θρησκεία του Ιουδαϊσμού, επικεντρώνονται στα πλεονεκτήματα που συνοδεύουν την ελεύθερη ατομική βούληση και στον συνδυασμό της δύναμης ανάμεσα στον Θεό και στον άνθρωπο, με σκοπό τη δημιουργία ενός κόσμου καλύτερου για όλους. Οι Ιουδαϊστές πιστεύουν ότι, τα αρνητικά ενδεχόμενα που ίσως συμβούν εξαιτίας της κλωνοποίησης, δεν είναι αρκετά για την αμφισβήτηση κάθε οφέλους που προσφέρεται στην ιατρική επιστήμη και στο μέλλον της ανθρωπότητας (Werber, 2000, Μπέμπη 2019)

3.7. Ισλαμισμός

Το Ισλάμ είναι μια θρησκεία όπου είναι προσαρμοστική ανάλογα τις ανάγκες της ζωής. Ως αποτέλεσμα κάτι που θεωρείται ως ανήθικο σε μια περίπτωση, μπορεί να είναι ηθικό σε μια άλλη ή σε κάποια χρονική περίοδο (Serour, 1998). Όσον αφορά όμως την ανθρώπινη αναπαραγωγική κλωνοποίηση, αυτή είναι απορριπτέα. Θεωρείται, λοιπόν, ως μια απαγορευμένη πράξη, καθώς ελλοχεύουν κίνδυνοι στις θεμελιώδεις ισλαμιστικές αρχές, όπως αυτή της οικογένειας. Αντίθετα, οι περισσότεροι Μουσουλμάνοι εγκρίνουν τη θεραπευτική κλωνοποίηση, καθώς μέσω αυτής επιτυγχάνεται η επαλήθευση της αξίας της επιστημονικής γνώσης και έρευνας που εξυπηρετεί το ανθρώπινο συμφέρον. Αυτή δεν είναι άλλη από την απαλλαγή του ανθρώπου από την ασθένεια και τον πόνο. Συνεπώς, η πιο μεγάλη πρόκληση για το Ισλάμ είναι να βρεθεί ισορροπία μεταξύ της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και της ανάγκης της συνεχούς βελτίωσης της ζωής του ανθρώπου μέσα από την έρευνα και την ανάπτυξη (Rab & Khayat, 2006; Μπέμπη, 2019).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

ΠΑΝΔΗΜΙΑ ΚΑΙ ΤΑ ΕΜΒΟΛΙΑ ΤΗΣ COVID-19

4.1. Εισαγωγή

Αντί για την εποχή όπου θα επικρατεί η ενότητα και η αλληλεγγύη, η συνεχιζόμενη πανδημία της COVID-19, έχει οδηγήσει στη διχόνοια και στην επιδείνωση των διχασμών στον κόσμο, αλλά και στην Ελλάδα. Και όλα αυτά μετά από μια εποχή με συνεχείς κρίσεις, εντός ενός φάσματος που εκτείνεται από την πολιτική μέχρι τη θρησκεία και ακόμα περισσότερο, έχει έρθει στο επίκεντρο η δημόσια συζήτηση σχετικά με τη θρησκεία.

Η πανδημία που πλήττει την ανθρωπότητα το τελευταίο διάστημα προκύπτει από τον νέο κορονοϊό 2019 ή SARS-CoV-2. Αυτός προκαλεί την αντίστοιχη νόσο της COVID-19. Η αναγνώρισή του έγινε για πρώτη φορά στην πόλη Ουχάν στην Κίνα, δηλαδή στην πρωτεύουσα της επαρχίας Χουπέι (CDC, 2019). Στην αρχή στην πόλη της Ουχάν έγινε η εμφάνιση μιας λοίμωξης του αναπνευστικού με ειδικά κλινικά συμπτώματα. Έτσι, στις 31 Δεκεμβρίου 2019, η ιατρική και επιστημονική κοινότητα της Ουχάν, προχώρησε στην παραδοχή της ύπαρξης μιας άγνωστης έως τότε λοίμωξης του αναπνευστικού, η εμφάνιση της οποίας έγινε στην αγορά θαλασσινών Χουανάν. Πολύ γρήγορα, η Εθνική Επιτροπή Υγείας του Πεκίνου, διενήργησε την αποστολή ειδικών επιστημόνων στην Ουχάν με τον φόβο ότι προκύπτει μια πιθανή επιδημία. Μετά από ελέγχους στα εργαστήρια, στις 8 Ιανουαρίου 2020, συνέβη η αναγνώριση ενός νέου κορονοϊού SARS-CoV-2, ο οποίος είναι υπεύθυνος για τη συγκεκριμένη λοίμωξη του αναπνευστικού. Πολύ γρήγορα η Κίνα ανταποκρίθηκε, καθώς έλαβε μέτρα που μεγάλη μερίδα των επιστημόνων και ο ΠΟΥ τα επαίνεσαν. Βέβαια, οι αρχές της Ουχάν και της επαρχίας Χουπέι, αντέδρασαν αργά και αμφισβητήθηκαν, κάτι που έγινε εμφανές από το γεγονός ότι δεν κατάφεραν να συγκρατήσουν την έξαρση του ιού σε πρώιμο στάδιο. Έτσι, η παγκόσμια κοινότητα προχώρησε σε δριμεία κριτική (WHO, 2021).

Ως αποτέλεσμα, έως τις 29 Ιανουαρίου 2020, είχε πραγματοποιηθεί η εξάπλωση του ιού σε όλες τις επαρχίες της ηπειρωτικής Κίνας. Στην επαρχία της Χουπέι

μολύνθηκαν 24.953 άτομα και 699 πέθαναν από τον ιό. Μέχρι τις 8 Φεβρουαρίου 2020, περισσότεροι από 724 πέθαναν από λοίμωξη του αναπνευστικού που προκαλείται από την COVID-19. Πάνω από 34.878 άτομα μολύνθηκαν. Τότε οι επαρχίες της Κίνας ανταποκρίθηκαν σε μεγάλο βαθμό στις περιπτώσεις έκτακτης ανάγκης για να προστατευθεί η δημόσια υγεία. Στις 29 Ιανουαρίου 2020, όλες οι πόλεις της επαρχίας Χουπέι τέθηκαν σε καραντίνα. Από τα μέσα Φεβρουαρίου η Κίνα μαζί με τον ΠΟΥ και τις αρχές δημόσιας υγείας, έκαναν συντονισμένες προσπάθειες για τον περιορισμό της εξάπλωσης της επιδημίας (WHO, 2021).

4.2. Ο ιός SARS-COV-2

Όταν κάποιος μολυνθεί από τον ιό SARS-COV-2, παθαίνει σοβαρό οξύ αναπνευστικό σύνδρομο. Η συγκεκριμένη νόσος είναι στην ουσία ένα αναπνευστικό σύνδρομο κορονοϊού, η απομόνωση του οποίου στην αρχή έγινε από τρεις ασθενείς με πνευμονία, οι οποίοι συνδέθηκαν με την περίπτωση της οξείας λοίμωξης του αναπνευστικού, όπως είχε γνωστοποιηθεί από την Ουχάν της Κίνας. Η νόσος COVID-19 προκαλεί οξύ αναπνευστικό σύνδρομο (CDC, 2019).

Ο νέος ιός SARS-CoV-2 έχει σχέση με τον αρχικό SARS-CoV, μιας και είναι της ίδιας «οικογενείας» ιών, δηλαδή είναι κορονοϊοί. Σύμφωνα με μελέτες προέρχεται από ζώα. Η πιο βαθιά γενετική ανάλυση του ιού πρόβαλε τη γενετική του συσχέτιση με το γένος Betacoronavirus, στη σειρά B του υπογόνου Sarbecovirus μαζί με δύο στελέχη προερχόμενα από νυχτερίδα. Αυτό είναι κατά 96% ταυτόσημο με το γονιδίωμα του με άλλα δείγματα κορονοϊού (BatCov RaTG13). Τον Φεβρουάριο του 2020, μελετητές από την Κίνα διαπίστωσαν ότι το γονιδίωμα των ιών των μυρμηγκοφάγων Παγκολίνων και των ανθρώπινων ιών, παρουσιάζουν μία και μοναδική διαφορά αμινοξέων σε κάποιες αλληλουχίες του γονιδιώματος. Οπότε υπάρχει περίπτωση τα ζώα μυρμηγκοφάγοι Παγκολίνοι να είναι ο ενδιάμεσος ξενιστής (CDC, 2019).

4.2.1. Η κλινική εικόνα από την COVID-19

Ο ιός που συμβάλλει στην πρόκληση της COVID-19 επωάζεται για 1-14 μέρες, αν και συνήθως για 5-7 μέρες. Ωστόσο, από έναν ασθενή προέκυψε ότι ο ιός είχε επωαστεί για 27 μέρες. Περίοδος επώασης είναι ο χρόνος ανάμεσα στη μόλυνση και στην εμφάνιση συμπτωμάτων (WHO, 2021; ECDC, 2021).

Σε πρώτο στάδιο, από τον SARS-CoV-2 προκαλούνται ήπια κλινικά συμπτώματα που μοιάζουν με αυτά μιας απλής γρίπης. Οι πιο πολλοί ασθενείς με COVID-19, έχουν κοινά συμπτώματα, όπως είναι αυτά του πυρετού, της δύσπνοιας, του βήχα, του πονόλαιμου, της ρινικής συμφόρησης, της ζάλης, της ρίγης, των μυϊκών πόνων, των αρθραλγιών, των μυαλγιών, της αδυναμίας και της γενικής κόπωσης, του πόνου στο στήθος, της υπερβολικής παραγωγής βλέννας με απόχρεμψη και αιμόπτυση. Αν και ο πυρετός δεν είναι η μοναδική πρωταρχική εκδήλωση της COVID-19, θεωρείται ότι είναι αρκετά κρίσιμη και μεγάλης αξίας. Τα συμπτώματα του πυρετού, του βήχα και της κόπωσης είναι τα τρία πιο διαδεδομένα συμπτώματα σε ασθενείς με COVID-19. Άλλα συμπτώματα που τη συνοδεύουν είναι αυτά της ανοσμίας και αγευσίας, ενώ τα λιγότερο συχνά είναι αυτά του πονοκεφάλου, της διάρροιας, του κοιλιακού άλγους, του εμετού, της φαρυγγαλγίας και της ρινικής καταρροής. Περίπου οι 90% από τους ασθενείς εμφανίζουν πιο πολλά από ένα συμπτώματα (WHO, 2021; ECDC, 2021).

Βέβαια, μερικοί από αυτούς που έχουν μολυνθεί μπορεί να μην εμφανίζουν καθόλου συμπτώματα και μόνο από τους εργαστηριακούς ελέγχους να προκύπτει ότι έχουν μολυνθεί από τον ιό. Κατά συνέπεια, οι γιατροί προτείνουν στα άτομα με στενή επαφή με επιβεβαιωμένα κρούσματα από την COVID-19, να δέχονται συχνή παρακολούθηση και εξετάσεις για την ανίχνευση τυχόν μόλυνσης από τον ιό. Η μεγαλύτερη ανάπτυξη από τον ιό, δεν αποκλείεται να οδηγήσει σε σοβαρή λοίμωξη του αναπνευστικού και σε πνευμονία και σε σύνδρομο οξείας αναπνευστικής δυσχέρειας (ARDS: Acute respiratory distress syndrome). Επιπλέον, μπορεί να προκληθεί σήψη, σηπτικό σοκ, ακόμα και θάνατος (WHO, 2021; ECDC, 2021).

Τα περισσότερα από τα παιδιά με COVID-19 έχουν πυρετό κυρίως, και ακολουθεί η εμφάνιση βήχα, ρινικών συμπτωμάτων, διάρροιας, ναυτίας και εμετού, κόπωσης και αναπνευστικής δυσχέρειας. Εντός των ρινικών συμπτωμάτων τοποθετούνται αυτά της καταρροής και της ρινικής συμφόρησης, ενώ δεν έγινε λόγος για συμπτώματα απώλειας όσφρησης και γεύσης (De Souza και συν, 2020).

4.2.2. Η μετάδοση του ιού

Η μετάδοση της COVID-19 γίνεται από άτομο σε άτομο, κατά βάση μέσα από τα σταγονίδια της αναπνευστικής οδού, δηλαδή με σταγονίδια που αποβάλλονται με τον βήχα ή το φτέρνισμα. Υπάρχει πιθανότητα τα αναπνευστικά σταγονίδια να βρεθούν σε διάφορες επιφάνειες και έτσι να γίνει η μετάδοση του ιού, σε περίπτωση όπου οι άνθρωποι αγγίζουν την επιφάνεια και μετά αγγίζουν το πρόσωπό τους και συγκεκριμένα τα όργανα της μύτης, του στόματος ή των ματιών (ECDC, 2021).

Τα σταγονίδια του ιού δεν μπορούν να συνεχίσουν να αιωρούνται στον αέρα για πολύ χρόνο, αλλά είναι δυνατόν να παραμείνουν βιώσιμα και μεταδοτικά σε μεταλλικές, πλαστικές ή γυάλινες επιφάνειες, έως και για εννιά μέρες σε θερμοκρασία δωματίου (ECDC, 2021). Στην Ελλάδα η συζήτηση σχετικά με την πανδημία περνάει εξ ανάγκης μέσα από την εννοιολόγηση της «επιστήμης και της θρησκείας». Το Φεβρουάριο ξεκίνησε αυτή η σφοδρή δημόσια αντιπαράθεση, πριν ακόμα η θεσμική Ορθόδοξη Εκκλησία της Ελλάδας και τα θρησκευτικά «δεδομένα επί του πεδίου» να μπορούν να δώσουν οδηγίες για τον τρόπο εξέλιξης του ζητήματος της COVID-19 από την Εκκλησία.

Όσον αφορά το εννοιολογικό πλαίσιο για την επιστήμη, αξίζει να αναφερθεί ότι ανάμεσα στις πολλές χώρες, οι κυβερνήσεις έχουν την τάση να προβαίνουν στη νομιμοποίηση των επειγόντων μέτρων, παρέχοντας διαβεβαιώσεις προς το κοινό ότι «απλώς συμμορφώνονται με την επιστήμη». Αυτές οι πρακτικές φανερά έπληξαν την επιστήμη, θέτοντάς της ως μιας κατ' ουσίαν απολιτική πρακτική, που είναι προσηλωμένη στην επιστημονική μέθοδο. Ωστόσο, για την Ελλάδα ήταν μάλλον ακραία, σκεπτόμενοι και τη σφοδρότητα των μέτρων κατά της COVID-19 στα πλαίσια της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Εν μέσω αυτού του κλίματος, προέκυψε η ανάγκη της κυβέρνησης να δικαιολογήσει όλες τις ενέργειές της ή τις παραλείψεις της, υποδεικνύοντας ότι ενεργεί με βάση όσα υπαγορεύουν οι επιστήμονες. Βέβαια, αυτή την πρακτική την έχουν διαψεύσει οι ίδιοι οι γιατροί της επιτροπής των ειδικών της κυβέρνησης (Politicians and governments are suppressing science, 2020). Σε περίπτωση ύπαρξης πολιτικής διαφωνίας με συγκεκριμένα κυβερνητικά μέτρα, θεωρούνταν ότι αποτελούσαν θεωρίες συ-

νωμοσίας και είχαν σκοπό την άρνηση της επιστήμης. Εμφανώς η συγκεκριμένη πολιτική στρατηγική, υπονόμει την πιθανότητα να υπάρχουν επιστημονικές αντιπροτάσεις για τη διαχείριση της κρίσης, μιας και αυτές λαμβάνονταν υποχρεωτικά ως θεωρίες συνωμοσίας. Παραδείγματος χάριν, ο καθηγητής στο Πανεπιστήμιο του Stanford Γιάννης Π.Α. Ιωαννίδης, θεωρήθηκε ως «εχθρός του λαού» και «ψεκασμένος» από φιλοκυβερνητικά μέσα ενημέρωσης (Καστανάς, 2020).

Η ελληνική κυβέρνηση δημιούργησε την τάση προς την «εμπιστοσύνη στην επιστήμη», η οποία λειτούργησε ως έναν από τους πιο βασικούς παράγοντες υπονόμησης της αξιοπιστίας της επιστήμης στην Ελλάδα. Όπως προέκυψε από τον Ιχνηλάτη Κυβερνητικών Αποκρίσεων προς την COVID-19 της Σχολής Διακυβέρνησης Blavatnik του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης (2020-2022), σε περίπτωση ύπαρξης μιας και μόνο Επιστήμης, που δεν ακολουθεί την πολιτική κατά γράμμα και την κατεύθυνση των κυβερνήσεων, τότε η διαχείριση της κρίσης θα ήταν διαφορετική ανάμεσα στις «υπεύθυνες χώρες».

Κατά αυτόν τον τρόπο, προκύπτουν πολλά παραδείγματα, όπως το σκάνδαλο της μελέτης Τσιόδρα-Λύτρα (2022). Ο Πρωθυπουργός της Ελλάδας Κυριάκος Μητσοτάκης, την 1^η Δεκεμβρίου 2021, ανέφερε από το βήμα της ελληνικής Βουλής, ότι αν υπάρχουν ή δεν υπάρχουν αρκετές Μονάδες Εντατικής Θεραπείας, δεν έχει καμία σημασία, αναφορικά με τις πιθανότητες να επιβιώσουν οι διασωληνωμένοι ασθενείς COVID-19, οι οποίοι βρίσκονται σε ανάγκη να εισαχθούν στην εντατική (Μπασκάκης, 2022). Όπως χαρακτηριστικά ανέφερε ο Πρωθυπουργός «Δεν έχουμε καμία απολύτως ένδειξη για αυτό. Δεν έχω καμία απολύτως ένδειξη! Αν η αντιπολίτευση έχει οποιαδήποτε απόδειξη περί του αντιθέτου, ανυπομονούμε να την δούμε». Ωστόσο, η επικείμενη μελέτη των καθηγητών Τσιόδρα και Λύτρα (2021) που δημοσιεύτηκε στις 13 Δεκεμβρίου 2021, παρείχε αποδείξεις για τον αντίθετο ακριβώς ισχυρισμό του πρωθυπουργού της Ελλάδας από το βήμα της Βουλής. Για το σκάνδαλο αυτό παρενέβη εισαγγελέας.

Ένα επιπρόσθετο παράδειγμα είναι αυτό με τη χρήση της μάσκας. Στις 31 Μαρτίου 2020, ανακοινώθηκε ότι οι μάσκες δεν είναι απλώς αχρείαστες, αλλά και ενδυνάμει επικίνδυνες (Τσιόδρας, 2020). Πολύ γρήγορα συνέβη η μεταστροφή της συγκεκριμένης δήλωσης σε υποχρεωτική χρήση της μάσκας εντός όλων των εσωτερι-

κών και των εξωτερικών χώρων (ΤΑ ΝΕΑ, 2021). Μάλιστα για όποιον δεν τηρούσε το μέτρο, επιβαλλόταν το πρόστιμο των 300 ευρώ.

4.3. Τα εμβόλια κατά του κορονοϊού

Ο εμβολιασμός κατά της COVID-19, αποτελεί ένα ιδιαίτερα σημαντικό εργαλείο για την παύση της πανδημίας ή έστω τον περιορισμό της εξάπλωσής της. Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, ο κορονοϊός SARS-CoV-2 είναι ένας καινούριος ιός που από τη στιγμή της εμφάνισής του, άσκησε δραματική επιρροή στις ανθρώπινες ζωές σε παγκόσμιο επίπεδο. Είναι υψηλής μεταδοτικότητας και αδύνατος ο έλεγχός του, μόνο μέσω της εφαρμογής μέτρων δημόσιας υγείας, μιας και υπάρχει πιθανότητα επιβάρυνσης της υγείας όσων νοσούν. Αυτό το γεγονός που έχει συνδράμει στο να χαθούν πολλές ζωές ακόμα και υγιών ανθρώπων. Ταυτόχρονα, θέτει μεγάλες δοκιμασίες στα συστήματα υγείας όλων των χωρών και συμβάλει στη δημιουργία ανεπανόρθωτων οικονομικών επιπτώσεων σε ολόκληρο τον πλανήτη. Με βάση τις κλινικές δοκιμές, τα εμβόλια συμβάλουν στη μείωση του κινδύνου να εκδηλωθούν συμπτώματα, αλλά και του κινδύνου σοβαρής νόσησης από τον ιό. Το συγκεκριμένο είναι ένα σημαντικό επίτευγμα, λόγω της μείωσης του αριθμού νοσηλειών, του κινδύνου απώλειας ζώων και του κινδύνου μακροχρόνιων επιπλοκών που μπορεί να προκληθούν από τον ιό, όπως είναι τα προβλήματα στο καρδιαγγειακό και στο αναπνευστικό σύστημα (www.bioiatriki.gr).

Η έννοια του εμβολιασμού ή της ανοσοποίησης είναι η διαδικασία χορήγησης ενός εμβολίου που εμπεριέχει συστατικά από κάποιον λοιμογόνο οργανισμό. Τα συγκεκριμένα συστατικά προκαλούν διέγερση του ανοσοποιητικού συστήματος, με σκοπό την παραγωγή αντισωμάτων ή Τ-λεμφοκυττάρων, τα οποία συμβάλουν στην παροχή προστασίας από λοιμώξεις. Η εμφάνισή τους γίνεται μετά από τη μόλυνση από τον οργανισμό αυτό. Τα εμβόλια παράγονται, αφού χρησιμοποιηθούν μικροοργανισμοί που προηγούμενα έχουν απενεργοποιηθεί, ή τη βάση τους αποτελούν μέρη των παθογόνων μικροοργανισμών, με σκοπό τη χρήση μόνο των στοιχείων εκείνων του παθογόνου, δηλαδή των πρωτεϊνών ή των πολυσακχαριδίων. Άλλα είναι ή αλλοιωμένα ή καλύτερα εξασθενημένα με κάποιον τρόπο. Αυτά μοιάζουν με τα φυσιολογικά βακτήρια ή τους ιούς, χωρίς όμως να συμβάλουν στην πρόκληση περαιτέρω ασθενειών. Άλλωστε, τα εμβόλια που παρέχονται εξασθενημένα είναι τα ζώντα εμβόλια.

Μέσω του εμβολιασμού πάντα γινόταν η πρόληψη των σοβαρών λοιμώξεων για τον γενικό πληθυσμό, αλλά και για τους πάσχοντες από διάφορα νοσήματα. Ο εμβολιασμός συμβάλει στην προστασία των ανθρώπων από σοβαρές και απειλητικές ασθένειες για τη ζωή, των οποίων είναι δυνατή η πρόληψη. Η επίτευξη της «ανοσίας της αγέλης» γίνεται, σε περίπτωση όπου ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού εμβολιαστεί και γίνεται εύκολη η πρόληψη της εξάπλωσης μολυσματικών ασθενειών.

Ακολουθως, λόγω της νόσου COVID-19 διατέθηκαν τα εμβόλια Pfizer/BioNTech, Moderna, AstraZeneca / Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης, Sputnik V, Sinopharm, Johnson & Johnson. Η τύποι των εμβολίων πλέον είναι αρκετοί και βρίσκονται σε ανεπτυγμένο στάδιο. Στόχος όλων είναι η προετοιμασία του ανοσοποιητικού συστήματος των ανθρώπων, με σκοπό την αναγνώριση και την καταπολέμηση του ιού που προκαλεί την ασθένεια. Το σύνολο των εμβολίων ενάντια στη νόσο τίθενται υπό προσεκτική αξιολόγηση σε κλινικές δοκιμές και εγκρίνονται, μόνο σε περίπτωση ύπαρξης ουσιαστικών και επαρκών αποδείξεων ότι στέκονται εμπόδιο στη λοίμωξη COVID-19 στον περισσότερο από τον πληθυσμό των ατόμων που εμβολιάστηκαν.

Τα εμβόλια των Pfizer, Moderna και Curevac είναι εμβόλια νουκλειικού οξέος, γνωστά και ως εμβόλια mRNA και περιέχουν τμήμα από τις «οδηγίες» από τον ιό που προκαλεί τη νόσο. Οι «οδηγίες αυτές παρέχουν τη δυνατότητα στα ίδια τα κύτταρα του οργανισμού να προχωρούν στην παραγωγή μιας πρωτεΐνης που έχει μόνο αυτός ο ιός. Το ανοσοποιητικό σύστημα προβαίνει στην αναγνώριση ότι η πρωτεΐνη δεν θα έπρεπε να υπάρχει εντός του οργανισμού και ανταποκρίνεται μέσω της δημιουργίας φυσικής άμυνας ενάντια στη λοίμωξη.

Τα εμβόλια Sanofi και GSK βασίζονται σε πρωτεΐνη, δηλαδή στην ουσία περιέχουν τμήματα μιας πρωτεΐνης, που εμπεριέχει μόνο ο συγκεκριμένος ιός. Τα τμήματα αυτά είναι αρκετά, έτσι ώστε να μπορεί να αναγνωρίσει το ανοσοποιητικό σύστημα ότι η πρωτεΐνη αυτή δεν θα έπρεπε να βρίσκεται στον οργανισμό. Έτσι, ανταποκρίνεται μέσω της δημιουργίας φυσικής άμυνας ενάντια στη λοίμωξη που προκαλεί η COVID-19.

Τα εμβόλια Astra Zeneca και Johnson & Johnson, είναι εμβόλια ιικού φορέα, τα οποία στην ουσία κάνουν χρήση ενός διαφορετικού αβλαβούς ιού μέσω του οποίου μεταφέρονται «οδηγίες» από τον ιό που προκαλεί τη νόσο. Αυτό παρέχει τη δυνα-

τότητα στα κύτταρα του οργανισμού, να προχωρούν στην παραγωγή πρωτεΐνης, που υπάρχει μόνο στον ιό της COVID-19. Και εδώ, επιτυγχάνεται η αναγνώριση από το ανοσοποιητικό σύστημα του ανθρώπου της συγκεκριμένης πρωτεΐνης, η οποία δεν θα έπρεπε να βρίσκεται στον οργανισμό. Έτσι, δημιουργείται φυσική άμυνα ενάντια στη λοίμωξη της COVID-19. Κατά αυτόν τον τρόπο, η άμυνα του οργανισμού βρίσκεται σε ετοιμότητα για τη θανάτωση του ιού και την αποτροπή της εισόδου του στα κύτταρα ή την μεγαλύτερη εξάπλωσή του (ec.europa.eu).

Τα εμβόλια που βασίζονται στις νέες τεχνολογίες mRNA, αλλά και οι υπόλοιποι τύποι έχουν λάβει άδεια κυκλοφορία υπό προϋποθέσεις από τον Ευρωπαϊκό Οργανισμό Φαρμάκων και άδεια χρήσης σε περίπτωση έκτακτης ανάγκης από την Υπηρεσία Τροφίμων και Φαρμάκων στις ΗΠΑ, από την MHRA στη Μεγάλη Βρετανία σε άλλες χώρες (ipori.org).

4.4. Η στάση της Ορθόδοξης Εκκλησίας στην Ελλάδα στην πανδημία COVID-19

Σύμφωνα με τον Γιαννακόπουλο (2021), οι θρησκευτικοί «ηγέτες» προέβαλαν ηχηρές αντιρρήσεις σχετικά με τη φύση της COVID-19, αλλά και με τον τρόπο όπου αυτός αντιμετωπίζεται. Αντιρρήσεις υπήρξαν και για την υποχρεωτικότητα του εμβολίου. Ένα μέρος της εκκλησίας προβάλλει έντονες αντιδράσεις για τους τρόπους θεραπείας της πανδημίας, μετατρέποντας ένα καθαρά ιατρικό και επιδημιολογικό πρόβλημα σε θρησκευτικό, ενώ θα μπορούσε να χαρακτηριστεί και ως «δογματικό». Στην ουσία η πανδημία έφερε στο προσκήνιο μια παραδοσιακή διαμάχη, ανάμεσα στη θρησκεία και την επιστήμη.

Μέσα από τις παραπάνω αναφορές, λοιπόν, είναι δυνατόν να κατανοηθούν οι θέσεις της Εκκλησίας σχετικά με την COVID-19 ως μια αντιπαράθεση ανάμεσα στην επιστήμη και τη θρησκεία στην Ελλάδα. Από τη μία πλευρά, σύμφωνα με δημοσκοπήσεις (Pew Research Center, 2018; DiaNEOsis 2, 2018, όπ. αναφ. στο Γιαννακόπουλος, 2021), η Ελλάδα εμφανίζει υψηλά ποσοστά στην «πίστη στον Θεό» και στην «εμπιστοσύνη προς την Εκκλησία» ανάμεσα στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ακόμα, οι επτά στους δέκα Έλληνες προβάλλουν εύκολα την απόρριψη της επιστήμης σε θέματα διαφωνίας ανάμεσα στην επιστήμη και τη θρησκεία, θεωρώντας ότι το δί-

καιο είναι με το μέρος της θρησκείας (Bio, 2003). Από την άλλη πλευρά, η παρουσία, η επίδραση, επιρροή και η δύναμη της Εκκλησίας, δημιουργεί τριβές και αρνητικό κλίμα.

Η Ελλάδα είναι μία χώρα που δεν είναι εύκολα αντιληπτός ο διαχωρισμός της Εκκλησίας από την Πολιτεία, αφού θεωρείται ότι η μία είναι κομμάτι της άλλης. Αυτό την κάνει να διαφοροποιείται από τα υπόλοιπα ευρωπαϊκά κράτη. Μάλιστα στην Ελλάδα αυτή η συνθήκη προβλέπεται από το άρθρο 3 του Συντάγματος της Ελλάδας, όπου εκεί αναφέρεται ότι η Ορθόδοξη Εκκλησία είναι η «επικρατούσα θρησκεία στην Ελλάδα».

Με σκοπό να εκτιμηθεί η στάση την Ορθόδοξης Εκκλησίας στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια της πανδημίας, η οποία αποτελεί το επίσημο, θεσμικό όργανο και κατέχει έναν βαθμό κοινωνικής ισχύος και επιρροής, πρέπει κανείς να δώσει σημασία στους αρμόδιους εκπροσώπους της. Το επίσημο θεσμικό όργανο εκπροσώπησης της Εκκλησίας της Ελλάδος, λοιπόν, είναι η Ιερά Σύνοδος, η οποία διαθέτει πάνω από ογδόντα επισκόπους ως όργανο, ενώ διεξάγει τα επίσημα ψηφίσματα και λαμβάνει τις αποφάσεις. Μαζί της είναι η «Διαρκής Ιερά Σύνοδος» και ο Αρχιεπίσκοπος της Ελλάδας, ο οποίος έχει και καθήκοντα προέδρου της Συνόδου και είχε κοινή πλευση με τις αποφάσεις της Συνόδου καθ' όλη τη διάρκεια της πανδημίας (Μητραλέξης, 2022).

Συγκεκριμένα, μετά από το πρώτο κρούσμα COVID-19 στην Ελλάδα τον Φεβρουάριο του 2022, η Σύνοδος στις 28 Φεβρουαρίου 2020, προσέφερε σχετική Εγκύκλιο για τα μέτρα προστασίας εναντίον της COVID-19. Εκεί ορίστηκε, ανάμεσα σε άλλα ζητήματα, ότι οι πιστοί είναι υποχρεωμένοι να ακολουθούν τις επίσημες, κρατικές πηγές πληροφόρησης και όσα συστήνουν οι επιστήμονες, ότι θα πρέπει να γίνεται εφαρμογή από τους πιστούς της κοινωνικής αποστασιοποίησης και των άλλων προστατευτικών μέτρων, ότι τα άτομα που έχουν οποιοδήποτε σύμπτωμα θα πρέπει να τίθενται σε καθεστώς αυτοαπομόνωσης και να μην εισέρχονται στην εκκλησία και ότι θα πρέπει οι ευπαθείς ομάδες, οι υπερήλικες και τα άτομα υψηλού κινδύνου να απομονώνονται και να μην εισέρχονται στην εκκλησία (Μητραλέξης, 2022).

Στις 10 Μαρτίου του 2020, σύμφωνα με τη Σύνοδο επισημαίνεται ότι πρέπει να διαγνωστεί κατά τη διάρκεια της κάθε Λειτουργίας όλων των ενοριών της Εκκλησίας της Ελλάδας η Εγκύκλιος Νο. 3013, με δελτίο τύπου από το Υπουργείο Υγείας,

αλλά και δέηση για την πανδημία. Στις 11 Μαρτίου 2020 η Σύνοδος δημοσίευσε περισσότερα μέτρα ενάντια στη διασπορά τη VOVID-19 στις εκκλησίες και σε άλλα κτίρια και στις δραστηριότητες λατρείας. Σύμφωνα με αυτή σταμάτησαν να λειτουργούν τα κατηχητικά σχολεία, οι ομάδες μελέτης της Βίβλου, τα μαθήματα Βυζαντινής μουσικής κλπ. Παράλληλα, στις 11 Μαρτίου 2020, ο πρωθυπουργός της χώρας Κυριάκος Μητσοτάκης, σε τηλεοπτικό του μήνυμα πληροφόρησε τον ελληνικό λαό ότι «ξέρει ότι η πίστη αρχίζει, συχνά, εκεί που τελειώνει η επιστήμη». Με αυτόν τον τρόπο, εργαλειοποίησε την επιστήμη, η οποία βρίσκεται σε αντιδιαστολή με την θρησκευτική πίστη. Ωστόσο, οι επίσημες εγκύκλιοι της Εκκλησίας επαναλάμβαναν τη φράση «να ακούτε τους επιστήμονες» (Μητραλέξης, 2022).

Η δυσχερής κατάσταση που επέφερε η πανδημία επισφραγίστηκε με την αναστολή των λειτουργιών σε όλους τους χώρους θρησκευτικής λατρείας οποιουδήποτε δόγματος από την κυβέρνηση, στις 16 Μαρτίου 2022. Η Εκκλησία της Ελλάδας συναίνεσε στην πλήρη απαγόρευση των λειτουργιών Στις 18 Μαρτίου 2020, ο Οικουμενικός Πατριάρχης Βαρθολομαίος επεσήμανε ότι, αναφορικά με την πανδημία «δεν είναι η Πίστη εκείνη η οποία κινδυνεύει, αλλά οι πιστοί και η υγεία τους».

4.4.1. Το ζήτημα της Μετάληψης

Από την αρχή της πανδημίας, στα πλαίσια της μεγάλης συζήτησης που έγινε γύρω από την Εκκλησία και τον COVID, τέθηκε και το θέμα στον τρόπο όπου η Ορθόδοξη Εκκλησία χορηγεί τη θεία μετάληψη, δηλαδή μέσω ενός κοινού για όλους κοχλιαρίου. Ωστόσο, δεν διενεργήθηκε κάποια αλλαγή.

Ο καθηγητής π. Νικόλαος Λουδοβίκος, στις 26 Μαρτίου του 2020, ανέφερε ότι η Εκκλησία δεν θεωρεί ότι μέσω της μετάληψης μπορεί να παρουσιαστεί κάποια λοίμωξη, αλλά θα μπορούσε προσωρινά να αλλάξει τον τρόπο με τον οποίο χορηγείται. Οι ιατροί και καθηγήτριες στο Πανεπιστήμιο Αθηνών Γιαμαρέλλου & Λινού (2020, όπ. αναφ. στο Μητραλέξης, 2022), επεσήμαναν με δισταγμό ή ότι δεν μπορεί να αποδειχτεί με οριστικό τρόπο ότι η Ευχαριστία μπορεί να είναι μεταδοτική της COVID-19, ή ότι αυτό είναι θέμα προσωπικής πίστης του καθενός, κάτι που πυροδότησε το μένος πολλών.

Ακολούθως, ο Μητροπολίτης Αιτωλίας και Ακαρνανίας Κοσμάς, ο οποίος υπήρξε εν τέλει και θύμα της COVID-19, μαζί με άλλη μεγάλη μερίδα κληρικών ισχυρίστηκαν ότι με κάποιον τρόπο, θαυματουργικώς, το κτίριο της Εκκλησίας είναι ένας αποστειρωμένος χώρος όπου δεν μπορεί να υπάρχουν μολύνσεις από COVID-19, καθώς είναι ιερό. Βέβαια, αυτή η θέση δεν υποστηριζόταν από την Ορθόδοξη Εκκλησία ούτε από τη Σύνοδο ή τον Αρχιεπίσκοπο κατά τη διάρκεια της πανδημίας, θέτοντας τις θέσεις αυτές περιθωριακές θεολογικά (Μητραλέξης, 2022).

Σε κάθε περίπτωση, η καθηγήτρια Επιδημιολογίας κ. Αθηνά Λινού (2020), επισημαίνει ότι η θρησκεία και η επιστήμη μπορούν να συνυπάρξουν αν εμείς συνεχίζουμε να ρωτάμε το «πώς» και το «γιατί».

4.5. Θρησκευτικές πεποιθήσεις σχετικά με τους εμβολιασμούς

4.5.1. Γενικό πλαίσιο

Ο εμβολιασμός του πληθυσμού απασχόλησε ήδη από τον 18^ο αιώνα τη θρησκεία. Εκείνη την περίοδο, οι περισσότεροι κληρικοί εναντιώνονταν στα εμβόλια. Για παράδειγμα, το 1722 ο Αιδεσιμότατος Edmund Massey στην Αγγλία, ανέφερε ότι τα εμβόλια είναι «διαβολικές επιχειρήσεις» στο κήρυγμά του με τίτλο «επικίνδυνη και αμαρτωλή πρακτική του εμβολιασμού» (Massey, 1722). Ο ίδιος έκανε επικρίσεις για τα εμβόλια, καθώς θεωρούσε ότι μέσω αυτών ο άνθρωπος μπορεί να αντιταχθεί στις τιμοφρίες του Θεού για τις αμαρτίες του (Bazin, 2001). Ο Αιδεσιμότατος John Williams στη Μασαχουσέτη, εξέφρασε παρόμοιες αντιλήψεις, επισημαίνοντας ότι είναι αντίθετος με τα εμβόλια, καθώς ήταν έργο του διαβόλου (Storm, 2011).

Η σύγχρονη ιατρική προβλέπει τη χρήση προϊόντων προερχόμενων ή παραγόμενων από ζώα, γεγονός που μπορεί να συμβάλλει στη δημιουργία συγκρούσεων με θρησκευτικό υπόβαθρο. Σε περίπτωση όπου οι θρησκευτικές αντιλήψεις αντιτίθενται με την προτεινόμενη αγωγή, υφίσταται μεγάλος κίνδυνος να μην υπάρχει συμμόρφωση (Eriksson et al. , 2013).

Οι περισσότερες αντιεμβολιαστικές πεποιθήσεις με υπόβαθρο θρησκευτικό ανήκουν είτε στην κατηγορία των αντιρρήσεων λόγω παραβίασης κανόνων σχετικών με την απαγόρευση να αφαιρείται μια ζωή, είτε στην κατηγορία των αντιρρήσεων που προκύπτουν λόγω της παραβίασης κανόνων σχετικών με την επιτρεπόμενη διατροφή, είτε με τις αντιρρήσεις λόγω των παρεμβάσεων στη φυσική νομοτέλεια (Grabestein, 2013).

Ο Ινδουισμός εναντιώνεται στη βία και αναδεικνύει τον σεβασμό στη ζωή, μιας και θεωρείται ότι η θεότητα διαπερνά το σύνολο των όντων, ενώ δεν αποκλείονται τα φυτά και τα «μη-ανθρώπινα» ζώα. Οι ινδουικές χώρες αποδέχονται γενικά τον εμβολιασμό. Ωστόσο ο βαθμός στον οποίο ένας πιστός Ινδουιστής εφαρμόσει την αρχή της μη-βίας και του σεβασμού στη «μη-ανθρώπινη» ζωή έχει διαφορές και ο προσδιορισμός του γίνεται σε ατομικό επίπεδο (Grabestein 2013). Παράλληλα, εμφανής είναι ο σκεπτικισμός απέναντι στα εμβόλια, τα οποία είναι παρασκευασμένα από κυτταρικές σειρές, η χρήση των οποίων έγινε σε έκδοχα βοοειδών ως θεραπευτικά συστατικά, αφού τα βοοειδή λατρεύονται ως ζώα ιερά. Για παράδειγμα, από την πιο μεγάλη κάστα Ινδουιστών δεν επιτρέπεται να χρησιμοποιούνται φάρμακα, επιθέματα, ή εμφυτεύματα προερχόμενα από βοοειδή ή χοίρους, καθώς ο θάνατος των συγκεκριμένων ζώων θεωρείται αμαρτία (Eriksson et al., 2013).

Από τον Βουδισμό απαγορεύεται αυστηρά να προκαλείται θάνατος σε ανθρώπους, αλλά και σε ζώα. Η θρησκεία αυτή δεν είναι αντίθετη με τη θεραπεία μιας ασθένειας μέσω της χρήσης φαρμάκων που δεν προέρχονται από ζώα, μιας και υποστηρίζει ότι η θεραπεία αποτελεί δείγμα ελέους. Τα αντιβιοτικά συμβάλλουν στη θανάτωση των μικροβίων, κάτι που δημιούργησε αντιδράσεις στις βουδιστικές κοινότητες. Βέβαια, εν τέλει, συμφωνήθηκε ότι είναι αποδεκτά, μιας και βοηθούν τον άνθρωπο να έρθει κοντά στη «Διαφώτιση». Το γεγονός της αποτροπής της ασθένειας μέσα από την πρόληψη και τον εμβολιασμό, θεωρείται ως αποδεκτό, μιας και συμβάλλει στην πρόληψη της σωματικής δυσαρμονίας που θα οδηγήσει σε πιθανή πάθηση (Jun, 2001).

Σύμφωνα με τον Ισλαμισμό, απαγορεύεται η κατανάλωση χοιρινού κρέατος, ενώ επιτρέπεται ή απαγορεύεται η κατανάλωση άλλων ειδών κρέατος, κάτι που προκύπτει από τον τρόπο που πέθανε ή σφαγιάστηκε το ζώο. Στα απαγορευμένα προϊόντα συμπεριλαμβάνεται η ζελατίνη, η οποία παράγεται από δέρμα ή από οστά χοίρων.

Κάποια εμβόλια εμπεριέχουν ως έκδοχο την υδρολυμένη ζελατίνη χοίρων, κάτι που κάνει τις μουσουλμανικές κοινότητες να δρουν με σκεπτικισμό και επιφύλαξη, παρόλο που τα εμβόλια γίνονται ενέσιμα. Με βάση τον «Νόμο της Αναγκαιότητας» των Μουσουλμάνων, ένα άτομο δεν έχει την ευθύνη της αμαρτίας, ειδικά σε περίπτωση όπου δεν υπάρχει ασφαλής εναλλακτική λύση, οπότε αυτό που δεν επιτρέπεται γίνεται ασφαλές και τελικά επιτρέπεται. Επίσης, πιστεύεται ότι τα έκδοχα χοίρων που χρησιμοποιούνται για να παρασκευαστούν τα εμβόλια, έχουν δεχτεί σε κάποιο βαθμό εξαγνισμό, λόγω της επεξεργασίας που έχουν υποστεί. Τα εμβόλια αυτά σε γενικές γραμμές είναι αποδεκτά, ειδικά αν υπάρχει σοβαρός κίνδυνος για την υγεία του ανθρώπου. Τα εμβόλια δεν διατίθενται σε πόσιμη μορφή, αλλά θα πρέπει να αποφεύγονται σε περίπτωση διάθεσης εναλλακτικού σκευάσματος (WHO 2001).

Σε μερικές κοινότητες Χριστιανών, παρατηρείται σκεπτικισμός για τα εμβόλια ιδιαίτερα σε σχέση με τον τρόπο όπου παράγονται. Παραδείγματος χάριν, οι Ρωμαιοκαθολικοί και άλλα χριστιανικά δόγματα έχουν προβάλει τις έντονες ανησυχίες τους για το εμβόλιο της ερυθράς, λόγω της προέλευσης των στοιχείων της βασικής φόρμουλας, από την οποία γίνεται η παραγωγή του εμβολίου. Η Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία προβαίνει στην αναγνώριση της σημασίας των εμβολιασμών και στην υποστήριξη της χρήσης τους, τόσο για να προστατεύεται το άτομο, όσο και για να προστατεύεται το κοινωνικό σύνολο. Βέβαια, υποστηρίζεται η χρήση εναλλακτικών μέσων και να συνεχιστεί η έρευνα για να αντικατασταθούν τα συγκεκριμένα εμβόλια, η παρασκευή των οποίων έχει γίνει μέσω κυτταρικών σειρών εμβρυικής προέλευσης (McGovern & Brussen 2011).

Στην Ολλανδία μερικές χριστιανικές αιρέσεις αρνούνται τους εμβολιασμούς, καθώς αυτοί κάνουν τον άνθρωπο δυνατότερο και άρα ο καθένας εξαρτάται όλο και λιγότερο από τον Θεό. Μερικοί από αυτούς υποστηρίζουν ότι η διαδικασία του εμβολιασμού είναι διαταραχή της Θείας Πρόνοιας, προτού γίνει η μόλυνση (Grabestein, 2013).

Τέλος, η «Εκκλησία του Χριστού» ή αλλιώς Σαϊεντολόγοι, θεωρούν ότι η είναι πάρα πολύ σημαντική η πνευματική θεραπεία της ασθένειας. Για αυτόν τον λόγο, οι πιστοί αρνούνται μερικώς ή εντελώς την τυπική ιατρική θεραπεία, ενώ δεν δέχονται να εμβολιαστούν. Κάποια μέλη της αίρεσης έχουν ζητήσει από τις εκάστοτε κυβερνήσεις την εξαίρεσή τους από τα προγράμματα υποχρεωτικού εμβολιασμού. Θεω-

ρούν ότι η ασθένεια δεν είναι κάτι πραγματικό και πως αυτή μπορεί να παρέλθει, αναδεικνύοντας με αυτόν τον τρόπο το πόσο τέλειος είναι ο Θεός. Σε γενικές γραμμές, απευθύνονται σε «πρακτικούς» ιατρούς που και αυτοί ανήκουν στην αίρεση για θεραπείες που τη βάση τους αποτελεί η στοχευμένη προσευχή (Grabestein, 2013).

Ομολογουμένως, η θρησκεία έχει γίνει ένας κοινός λόγος άρνησης του εμβολιασμού των ανθρώπων. Το εμβόλιο MMR έγινε η αιτία για συζήτηση ανάμεσα σε κοινότητες από Ινδουιστές, Προτεστάντες, Ορθόδοξους Εβραίους και Μάρτυρες του Ιαχωβά. Βέβαια, δεν ευθύνονται μόνο οι θρησκευτικές πεποιθήσεις για την άρνηση του εμβολίου, αλλά σημαντικό ρόλο παίζουν τα συστατικά του εμβολίου MMR (Wombwell et al., 2015).

Το εμβόλιο MMR εμπεριέχει τα συστατικά της ερυθράς, ενώ η αρχική του προέλευση είναι από τα κύτταρα του εμβρυϊκού ιστού. Οι Ινδουιστές, οι Προτεστάντες, οι Μουσουλμάνοι και οι Εβραίοι είναι αντίθετοι με την άμβλωση για ηθικούς λόγους, που προκύπτουν από τις θρησκευτικές διδασκαλίες. Συνεπώς, τα άτομα των κοινοτήτων αυτών μπορεί να επικαλούνται θρησκευτικούς λόγους για να εξαιρεθούν από τον εμβολιασμό.

Αναφορικά με τα συστατικά του εμβολίου MMR, αυτό εμπεριέχει ζελατίνη χοίρου ως σταθεροποιητή, το οποίο εξασφαλίζει την αποτελεσματική συντήρησή του. Βέβαια, η συγκεκριμένη ζελατίνη δεν είναι παρόμοια με αυτές που χρησιμοποιούνται στα καψάκια των φαρμάκων και λαμβάνονται από το στόμα (Karim & Bhat, 2008).

Μερικά άτομα που ανήκουν σε θρησκείες όπως ο Ιουδαϊσμός και το Ισλάμ ή ο Ινδουισμός, είναι αντίθετοι με το να εισαχθεί στο σώμα τους ένα προϊόν χοίρου συνδυαστικά με το εμβόλιο. Ταυτόχρονα, σύμφωνα με άλλες θρησκευτικές πεποιθήσεις, όπως είναι αυτές των Ολλανδικών Προτεσταντικών Χριστιανικών ομάδων, θεωρείται ότι οι εμβολιασμοί αποτελούν «ακατάλληλη ανάμειξη στο έργο του Θεού». Κατά συνέπεια, οι ομάδες αυτές θεωρούν ότι δεν πρέπει να γίνει κάποια αλλαγή στην προκαθορισμένη μοίρα κάποιου που είναι άρρωστος (Fine et al., 2011).

4.5.2. Η στάση των ανθρώπων απέναντι στον εμβολιασμό της COVID-19: Θρησκευτική επιρροή

Σύμφωνα με τους Ullah, Khan, Tahir, Ahmed & Harapan (2021) προβάλλονται θρησκευτικά επιχειρήματα ως προς την αντίθεση των ανθρώπων στα εμβόλια. Σύμφωνα με την έρευνα των Troiano & Nardi (2021) ανάμεσα στους παράγοντες που οδήγησαν στην αποδοχή ή μη του εμβολιασμού ήταν και ο θρησκευτικός. Μάλιστα ο Freckelton Qc (2020), επεσήμανε ότι ο φόβος της μόλυνσης και της βλάβης από την COVID-19, μπορεί να επιδεινωθεί λόγω των θρησκευτικών πεποιθήσεων. Ο φόβος προς το εμβόλιο αλλά και η πεποίθηση των ανθρώπων ότι προστατεύονται από το Θεό και δεν κινδυνεύουν να νοσήσουν COVID-19, προβάλλεται και από την έρευνα του Rajka (2020).

Στις ΗΠΑ κάθε πολιτεία παίρνει τις δικές της αποφάσεις. Ο κάθε πολίτης έχει το νομικό δικαίωμα άρνησης του εμβολιασμού για «θρησκευτικούς λόγους». Για παράδειγμα στη βόρεια περιφέρεια της Νέας Υόρκης, οι εργοδότες έχουν το δικαίωμα επιβολής του εμβολιασμού στους εργαζόμενούς τους, αλλιώς θα χάσουν τη δουλειά τους. Μόνη εξαίρεση αποτελούν οι θρησκευτικοί λόγοι (Μπακούλη, 2021).

Βέβαια αξίζει να σημειωθεί ότι παρουσιάστηκαν και θρησκευτικές φωνές υπέρ του εμβολίου της COVID-19. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η περίπτωση του Ισλάμ. Ενώ μερικές θρησκευτικές ομάδες πιστεύουν και προσπαθούν να πείσουν τους Μουσουλμάνους ότι ο εμβολιασμός είναι έργο των εχθρών του Ισλάμ και ελλοχεύει σημαντικούς κινδύνους, ο Ιμράν Αχμέντ επισημαίνει ότι: «Υπάρχει μια προσπάθεια εκφοβισμού και παραπληροφόρησης της μουσουλμανικής κοινότητας σε όλο τον κόσμο. Διακινείται πως το εμβόλιο περιέχει επικίνδυνα συστατικά. Δυστυχώς αρκετοί πείθονται, ακόμα και αν πρόκειται για τερατώδη ψέματα». Επιπροσθέτως, σύμφωνα με τον μελετητή του Ισλάμ Σείχ Μοχάμεντ Ταχίρ Κουλ: «Η πίστη στην ιατρική επιστήμη είναι μία από τις βασικές διδασκαλίες του Ισλάμ. Η θρησκεία μας αγκαλιάζει την λογική, την επιστημονική έρευνα και την ανάπτυξη του πνεύματος» (Στάικος, 2021).

Στις 16 Φεβρουαρίου 2021, το “Κέντρο Berkley για τη Θρησκεία, την Ειρήνη και τις Διεθνείς Σχέσεις” στο Georgetown University των ΗΠΑ, παρείχε τη δυνατότητα σε σημαντικές προσωπικότητες να μιλήσουν για τις εμπειρίες, τις απόψεις και

τις ιδέες τους για το θέμα «Θρησκεία, Βιοηθική και Εμβολιασμός για την COVID-19». Μίλησαν, λοιπόν, για διεπαφή ανάμεσα σε αυτές τις έννοιες, όπως προέκυψε από τον εμβολιαστικό δισταγμό στις ΗΠΑ. Από τις προσωπικότητες αυτές, στο πλαίσιο του εμβολιαστικού δισταγμού, συζητήθηκε ότι είναι κρίσιμης σημασίας το συγκεκριμένο θέμα για αυτούς που προβαίνουν στη χάραξη της πολιτικής στην υγεία και τις κοινότητες των πιστών. Επίσης, επεσήμαναν ότι σημαντικός ρόλος στο να ενισχυθεί η υποστήριξη για το εμβόλιο είναι αυτός των αξιόπιστων ατόμων, όπως είναι και οι θρησκευτικοί ηγέτες, π.χ. ο Πάπας Φραγκίσκος. Σύμφωνα με τους Καθολικούς επισκόπους των ΗΠΑ, ο εμβολιασμός για τον COVID-19 είναι «πράξη φιλανθρωπίας προς τα άλλα μέλη της κοινότητας». Αξίζει να σημειωθεί ότι, ο Πάπας Φραγκίσκος, τον Ιανουάριο του 2021 εξέφρασε ότι θα εμβολιαζόταν κατά του κορονοϊού όσο πιο σύντομα μπορούσε, ενώ χαρακτήρισε τον εμβολιασμό «σωτηρία για τη ζωή και ηθική υποχρέωση» και την άρνησή τους ως «αυτοκτονική τάση» ακατανόητη για τον ίδιο (Δασκαλόπουλος, 2021).

Η ερευνήτρια Monique Deal Barlow (Doctoral Student of Political Science στο Georgia State University των ΗΠΑ), δημοσίευσε την 1^η Απριλίου 2021 στο “The Conversation” του Ηνωμένου Βασιλείου άρθρο με τίτλο “Ο Χριστιανικός εθνικισμός είναι εμπόδιο στον μαζικό εμβολιασμό κατά της COVID-19”. Αυτό αναφέρεται στην κοινωνία των ΗΠΑ. Σύμφωνα με το άρθρο, λοιπόν, οι περισσότεροι Αμερικανοί είτε έχουν εμβολιαστεί είτε προτίθενται να κάνουν το εμβόλιο για την COVID-19, κάτι όμως που δεν ισχύει για τους λευκούς ευαγγελικούς. Οπότε αποτελεί πρόκληση το να μεταβούν σε χώρους εμβολιασμού, ιδίως αυτοί που θεωρούνται Χριστιανοί εθνικιστές (Δασκαλόπουλος, 2021).

Σύμφωνα με άλλη έρευνα του “Pew Research Center” που διενεργήθηκε το τον Φεβρουάριο του 2021, αποδείχτηκε ότι περίπου οι μισοί λευκοί ευαγγελικοί (45%) δεν θα έκαναν το εμβόλιο για την COVID-19, σε σύγκριση με το 30% του γενικού πληθυσμού της χώρας. «Ο εμβολιαστικός δισταγμός τους δεν περιορίζεται στο εμβόλιο για την COVID-19, μιας και το 2017 διαπιστώθηκε από το “Pew Research Center” ότι πάνω από το 20% των λευκών ευαγγελικών πίστευαν ότι οι γονείς θα πρέπει να μπορούν να αποφασίζουν να μην εμβολιάζουν τα παιδιά τους, ακόμα και αν αυτό θα προκαλούσε κίνδυνο υγείας για τα υπόλοιπα παιδιά και τους ενηλίκους». Ταυτόχρονα «υπάρχουν ανησυχίες ότι πολλοί λευκοί ευαγγελικοί ριζοσπαστικοποιούνται». Από την επίθεση στο Καπιτώλιο στις 6 Ιανουαρίου του 2021, έγινε σα-

φές ότι υπάρχει πρόβλημα, εξαιτίας μιας μερίδας ευαγγελικών οι οποίοι έχουν ακραίες πεποιθήσεις. «Οι λευκοί ευαγγελικοί ιδιαίτερα είναι επιρρεπείς στον Χριστιανικό εθνικισμό» (Δασκαλόπουλος, 2021).

Κατά αυτόν τον τρόπο στις ΗΠΑ έχει διαμορφωθεί μια «θρησκευτική δεξιά», η οποία θεωρεί ότι «οι ΗΠΑ είναι ένα Χριστιανικό έθνος που θα πρέπει να υπηρετεί τα συμφέροντα των λευκών Αμερικανών», και ότι «αυτοί αποτελούν τον επιλεγμένο (chosen) λαό του Θεού και θα προστατεύονται από κάθε ασθένεια ή νόσο». Σύμφωνα με επιστημονικές μελέτες, υπάρχει μεγάλη πιθανότητα οι Χριστιανοί εθνικιστές να απέχουν από τον εμβολιασμό για την COVID-19, ενώ μπορεί να προβούν στην αγνόηση των προφυλακτικών μέτρων σχετικών με τον κορονοϊό. Παράλληλα, έχει γίνει φανερό ότι οι Χριστιανοί εθνικιστές θέτουν τους εμβολιασμούς μέσα σε μια κοσμοθεωρία που δεν δείχνει εμπιστοσύνη απέναντι στην επιστήμη και τους επιστήμονες, μιας και τους αντιμετωπίζει ως απειλή για την ηθική τάξη. Παράλληλα για τους ίδιους, «Η αντι-εμβολιαστική διάθεση ταιριάζει με τον αντι-κυβερνητικό ελευθεριασμό (libertarianism) που κυριαρχεί ανάμεσα στους Χριστιανούς εθνικιστές», ότι «Πολλοί εντός αυτού του κινήματος τοποθετούν αυτήν την πίστη στην ελευθερία από την κυβερνητική δράση εντός ενός παραδοσιακού θρησκευτικού πλαισίου», ότι «Νιώθουν ότι η COVID-19 είναι το θεϊκά καθορισμένο μήνυμα του Θεού που λέει στον κόσμο να αλλάξει», και ότι «Αν η κυβέρνηση τους ζητάει να αντιτεθούν σε εκείνη την ιδέα και να εμβολιαστούν, πολλοί από αυτούς νιώθουν ότι είτε πηγαίνουν ενάντια στη θέληση του Θεού ή ότι η κυβέρνηση παραβιάζει τη θρησκευτική τους ελευθερία» (Δασκαλόπουλος, 2021).

4.5.3. Η Ελληνική Ορθόδοξη Εκκλησία για το ζήτημα του Εμβολιασμού της COVID-19

Όσον αφορά την Ελληνική Ορθόδοξη Εκκλησία και το ζήτημα του εμβολιασμού, η Ιερά Σύνοδος έχει αποφανθεί ότι στην επιλογή κάποιου εάν θα εμβολιαστεί δεν έχει τόσο μεγάλη σημασία το θεολογικό ή εκκλησιαστικό μέρος, αλλά το ιατρικό-επιστημονικό, μιας και πρέπει να αποτελεί ελεύθερη επιλογή του κάθε ανθρώπου, πάντα σε επικοινωνία με τον ιατρό του. Παρ' όλ' αυτά, επικρατεί διχασμός στους κόλπους της εκκλησίας, μιας και μεγάλη μερίδα ιερέων επιμένουν και δεν είναι

απλώς επιφυλακτικοί αλλά και αρνητικοί απέναντι στον εμβολιασμό. Πολλοί πιστοί εκφράζουν παρόμοιες απόψεις.

Από την αρχή που τέθηκε το ζήτημα του εμβολιασμού, ο αρχιεπίσκοπος Ελλάδας Ιερώνυμος, πήρε θέση υπέρ του εμβολιασμού. Επεσήμανε, λοιπόν, ότι «δεν είναι μόνο μια πράξη ατομικής ευθύνης αλλά και μια πράξη χριστιανικής αλληλεγγύης και αγάπης προς τον πλησίον μας». Ωστόσο, δεν ανέλαβε κάποιον πιο ενεργό ρόλο για να πείσει τους αντιεμβολιαστές ιερείς και το ποίμνιό του. Ο ίδιος ανέφερε ότι είναι απαραίτητο για να λυθεί το πρόβλημα να συνεργαστεί η πολιτεία με την Εκκλησία. «Δεν μπορεί η επιστήμη να είναι αντίθετη με τη θρησκεία, με την πίστη μας, στο προκείμενο θέμα».

Ομοίως ο Μητροπολίτης Μεσογαίας, μιλώντας για το θέμα των εμβολίων είπε ότι οι επιστήμονες: «δεν έχουν κανέναν λόγο να μας ξεγελάσουν», ενώ το θέμα δεν πρέπει να κρίνεται από θεολογικής άποψης ούτε εκκλησιαστικής, παρά μόνο από την πλευρά της υγείας. Την ίδια στιγμή τόνισε ότι, πρέπει οι άνθρωποι να δείχνουν εμπιστοσύνη απέναντι στους ειδικούς (Σιούτη, 2021).

Ωστόσο, αυτές οι θετικές φωνές απέναντι στον εμβολιασμό σιωπούν από την πόλωση των ιερέων. Από άμβωνος ο μητροπολίτης Κυθήρων Σεραφείμ κατήγγειλε ότι τα εμβόλια περιέχουν κύτταρα νεκρών εμβρύων από αμβλώσεις. Στους κόλπους της Εκκλησίας έγινε λόγος και για το λεγόμενο «τσιπάκι» που εμφυτεύεται στους ανθρώπους μέσω του εμβολίου.

Βέβαια, υπήρξαν και οι ιερείς που δεν θέλησαν να πάρουν ξεκάθαρη στάση απέναντι στους εμβολιασμούς, επισημαίνοντας ότι δεν είναι ο ρόλος της Εκκλησίας να αναμειγνύεται με θέματα ιατρικά. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι αυτό με τον Σεβασμιότατο Μητροπολίτη Κηφισιάς, Αμαρουσίου και Ωρωπού Κύριλλο της εκκλησίας του Αγίου Τιμοθέου στη Νέα Παλάτια Ωρωπού. Στον Μέγα πανηγυρικό εσπερινό, έβγαλε λόγο στον οποίο επέκρινε την ιατρική κοινότητα, επιρρίπτοντάς της ευθύνες για τη σύγχυση που έχει δημιουργηθεί στην κοινωνία εξαιτίας των εμβολιασμών. Μάλιστα απαγόρευσε στους ιερείς που βρίσκονται στη δύναμη της περιφέρειάς του να κάνουν λόγο για τους εμβολιασμούς στα κηρύγματά τους. Ο ίδιος επεσήμανε ότι είναι θέμα της ιατρικής να μιλάει για αυτά τα θέματα και όχι της Εκκλησίας, ενώ παρότρυνε τους πιστούς να εμβολιάζονται ή όχι με βάση τη δικές τους πεποιθήσεις (Ασημακόπουλος, 2021).

Για τη διερεύνηση των ζητημάτων που προέκυψαν εξαιτίας του εμβολίου συστάθηκε με πρωτοβουλία της κυβέρνησης και της Εκκλησίας της Ελλάδας η Επιτροπή Βιοηθικής της Εκκλησίας της Ελλάδας, η οποία κλήθηκε να γνωμοδοτήσει στην Ιερά Σύνοδο απέναντι στις ανησυχίες των πολιτών. Η επιτροπή ενημερώθηκε διεξοδικά από ειδικούς επιστήμονες μέσα από 7 διαδικτυακές συνεδρίες για τα θέματα σχετικά με τα εμβόλια (Ιγνατιάδης, 2021).

Σύμφωνα με τα συμπεράσματα τη Συνόδου ο εμβολιασμός δεν μπορεί να αποτελέσει εκκλησιαστικό, θεολογικό ή δογματικό θέμα, παρά μόνο επιστημονικό. Επισημάνθηκε η εμπιστοσύνη της Εκκλησίας απέναντι στην Επιστήμη και να αφήσει το θέμα καθαρά στη συνείδηση του καθενός (Ιγνατιάδης, 2021).

Συνεπώς, γίνεται φανερό ότι η θέση της Ελληνικής Ορθόδοξης Εκκλησίας απέναντι στον εμβολιασμό είναι θετική σε γενικές γραμμές. Ωστόσο, υπάρχουν πολλές διαμάχες που προκύπτουν από ανθρώπους θρησκευτικά πολωμένους, οι οποίοι μάλιστα έχουν τη δύναμη να επηρεάζουν μεγάλη μερίδα του πληθυσμού και να τους οδηγούν στην υιοθέτηση ακραίων στάσεων και απόψεων, απλά και μόνο γιατί μόνο έτσι συμβαδίζουν με το «θέλημα του Θεού».

Οπότε κρίνεται ως σημαντική ενέργεια η πρωτοβουλία των ηγετών της εκκλησίας να επικοινωνούν τα διάφορα θέματα που τους απασχολούν με τους ενορίτες τους, οι οποίοι υπάρχει η πιθανότητα να τους εμπιστεύονται πιο πολύ από τους επιστήμονες ή την κυβέρνηση. Με σκοπό τη αύξηση των ρυθμών εμβολιασμού, είναι σημαντικό να προσφέρονται μηνύματα από έμπιστα άτομα της Εκκλησίας.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ – ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Στην παρούσα εργασία, πραγματοποιήθηκε η βιβλιογραφική ανασκόπηση, τριών σύγχρονων κρίσιμων ζητημάτων που έχουν απασχολήσει κατά καιρούς την επιστήμη και τη θρησκεία. Αυτά τα κρίσιμα ζητήματα είναι αυτά της τεχνητής διακοπής κύησης, της κλωνοποίησης και της πανδημίας της COVID-19 και του εμβολιασμού για την ασθένεια αυτή. Εξαιτίας αυτών των θεμάτων, η Επιστήμη έχει διατυπώσει τις θέσεις της, τις οποίες φορές η Θρησκεία τις αποδέχεται μερικώς ή τις απορρίπτει εντελώς. Η αποδοχή ή η απόρριψή τους, βασίζονται στις πεποιθήσεις της κάθε θρησκείας, τις αξίες και τα ιδεώδη που η καθεμία εκπροσωπεί. Ωστόσο, όπως είδαμε, σημαντικό ρόλο έχουν και οι εκπρόσωποι των θρησκειών, καθώς πολλές φορές παίρνουν πρωτοβουλίες «για το καλό της ανθρωπότητας».

Αναφορικά με την προβληματική της τεχνητής διακοπής της κύησης, από την επιστήμη το έμβryo αντιμετωπίζεται ως ον που ανήκει στο ανθρώπινο γένος, από τη στιγμή της σύλληψής του. Άρα, κατέχει μια ανθρώπινη ιδιότητα. Βέβαια, δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως ένας «δυνάμει άνθρωπος», αλλά ένας εν εξελίξει άνθρωπος. Ωστόσο, η άποψη αυτή συγκρούεται με άλλες που υποστηρίζουν ότι, το έμβryo είναι πρόσωπο, κατέχει πλήρη δικαιώματα και αδιαμφισβήτητα έχει δικαιώματα από τη στιγμή της σύλληψής τους. Με βάση άλλους, το έμβryo δεν μπορεί κανείς να το χαρακτηρίσει ως πρόσωπο, με πλήρη ηθικά δικαιώματα, μιας και τα έμβρυα έχουν μόνο πιθανά δικαιώματα.

Όπως γίνεται φανερό, το συγκεκριμένο ζήτημα υποστηρίζεται με βάση την επίκληση της θρησκευτικής ηθικής. Συγκεκριμένα η Χριστιανική Ηθική, η οποία θεωρεί ότι το έμβryo, από τη θέση που βρίσκεται, έχει πλήρη εξάρτηση από τη μητέρα του που το κυοφορεί και έτσι πρέπει να προστατεύεται περισσότερο, καθώς είναι ανυπεράσπιστο και σε μειονεκτική θέση σε σχέση με τη γυναίκα. Για τη Χριστιανική Θρησκεία, το δικαίωμα στη ζωή είναι πιο ισχυρό έναντι του δικαιώματος της αυτονομίας της γυναίκας. Αντίθετα, ο νόμος για την τεχνητή διακοπή της κύησης δεν μπορεί να προσβάλλει το έμβryo, μιας και αυτό έρχεται σε πλήρη αντίθεση με κάποιον κανόνα του συντάγματος. Σε περίπτωση κινδύνου της ζωής ή της υγείας της γυναίκας, στην ουσία εφαρμόζεται η υποχώρηση της αξίας του εμβρύου, η αξία του

εμβρύου έχει κατά ανάγκη υποχωρήσει. Συνεπώς, το θέμα να επιλέξει η μητέρα την διακοπή της κύησης, είναι προϊόν ηθικής απόφασης, που σχετίζεται με τις εσώτατες προσωπικές αξιολογήσεις του ατόμου.

Ένα άλλο ηθικό ζήτημα που απορρέει από την τεχνητή διακοπή της κύησης, είναι η διερεύνηση του εάν θα μπορούσε να γίνει η εξομοίωσή της με ανθρωποκτονία. Από βιολογικής πλευράς σταματά η ζωή ενός εμβρύου. Οι Πατέρες της Εκκλησίας, εναντιώνονται στην πράξη και δεν προβαίνουν στην εξέταση του σταδίου που βρίσκεται το έμβρυο, καθώς βασική τους πεποίθηση είναι ότι αυτή ισούται με φόνο.

Βέβαια, η τεχνητής διακοπής μιας κύησης μπορεί να αιτιολογηθεί από νομικής, ηθικής ή κοινωνικής υπόστασης, λόγω τυχόν σοβαρών σωματικών ή ψυχικών ανωμαλιών του εμβρύου, που σχετίζονται με τη γέννηση ενός παθολογικού νεογνού. Σε αυτή την περίπτωση η άμβλωση γίνεται προς το συμφέρον του παιδιού. Παράλληλα, προβληματισμό προκαλεί το εάν υπάρχει κίνδυνος στη ζωή της εγκύου ή κίνδυνος να πάθει κάποια σοβαρή βλάβη, ή η εγκυμοσύνη έχει προκληθεί από βιασμό, από αποπλάνηση ενήλικης ή από αιμομιξία.

Όσον αφορά, το ζήτημα της κλωνοποίησης, αυτή προέκυψε λόγω της μεγάλης προόδου της επιστήμης και της τεχνολογίας, και συγκεκριμένα της γενετικής τεχνολογίας. Η κλωνοποίηση είναι μια διαδικασία όπου δημιουργείται ένα αντίγραφο. Μπορεί να γίνει είτε με ένα μόριο είτε με ένα γονίδιο, ένα κύτταρο ή έναν πολυκύτταρο οργανισμό. Μέχρι να γίνει η κλωνοποίηση της Ντόλυ προηγήθηκαν πολλά ανεπιτυχή πειράματα. Η Ντόλυ δημιουργήθηκε το 1996 Roslin Institute κοντά στο Εδιμβούργο της Σκωτίας, από τον ερευνητή Ian Wilmut και την ομάδα του.

Η κλωνοποίηση διακρίνεται σε θεραπευτική και αναπαραγωγική. Στόχος της θεραπευτικής κλωνοποίησης είναι να παραχθούν ιστοί και όργανα, για να χρησιμοποιηθούν ως μοσχεύματα, με μοναδική προϋπόθεση την ιστοσυμβατότητα. Η θεραπευτική κλωνοποίηση όσον αφορά τις μεταμοσχεύσεις, χωρίζεται στις κατηγορίες της δημιουργίας πανομοιότυπων οργανισμών από τους οποίους θα λαμβάνονται τα όργανα, της δημιουργίας εμβρύων, μέσω των οποίων θα γίνεται η λήψη των εμβρυικών βλαστικών κυττάρων για να γίνει η χρήση τους ως πρώτη ύλη για την τεχνική δημιουργία οργάνων και της τροποποίησης των ενήλικων κυττάρων σε βλαστικά κύτ-

ταρα, τα οποία μπορούν να χρησιμοποιηθούν περαιτέρω ως πρώτη ύλη για την επίτευξη της δημιουργίας οργάνων και ιστών.

Στην αναπαραγωγική κλωνοποίηση, επιτυγχάνεται η εξόρυξη του πυρήνα ενός ώριμου ανθρώπινου σωματικού κυττάρου και η εισαγωγή του σε θηλυκό ανθρώπινο γενετικό κύτταρο, όπου έχει αφαιρεθεί και από αυτό ο πυρήνας του, για να γίνει η υποδοχή του πυρήνα του δότη. Έπειτα, το ωάριο δέχεται την εφαρμογή ηλεκτρικών ώσεων και αυτό ξεκινά τη διαίρεσή του, έσω όπου φτάσει στο στάδιο της βλαστοκύστης, όπου είναι και έτοιμο να εμφυτευτεί στο ενδομήτριο. Στην περίπτωση όπου εξακολουθήσει η διαδικασία των διαιρέσεων να γίνεται κανονικά, δημιουργείται το έμβryo, η γέννηση του οποίου μπορεί να γίνει με φυσιολογικό τρόπο και έτσι να δημιουργηθεί κλώνος του αρχικού δότη κυτταρικού πυρήνα.

Ως προς τις θέσεις της θρησκείας, παρατηρήθηκε πολυφωνία σχετικά με την αντιμετώπισή του. Οι πληθώρα απόψεων συμβαίνει, λόγω των διαφορετικών αντιλήψεων των θρησκειών, για τον σκοπό του ανθρώπου και τη σωτηρία του. Υπάρχει ποικιλία ιερών κειμένων και πιθανών ερμηνευτικών προσεγγίσεων. Άλλωστε για αυτόν τον λόγο, έχει γίνει η διατύπωση αντίθετων απόψεων, ακόμα και από οπαδούς από την ίδια θρησκεία.

Ο προβληματισμός που δημιουργείται γύρω από τη θεραπευτική κλωνοποίηση, έχει κατά βάση σχέση με τον τρόπο όπου χρησιμοποιούνται τα κύτταρα των εμβρύων. Σε περίπτωση όπου το έμβryo θεωρείται εξ αρχής ως έμψυχο ον, στο οποίο οποιοδήποτε πείραμα είναι μια επιλήξιμη πράξη. Οι θρησκείες που υποστηρίζουν τη συγκεκριμένη άποψη, είναι αυτές του Βουδισμού, του Ινδουισμού, της Ορθόδοξης και Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας. Αντιθέτως, ο Προτεσταντισμός, το Ισλάμ και ο Ιουδαϊσμός, δεν αποδέχονται τη χρήση εμβρύων για έρευνα, παρά μόνο εάν η πρακτική αυτή υιοθετείται για θεραπευτικούς λόγους και έχει σκοπό να βελτιώσει την υγεία του ανθρώπου. Το να διευκολυνθεί η επιστημονική πρόοδος, είναι μια βασική προτεραιότητα των θρησκειών, οι οποίες προσφέρουν την επιθυμητή ελευθερία, ενώ η καθεμιά θέτει τα δικά της όρια. Στην προκείμενη περίπτωση, επιτυγχάνεται η οριοθέτηση της θεραπευτικής κλωνοποίησης μέσω των αγαθών κινήτρων και των δυνητικών οφελών για το μέλλον της ανθρωπότητας.

Συνεπώς, η κλωνοποίηση με τον τρόπο που έχει αναπτυχθεί από την επιστήμη, έχει απασχολήσει σε μεγάλο βαθμό όλες τις θρησκείες. Για την αποφυγή της

σύγκρουσης ανάμεσά τους, προτείνεται η δημιουργία ενός νομικού πλαισίου για τη μέθοδο της κλωνοποίησης. Αξίζει να σημειωθεί ότι, στην Ελλάδα, έχει θεσπιστεί από την ελληνική Πολιτεία Σύνταγμα (άρθρο 5, παρ. 5), με το οποίο προβλέπεται η κατοχύρωση του ατομικού δικαιώματος στην υγεία και στην γενετική ταυτότητα του προσώπου, αλλά και η προστασία από κάθε βιοιατρική έρευνα και πειράματα. Η Σύμβαση για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα και την Βιοιατρική με τον Νόμο (ΦΕΚ Α'/132/19.6.1998), με βάση τον οποία απαγορεύεται η αναπαραγωγική κλωνοποίηση του ανθρώπου. Με βάση το άρθρο 2 του Νόμου 3305/2005, απαγορεύεται η κλωνοποίηση για αναπαραγωγικούς σκοπούς και το να δημιουργούνται χίμαιρες και υβρίδια. Τέλος, με τον άρθρο 1455 Α.Κ και τον Νόμο 3089/2002, ορίζεται η απαγόρευση της αναπαραγωγικής κλωνοποίησης του ανθρώπου.

Τελευταία σύγκρουση ανάμεσα στην Επιστήμη και τη Θρησκεία, είναι το πρόσφατο ζήτημα της πανδημίας και των εμβολίων της COVID-19. Η πανδημία δημιούργησε εντάσεις σε όλα τα επίπεδα στον κόσμο και φυσικά και στην Ελλάδα. Ο νέος κορονοϊός 2019 ή SARS-CoV-2 που εμφανίστηκε στην πόλη Ουχάν της Κίνας και λόγω της ταχείας εξάπλωσής τους και της βαριάς νόσησης που προκαλεί στους ανθρώπους, κατέληξε να αναγνωριστεί ως παγκόσμια πανδημία. (WHO, 2021). Για να καταπολεμηθεί ο ιός πολλές εταιρίες διέθεσαν στην αγορά εμβόλια.

Σύντομα δημιουργήθηκαν πολλές αντιρρήσεις από τον θρησκευτικό τομέα για την ύπαρξη ή όχι της COVID-19, τον τρόπο αντιμετώπισής της, αλλά και για τα εμβόλια.

Από την Ελληνική Ορθόδοξη Εκκλησία, διατυπώθηκαν πολλές απόψεις. Άλλες εναντιώνονται με την τήρηση των μέτρων και γενικά με την ύπαρξη του κορονοϊού, ενώ δεν δέχονται να εμβολιαστούν. Άλλοι ακολουθούν όσα προστάζει η ιατρική επιστήμη.

Το συγκεκριμένο θέμα ακόμα και σήμερα δημιουργεί εντάσεις, καθώς πολλοί πιστοί, παραπλανούνται και τάσσονται κατά του εμβολιασμού. Ωστόσο, αξίζει να σημειωθεί ότι η Εκκλησία στο σύνολό της έχει αποδεχτεί τα εμβόλια και παροτρύνει τους πιστούς να εμβολιαστούν. Παρόμοια τακτική ακολουθείται και από την Καθολική Εκκλησία.

Συνεπώς παρατηρείται ότι, ναι μεν το θέμα της πανδημίας και του εμβολίου για τον κορονοϊό έχει φέρει σε αντιπαράθεση τη Θρησκεία με την Επιστήμη, ωστόσο στο μεγαλύτερο μέρος έχει επικρατήσει η λογική.

Ενα απο τα ασφαλή συμπεράσματα της μελέτης της ιστορίας είναι η αδιάκοπη εμφάνιση νέων προκλήσεων, νέων προβλημάτων και νέων ερωτημάτων για την ανθρωπότητα στο σύνολό της. Αυτές προκύπτουν από την απόκτηση νέας πληροφορίας, νέας γνώσης και νέας τεχνολογίας που αλλάζει τον τρόπο ζωής των κοινωνιών ανα τους αιώνες.

Από όλα τα παραπάνω διακρίνεται ένα μοτίβο. Η επιστήμη είναι σε διαρκή αναζήτηση σαφών απαντήσεων σε κάθε νέα ερώτηση που προκύπτει και παρέχει πληροφορίες όσο το δυνατόν κοντά στην πραγματικότητα. Στον αντίποδα οι Θρησκείες λειτουργούν σαν ουραγοί σε κάθε κοινωνικό ζήτημα που προκύπτει από την αλλαγή στον τρόπο ζωής που φέρνουν οι νέες τεχνολογίες και δυνατότητες και οι νέες πληροφορίες που προκύπτουν από την επιστημονική έρευνα. Το μοτίβο αυτό οφείλεται στον τρόπο λειτουργίας τους. Οι Θρησκείες βασίζονται σε δόγματα τα οποία απαγορεύεται να αμφισβητηθούν και να αλλάξουν. Αυτό που αλλάζει είναι ο τρόπος ερμηνείας τους ο οποίος είναι εγγενώς αυθαίρετος, αλλάζει από θρησκευτικό ηγέτη σε άλλον και πάντα προκύπτει κατόπιν κοινωνικής πίεσης.

Αναμφίβολα, όλοι βαδίζουν σε άγνωστα εδάφη και όλοι προβληματίζονται για το μέλλον που θα προκύψει από την αλλαγή των δεδομένων που φέρνει η επιστημονική έρευνα. Ο επιπλέον προβληματισμός που εισάγουν οι θρησκευτικές πεποιθήσεις μπορεί να αποβεί χρήσιμος, αλλά δεν μπορεί να είναι ο βασικός άξονας σκέψης, ακριβώς λόγω της ασάφειας που τις χαρακτηρίζει.

Προσωπική μου άποψη, με βάση τα παραπάνω, είναι πως παρέχει μεγαλύτερη ασφάλεια η εμπιστοσύνη στα δεδομένα και τα συμπεράσματα της επιστήμης από τις πεποιθήσεις/ερμηνείες οποιασδήποτε θρησκείας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνική Βιβλιογραφία

Αγόρας, Κ. «Ηθική και Βιοηθική», στο Στ. Γιαγκάζογλου, (2002). *Πίστη και Βίωμα της Ορθοδοξίας*, τ. Α΄, Δόγμα Πνευματικότητα και Ήθος της Ορθοδοξίας, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Πάτρα.

Αγόρας Κ., «Ζωή και Ευθανασία, Θάνατος και Αμβλώσεις» στο Κ. Αγόρας, Στ. Γιαγκάζογλου, π. Ν. Λουδοβίκος, Στ. Φωτίου (2002). *Δόγμα, Πνευματικότητα και Ήθος της Ορθοδοξίας*, τ. Α΄, Πάτρα, ΕΑΠ.

Αθανασοπούλου-Κυπρίου, Σ., Γιαγκάζογλου, Σ.&Μαρά, Α.(2006). *Η Ορθοδοξία ως Πολιτισμικό Επίτευγμα και τα Προβλήματα του Σύγχρονου Ανθρώπου*, τ. Γ΄, Ορθοδοξία και [Μετα-] Νεωτερικότητα, 81-135. Πάτρα: ΕΑΠ

Αντωνίου, Ευ. (2017). *Διακοπή κύησης σε περιπτώσεις νεογνών με σωματικές αναπηρίες ή εγκεφαλικές βλάβες ως πράξη με ιατρική και ηθική διάσταση. Διπλωματική διατριβή*. Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Αλεξανδρούπολη.

Βλαχόπουλος, Σ., (2000). *Η Κλωνοποίηση στην Ελληνική Έννομη Τάξη, Από τον Αδάμ στην Dolly: Το τέλος της παραδοσιακής μορφής αναπαραγωγής*. Αθήνα: Αντ. Ν, Σάκκουλα, 18.

Γαλετάκη, Μ., Γιαννουλάκη, Μ. (2004). *Κλωνοποίηση: Μύθοι και πραγματικότητα για ένα θέμα που θα απασχολήσει την ανθρωπότητα τα επόμενα χρόνια*. Ηράκλειο, ΤΕΙ Κρήτης.

Γαλίτης, Γ. (1997). Κλωνισμός και Κλωνισμός, *Ανάπλασις*, 368, 2.

Γιαγκάζογλου, Σ. (2002). Περί Εκκλησίας. Στο: Αγόρας, Κ., Γιαγκάζογλου, Σ., π.

Γιάνα Κατσιαμπούρα (2020, *Επιστήμες και πολιτική δέσμευση. Ιστορίες του 20ου αιώνα*, Αθήνα: Προπομπός.

Λουδοβίκος, Ν. & Φωτίου, Σ., *Πίστη και Βίωμα της Ορθοδοξίας: Δόγμα, Πνευματικότητα και Ήθος της Ορθοδοξίας*, Τόμ. Α', 245-304. Πάτρα: Έκδοση Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου.

Γρινιεζάκης, Μ. (2005). *Κλωνοποίηση: Ηθικοκοινωνικές και Θεολογικές Συνιστώσες*, εκδ. Ακρίτας, 33.

Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής, (2003). *Εισήγηση για την αναπαραγωγική κλωνοποίηση του ανθρώπου*, 124.

Θωμόπουλος, Γ. (1995). *Ο Υποκυτταρικός Κόσμος, Οργανίδια και Ασθένειες*, UniversityStudioPress, Θεσσαλονίκη, 14.

Κελεσόπουλος, Α. (2003). *Εκ του Θανάτου εις την Ζωήν*, εκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη, 143-161.

Κουρλιάφτου Φ., (2011). *Άμβλωση: Εγκληματική πράξη; Μία κοινωνιολογική προσέγγιση βασισμένη σε ποιοτική ανάλυση λόγου θεσμικά εμπλεκόμενων φορέων και γυναικών που έχουν προβεί σε άμβλωση*, Διπλωματική εργασία, Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Lindberg, D.C. (1997). *Οι Απαρχές της Δυτικής Επιστήμης. Η Φιλοσοφική, Θρησκευτική και Θεσμική Θεώρηση της Ευρωπαϊκής Επιστημονικής Παράδοσης*, 600 π.Χ.-1450 μ.Χ. Αθήνα: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου.

Μαράς, Αν. Γ. «Βιοηθική». Στο Αθανασοπούλου-Κυπρίου, Σπυριδούλα, Σταύρος Γιαγκάζογλου και Αναστάσιος Μαράς (2006). *Η Ορθοδοξία ως Πολιτισμικό Επίτευγμα και τα Προβλήματα του Σύγχρονου Ανθρώπου*, τ. Γ', Ορθοδοξία και Μετα-Νεωτερικότητα, ΕΑΠ, Πάτρα.

Μαράς, Α. «Ο άνθρωπος ως ψυχοσωματική ενότητα και η ζωή» στο Αθανασοπούλου-Κυπρίου, Σπ., Γιαγκάζογλου, Στ., Μαράς, Α. (2006). *Η Ορθοδοξία*

ως Πολιτισμικό Επίτευγμα και τα Προβλήματα του Σύγχρονου Ανθρώπου, τ. Γ',
Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Πάτρα.

Μητραλέξης, Σ. (2022). Βαθαίνοντας το διχασμό: Covid, Θρησκεία, Πολιτική και
Επιστήμη στην Ελλάδα. *metaWorking Paper*. DOI: 10.55405/mwp11gr

Μητροπολίτης Νικόλαος (2005). «Αλλήλων Μέλη», *Οι μεταμοσχεύσεις στο φως της
ορθόδοξης θεολογίας και ζωής*, Κέντρο Βιοϊατρικής Ηθικής και Δεοντολογίας, 2005,
61.

Μητσοπούλου, Α. (2013). *Η ηθική πλευρά της άμβλωσης*. Διδακτορική διατριβή.
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα.

Μπαμπινιώτης Γ. (1998). *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, Αθήνα.

Μπέκας Γ. (2002). *Εγκλήματα κατά της ζωής και της υγείας*, Εκδόσεις Π. Ν.
Σάκκουλας

Νικολαΐδης, Α. (2006). *Από την Γένεση στη Γενετική*, Αθήνα, Γρηγόρης.

Παναγιωτόπουλος, Π. (2015). *Συγκλίσεις και συγκρούσεις στη θρησκευτική και την
επιστημονική αναζήτηση*, 3(2). DOI: <https://doi.org/10.26262/syn.v3i2.4634>

Παυλίδου, Ε. (2018). *Ηθικά διλήμματα στην άμβλωση-κοινωνικοί και θρησκευτικοί
παράγοντες και ψυχολογία εγκόου*. Μεταπτυχιακή Διπλωματική Διατριβή,
Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Αλεξανδρούπολη,

Πέτρου, Ι. (2004). *Χριστιανισμός και κοινωνία. Κοινωνιολογική ανάλυση των σχέσεων
του Χριστιανισμού με την κοινωνία και τον πολιτισμό*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 47-72,
438-52

Πούλης, Γ. (2008). *Εκκλησιαστικό Ποινικό Δίκαιο*. Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-
Θεσσαλονίκη

- Pironti, G. (2018). Η Γλώσσα του Πολυθεϊσμού. Στο Ου. Έκο (Επιμ.), *Αρχαία Ελλάδα. Μύθος και Θρησκεία*, 20-37. Αθήνα: Εκδόσεις Πεδίο.
- Πρωτοπαπαδάκης Ε. Δ. (2013). *Κλωνοποίηση και Βιοηθική, Κλωνοποίηση ανθρώπων και δικαιώματα*. Αθήνα: Παπαζήση.
- Συμεωνίδου-Καστανίδου, Ε. (1984). *Η άμβλωση ως πρόβλημα του ποινικού δικαίου*, Εκδόσεις Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή
- Tambiah, S.J. (2014). *Μαγεία, Επιστήμη, Θρησκεία και το Φάσμα της Ορθολογικότητας*. Αθήνα: Ηριδανός.
- Τρωιάνος, Σ. (1984). *Η άμβλωση κατά το Δίκαιο της Ανατολικής Ορθοδόξου Εκκλησίας*, Αθήνα.
- Τρωιανός, Σ. (1987). *Η άμβλωση κατά το Δίκαιο της Ανατολικής Ορθοδόξου Εκκλησίας*, Αθήνα
- Τσαλίκη-Κιόσογλου, Π. (2007). *Τα θεμέλια της Βιοηθικής*, Εκδόσεις Αρμός, Αθήνα.
- Χατζηνικολάου, Ν. (2002). *Ελεύθεροι από το Γονιδίωμα*. Κέντρο Βιοϊατρικής Ηθικής και Δεοντολογίας, Αθήνα, 112 – 161.
- Ψαρούλης Δ., Βούλτσος Π. (2010). *Ιατρικό Δίκαιο, Στοιχεία Βιοηθικής*, Εκδόσεις επιστημονικών βιβλίων και περιοδικών, Θεσσαλονίκη.

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

Barresi, M. J.F., & Gilbert, S.F. (2019). *Development Biology*. Oxford University press. Ανακτήθηκε στις 8 Αυγούστου 2018 από: <https://global.oup.com/ushe/product/developmental-biology-9781605358246?cc=us&lang=en>

Bazin, H. (2001). *The ethics of vaccine usage in society: lessons from the past*. *Endeavour*, 25(3), 104-108.

Breck, J. (2000). *The sacred gift of life*, St. Vladimir's Seminary Press, Crestwood, New York, 89-97.

Brooke J.H. (2014). *Science And Religion*, Cambridge University Press.

Campbell, C. (1997). Religious Perspectives on Human Cloning in *Cloning Human Beings*. *National Bioethics Advisory Commission*, 2, 24.

Centers for Disease Control and Prevention (CDC) (2005). Recommendations of the Advisory Committee on Immunization Practices (ACIP). *MMWR*, 54, 16.

Cole-Turner, R. (1992). Religion and the Human Genome, *Journal of Religion and Health*, 31(2), 161-173.

Demopoulos, D. (2000). An Eastern Orthodox View of Embryonic Stem Cell Research, in *Ethical Issues in Human Stem Cell Research*, Vol. III Religious Perspectives, Rockville Maryland.

De Souza, Tiago H., José A. Nadal, Roberto JN Nogueira, Ricardo M. Pereira, M B. Brandão. (2020) "Clinical manifestations of children with COVID- 19: a systematic review." *Pediatric pulmonology*, 55(8), 1892-1899.

Eastern and Western Europeans Differ on Importance of Religion, Views of Minorities, and Key Social Issues, *Pew Research Center*, 29 Οκτωβρίου 2018,

<https://www.pewforum.org/2018/10/29/eastern-and-western-europeans-differon-importance-of-religion-views-of-minorities-and-key-social-issues/>.

European Centre for Disease Prevention and Control (ECDC), COVID19:Situation Update.2021. Ανακτήθηκε στις 27 Αυγούστου 2022 από: <https://www.ecdc.europa.eu/en/covid-19> .

Engelhardt, HT., (2000). *The Foundation of Christian Bioethics*, Lisse, 260.

Eriksson A., Burcharth J. & Rosenberg J. (2013). Animal derived products may conflict with religious patients' beliefs. *BMC Medical Ethics*, 4, 14-48.

European Commission, European Group on Ethics in Science and New Technologies, Opinion No 12, *Ethical Aspects of Research Involving the Use of Human Embryo in the Context of the 5th Framework Program*, http://ec.europa.eu/bepa/european-group-ethics/docs/avis12_en.pdf

Fine, P., Eames, K., & Heymann, D. L. (2011). “Herd immunity”: a rough guide. *Clinical infectious diseases*, 52(7), 911-916.

Freckelton, Qc I. (2020). COVID-19: Fear, quackery, false representations and the law. *International journal of law and psychiatry*, 72, 101611. <https://doi.org/10.1016/j.ijlp.2020.101611>

Gandhi, M. (1980). *All Men are Brothers: Autobiographical Reflections*, A&C Black.

Gilbert, F.S. (2008). When “personhood” begins in the embryo: Avoiding a Syllabus of Errors. *Birth Defects research*. 84, 2.

Govern K & Brussen K.A. (2011). Ethically Compromised Vaccines and Catholic Teaching. *Chisholm Health Ethics Bulletin*, 17, 1-8.

Grabstein D.J. (2013). What the World's religions teach, applied to vaccines and immune globulins. *Vaccine*, 31, 2013-2017.

Harris, J. (1997). "Goodbye Dolly" The Ethics of Human Cloning. *Journal of Medical Ethics*, 23, 357

Karim, A. A., & Bhat, R. (2008). Gelatin alternatives for the food industry: recent developments, challenges and prospects. *Trends in food science & technology*, 19(12), 644-656.

Katsiampoura G. (2010), "Faith or Knowledge? Normative Relations Between Religion and Science In Byzantine Textbooks", *Almagest*, 1.

Lauritzen, P. & Stewart, N. Cloning: Religious Perspectives, *Encyclopedia of Bioethics*, 3-4.

Madeleine NJ. (1997). *The Age of Cloning*, Time.

Mappes, T. & Degrazia, D. (2006). *Biomedical Ethics*, 6th Edt, McGraw Hill, New York, 303.

McCormick, R.A., (1993). Should we clone humans?, *The Christian Century*, 1148-1149.

Moore, K.L., Persaud, T.V.N., & Torchia, M.G. (2016). *Before we are born essentials*, 9th Edition. Philadelphia: Elsevier Inc, ISBN 978-0-323-31337-7.

Mueller, P.S., Plevak, D.J. & Rummans, T.A. (2001). Religious involvement, spirituality, and medicine: Implications for clinical practice. *Mayo Clin. Proc.* 76, 1225–1235.

Murray, JB. (1992). Human Organ Transplantation: Background and Consequences, *Science*, 256, 1411-1416.

- Pelser, A. (2007). *Made in the image of Man: the value of Christian Theology for public moral discourse on human cloning*, Thesis for Master of Arts, Wake Forest University North Carolina, 51-52.
- Rajka, D. (2020). The anti Covid-19 vaccination intention of medical personnel from Romania. *The Journal of School and University Medicine*, 7, 10-16.
- Rab, A., & Kjayat M.H. (2006). Human cloning: Eastern Mediterranean Region perspective, *Eastern Mediterranean Health Journal*, 12(2), 29-36.
- Savulescu J., (1999). Should we clone human beings? Cloning as a source of tissue for transplantation, *Journal of Medical Ethics*, 25, 87-95.
- Schlieter, J. (2006). *Some observations on Buddhist thoughts on human cloning*, cross cultural issues in bioethics: the example of human cloning, ed. Heiner Roetz, Rodopi, New York, 179-202
- Shannon, T. (1997). *An introduction to bioethics*, 3rd Edition, Paulist Press, New Jersey, 156.
- Seidel, G. Cloning: Scientific Background, *Encyclopedia of Bioethics*, 447.
- Serour, G. I. (1998). Reproductive Choice: A Muslim Perspective, in *The future of human reproduction*, ed. J.Harris & S. Holm, Oxford, Clarendon Press.
- Shannon, T. (1997). *An introduction to bioethics*, 3rd Edition, Paulist Press, New Jersey, 156.
- Somparn, P. (2001). A Buddhist view of Cloning in: *The Nation*, 5a.
- Somparn, P. (2005). *Buddhism and Human Generic Research*, Ανακτήθηκε στις 27 Αυγούστου 2022 από: <http://them.polylog.org/6/fps-en.htm>
- Stone, C. L., (2004). The basics of biology. *Greenwood Press*, 48-62.

Storm, A. E. (2011). *Religious Conviction and The Boston Inoculation Controversy of 1721*.

Tampakis K. (2013). *Science and religion in the Modern Greek State-The description of a project*, 1st NARSES Workshop, 7-8/7/2013 Ermoupoli

Tampakis K. (2013). Sciences and religion: Their interaction in the borders of Europe (1832-1915), Colloque International, Europe Et Sciences Modernes, Histoire D'un Engendrement Mutuel, *Nantes*, 21-22/2/2013

The Holy Synod of Bishops (2002). The Cloning of Human Embryos, <http://www.oca.org/Docs.asp?10=51&510=12>

Total patient load, regional disparities and in-hospital mortality of intubated COVID-19 patients in Greece, from September 2020 to May 2021, *NIH-National Library of Health*, Ανακτήθηκε στις 27 Αυγούστου 2022 από: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/34903101/>

Troiano, G., &Nardi, A. (2021). Vaccine hesitancy in the era of COVID-19. *PublicHealth*, Advance online publication. <https://doi.org/10.1016/j.puhe.2021.02.025>

Ullah, I., Khan, K. S., Tahir, M. J., Ahmed, A., & Harapan, H. (2021). Myths and conspiracy theories on vaccines and COVID-19: Potential effect on global vaccine refusals. *Vacunas*, 10.1016/j.vacun.2021.01.001. Advance online publication. <https://doi.org/10.1016/j.vacun.2021.01.001>

Werber, S. J. (2000). *Cloning. A Jewish Law Perspective with a Comparative Study of Other Abrahamic Traditions*. Ανακτήθηκε στις 28 Αυγούστου 2022 από: <https://core.ac.uk>

Wilmut I, Cambell, K, Tudge C. (1999). The Second Creation, Dolly and the Age of Biological Control, Harvard University press, *Cambridge*, 45-61.

Wolpe, P. R. (1997). If I Am Only My Genes, What Am I? Genetic Essentialism and a Jewish Response, *Kennedy Institute of Ethics Journal* 7(3), 213-230.

Wolpert, L. (2008). *The Triumph of the Embryo*. New York: Dover Publications Inc. ISBN 9780486469294.

Wombwell, E., Fangman, M. T., Yoder, A. K., & Spero, D. L. (2015). *Religious barriers to measles vaccination. Journal of community health, 40(3), 597-604.*

Δικτυογραφία

Ανατροπή MEGA. Μητροπολίτης Πειραιώς Σύμφωνο Συμβίωσης Ομόφυλων, (2015). Ανακτήθηκε στις 2 Αυγούστου 2022 από:

https://www.youtube.com/watch?v=5_U4ALYDpMc

Ασημακόπουλος, Κ. (2021). *Ξέσπασμα Κύριλλου για εμβόλια: Μην τα μπλέκετε με την πίστη - Οι γιατροί ανακάτωσαν την Οικουμένη*. Ανακτήθηκε στις 3 Αυγούστου 2022 από:

<https://www.ethnos.gr/ekklisia/article/168569/xespsasmakyrilloygiaemboliamhntampleketec2a0methnpisthoigiatroianakatosanthnoikoymenh>

BBC, The Church of England and Roman Catholic Church views on abortion.

http://www.bbc.co.uk/religion/religions/christianity/christianethics/abortion_1.shtml

Γιαννακόπουλος, Η. (2021). *Θρησκεία – Πολιτική – Επιστήμη: Σχέσεις σύγκρουσης στην δυστοπία του κορονοϊού*. Ανακτήθηκε στις 7 Αυγούστου 2022 από:

https://www.huffingtonpost.gr/entry/threskeia-politike-episteme-scheseis-seykroeses-sten-destopia-toe-koronoioe_gr_61c44120e4b04b42ab68b61e

COVID-19 Government Response Tracker, Blavatnik School of Government, Oxford University, Μάρτιος 2020 - Δεκέμβριος 2022.

<https://www.bsg.ox.ac.uk/research/research-projects/covid-19-governmentresponse-tracker>.

Δασκαλόπουλος, Δ. (2021). *Θρησκεία και εμβολιασμοί: μια πολύ δύσκολη σχέση*. Ανακτήθηκε στις 3 Αυγούστου 2022 από: <https://www.athenspedcard.com/et-cetera/tonde-metekhnon-dot-dot-dot/8rhskeia-kai-emboliasmoi-mia-poly-dyskolh-sxesh>

Εισαγγελική έρευνα για τη μελέτη Τσιόδρα – Λύτρα, in.gr, 17 Δεκεμβρίου 2021,

<https://www.in.gr/2021/12/17/greece/eisaggeliki-ereyna-gia-ti-meleti-tsiodrallytra/>.

Ερωτήσεις και απαντήσεις σχετικά με το εμβόλιο κατά της νόσου COVID-19.

Ανακτήθηκε στις 8 Αυγούστου 2022 από: <https://bioiatriki.gr/erotiseis-kai-apantiseis-sxetika-me-to-emvolio-kata-tis-nosou-covid-19>

Engelhardt, H. T. (2007). *Η καταδίκη της άμβλωσης κατά την αποστολική εποχή και τους Πατέρες της Εκκλησίας. Οι εκτρώσεις και οι πόλεμοι των πολιτισμών.*

Ανακτήθηκε στις 8 Αυγούστου 2018 από: <https://alopsis.gr/%ce%bf%ce%b9-%ce%b5%ce%ba%cf%84%cf%81%cf%8e%cf%83%ce%b5%ce%b9%cf%82-%ce%ba%ce%b1%ce%b9-%ce%bf%ce%b9-%cf%80%cf%8c%ce%bb%ce%b5%ce%bc%ce%bf%ce%b9-%cf%84%cf%89%ce%bd-%cf%80%ce%bf%ce%bb%ce%b9%cf%84%ce%b9/>

Gilbert, F.S. (2002). *When Does Human Life Begin? When Does Human Life Begin?*

Ανακτήθηκε στις 9 Αυγούστου 2022 από:

<https://science.jburrroughs.org/mbahe/BioEthics/Articles/Whendoeshumanlifebegin.pdf>

ΗΠΑ: Στις κάλπες στο Κάνσας για τις αμβλώσεις. Ανακτήθηκε στις 7 Αυγούστου

2022 από: <https://www.naftemporiki.gr/story/1887679/ipa-stis-kalpes-sto-kansas-gia-tis-ambloseis>

ΗΠΑ: Το Κάνσας λέει «όχι» στην τροπολογία που περιορίζει την άμβλωση.

Ανακτήθηκε στις 7 Αυγούστου 2022 από:

<https://www.naftemporiki.gr/story/1892375/ipa-to-kansas-leei-oxi-stin-tropologia-pou-periorizei-tin-amblosi>

Ιγνατιάδης, Β. (2021). *Εκκλησία και εμβόλιο: Το τσιπάκι, τα κύτταρα εμβρύων και η Επιτροπή Βιοηθικής.* Ανακτήθηκε στις 3 Αυγούστου 2022 από:

<https://www.iatronet.gr/eidiseis-nea/epistimi-zwi/news/60262/ekklisia-kai-emvolio-to-tsipaki-ta-kyttara-emvrywn-kai-i-epitropi-vioithikis.html>

Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδος, 'Εγκύκλιον Σημείωμα'. Ανακτήθηκε στις 3 Αυγούστου 2022 από:

http://www.ecclesia.gr/greek/holysynod/egykliai/498_10032020_diav.pdf.

Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδος, 'Εγκύκλιος 3013'. Ανακτήθηκε στις 3 Αυγούστου 2022 από:

http://www.ecclesia.gr/greek/holysynod/egyklloi/498_10032020.pdf.

Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδος, 'Εγκύκλιον Σημείωμα'. Ανακτήθηκε στις 3 Αυγούστου 2022 από:

http://www.ecclesia.gr/greek/holysynod/egyklloi/508_11032020.pdf.

Judith L. Fridovich- Keil (2020). *Dolly cloned*. Ανακτήθηκε στις 3 Αυγούστου 2022 από: www.britannica.com

JunH. (2001). *Buddism, medicine and Health*. Ανακτήθηκε στις 3 Αυγούστου 2022 από: http://www.buddhanet.net/pdf_file/medbudsutra.pdf

Καρεκλά, Σ. (2020). *Οικουμενικός Πατριάρχης: Δεν κινδυνεύει η πίστη αλλά οι πιστοί*, Ανακτήθηκε στις 8 Αυγούστου 2022 από: <https://orthodoxia.info/news/οικουμενικός-πατριάρχης-δεν-κινδυνεύει/>.

Καστανάς, Λ. (2020). *Οι ψεκασμένοι είναι εχθροί του λαού*, *Athens Voice*, Ανακτήθηκε στις 3 Αυγούστου 2022 από: https://www.athensvoice.gr/politics/668420_oi-psekasmenoi-einai-ehthroi-toylaoy.

Κυριακόπουλος, Κ. (2022). *Αμβλώσεις - ΗΠΑ: Νέο-μεσαιωνικές εικόνες από το μέλλον*. Ανακτήθηκε στις 8 Αυγούστου 2018 από: <https://www.athensvoice.gr/epikairota/politiki-oikonomia/763369/amvloseis-ipa-neo-mesaionikes-eikones-apo-mellon/>

Λινού, Α. (2020). *Ο κορωνοϊός και η θρησκεία. Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ*. Ανακτήθηκε στις 7 Αυγούστου 2022 από: <https://www.kathimerini.gr/opinion/561110608/o-koronoios-kai-i-thriskeia/>

Λουδοβίκος, Ν. (2020). *Αντίφωνο*. Ανακτήθηκε στις 8 Αυγούστου 2022 από: <https://antifono.gr/μεταλαμβάνοντας-σε-καιρούς-πανδημία/>.

Μπακούλη, Ν. (2021). *Εκκλησία και κορονοϊός - Τι ισχύει στις άλλες χώρες*. Ανακτήθηκε στις 3 Αυγούστου 2022 από: <https://www.news247.gr/sunday-edition/ekklisia-kai-koronoios-ti-ischyei-stis-alles-chores.9412312.html>

Μπασκάκης, Γ. (2022). 'Ο Κ. Μητσοτάκης εθελουφλεί για τις εκτός ΜΕΘ διασωληνώσεις', *Η Εφημερίδα των Συντακτών*, Ανακτήθηκε στις 3 Αυγούστου 2022 από: https://www.efsyn.gr/politiki/kybernisi/322063_o-k-mitsotakis-ethelotyflei-giatis-ektos-meth-diasolinoseis.

Νέα μέτρα – Επανερχονται τα πρόστιμα για μη χρήση μάσκας και στους εξωτερικούς χώρους, ΤΑ ΝΕΑ, 24 Δεκεμβρίου 2021, <https://www.tanea.gr/2021/12/24/greece/nea-metra-epanerxontai-ta-prostimagia-mi-xrisi-maskas-kai-stous-eksoterikous-xorous/>.

Οι αμβλώσεις στην ΕΕ: Οι δύο χώρες που τις απαγορεύουν – Ποια η άποψη των πολιτών. Ανακτήθηκε στις 8 Αυγούστου 2022 από: <https://www.in.gr/2022/05/04/world/oi-amvloseis-stin-ee-oi-dyo-xores-pou-tis-apagoreyoun-poia-i-apopsi-ton-politon/>

Όχι σε χρήση μάσκας και γαντιών μιας χρήσης – Επικίνδυνες οι μάσκες με βαλβίδα, Τσιόδρας, ΣΚΑΙ, ΥΓΕΙΑ. Ανακτήθηκε στις 8 Αυγούστου 2022 από: <https://www.skai.gr/news/ygeia/tsiodras-oxi-se-xrisi-maskas-kai-gantion-miasxrisis-epikindynes-oi-maskes-me-valvida>

Πώς λειτουργούν τα εμβόλια κατά της νόσου Covid-19;. Ανακτήθηκε στις 8 Αυγούστου 2022 από: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/api/files/attachment/867332/Factsheet%2020How%20Do%20COVID19%20Vaccines%20Work_EL.pdf.pdf.

Politicians and governments are suppressing science, argues The BMJ, *BMJ Journal*, Ανακτήθηκε στις 7 Αυγούστου 2022 από: <https://www.bmj.com/company/newsroom/politicians-and-governments-aresuppressing-science-argues-the-bmj/>

Σιούτη, Β. (2021). *Ο ρόλος της Εκκλησίας και της αντιπολίτευσης και η επιρροή τους στους αντιεμβολιαστές*. Ανακτήθηκε στις 13 Αυγούστου 2022 από:

<https://www.lifo.gr/stiles/optiki-gonia/o-rolos-tis-ekklisias-kai-tis-antipoliteysis-kai-i-epirroi-toys-stoys>

Στάικος, Α. (2021). *Το Ισλάμ στηρίζει το εμβόλιο και την επιστήμη*. Ανακτήθηκε στις 3 Αυγούστου 2022 από: <https://gr.euronews.com/2021/01/21/to-islam-stirizei-to-emvolio-kai-tin-epistimi-simeionoun-meletites>

Σύνταγμα της Ελλάδας §3, <https://www.hellenicparliament.gr/Vouli-ton-Ellinon/To-Politevma/Syntagma/article-3/>.

Τζο Μπάιντεν: «Θλιβερή ημέρα για τις ΗΠΑ - Γυρνάμε 150 χρόνια πίσω», είπε για την απόφαση κατά των αμβλώσεων. Ανακτήθηκε στις 3 Αυγούστου 2022 από:

<https://www.naftemporiki.gr/story/1876592/tzo-mpainten-thliberi-imera-gia-tis-ipa-gurname-150-xronia-piso-eipe-gia-tin-apofasi-kata-ton-ambloseon>

Tsiodras-Lytras paper: 1,500 fewer patients would have died with less NHS pressure, inequality, *Το Βήμα*, Ανακτήθηκε στις 7 Αυγούστου 2022 από:

<https://www.tovima.gr/2021/12/15/international/tsiodras-lytras-paper-1500-fewer-patients-would-have-died-with-less-nhs-pressure-inequality-2/>

WHO. (2001). *The judicially prohibited and impure substances in foodstuff and drugs*. Ανακτήθηκε στις 3 Αυγούστου 2022 από:

<http://www.immunize.org/concerns/porcine.pdf>

WHO. *Worldwide measles deaths climb 50% from 2016 to 2019 claiming over 207 500 lives in 2019*. Ανακτήθηκε στις 3 Αυγούστου 2022 από:

<https://www.who.int/news/item/12-11-2020-worldwide-measles-deathsclimb-50-from-2016-to-2019-claiming-over-207-500-lives>

WVS team in Greece releases analytical report based on WVS-7 survey findings, *World Value Survey*, 25 Νοεμβρίου 2018,

<https://www.worldvaluessurvey.org/WVSNewsShow.jsp?ID=388&ID=388>.

www.bioiatriki.gr

www.ec.europa.eu

www.kopernik.org.pl